
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 17/1

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2014

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA
17/1 2014

Vedoucí redaktor / Editor-in-chief

Jan Zelenka

Výkonní redaktori / Managing Editors

Eva Doležalová, Jaroslav Boubín

Odpovědný redaktor řady Supplementum / Managing editor of series Supplementum

Dana Dvořáčková-Malá

Redakční rada / Associate Editors

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Pavel Krafl, Ján Lukačka, Christian Lübke, Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

Vydává / Published by

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

Adresa / Adress

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

tel.: +420 286 882 121, linka 246

e-mail: mhb@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

Zkratka časopisu / Journal Shortcut

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA

BOHEMICA

17/1

Praha
Historický ústav
2014

ISSN 0862-979X

©Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2014

I

STUDIE

POČÁTKY PŮSOBENÍ CISTERCIÁCKÝCH OPATŮ DĚTŘICHA, HEIDENREICHA A KONRÁDA NA DVOŘE VÁCLAVA II.

Kateřina CHARVÁTOVÁ

The beginnings of the activity of the Cistercian abbots Dietrich, Heidenreich and Konrad at the court of Wenceslas II: The article deals with two topics. In the first part, it follows the personnel policy of the Cistercian Order in Bohemia, namely using the examples of the monasteries of the order's line coming from the monastery of Waldsassen, on which he shows how this policy was systematic. The order sought prospective members, raised them and subsequently placed them in necessary positions. In the second part, the text deals with the question of whether the abbots Dietrich of Waldsassen, Heidenreich of Sedlec and Konrad of Zbraslav came to the court of Wenceslas II at the end of the 1280s to support Habsburg interests here. The consideration that they could serve at the sovereign court as allies of Queen Judith against Závíš of Falkenštejn, remains only a hypothesis.

Key words: Cistercians, sovereign court, Wenceslas II, Rudolph of Habsburg, Judith (Guta) of Habsburg, Dietrich of Waldsassen, Heidenreich of Sedlec, Konrad of Zbraslav

Úvod

Z písemných pramenů vyplývá, že na dvoře Václava II. hráli významnou roli tři cisterciáckí opati: Dětřich Valdsaský, Heidenreich Sedlecký a Konrád Zbraslavský. Jejich působení od počátku 90. let 13. století je dostatečně známé, ať již z řádek *Zbraslavské kroniky* nebo z listinného materiálu. Jen pro připomenutí: valdsaský opat Dětřich patřil kolem roku 1290 k předním královým rádcům; právě na jeho doporučení Václav II. povolal do Čech bamberského biskupa Arnolda, kterého pověřil správou a konsolidací země.¹ Také Heidenreich měl u panovníka významné slovo; křtil jeho děti a „pro výsadu obzvláštní lásky“ vložil Václav II. do jeho rukou

¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 38.

založení kláštera Aula Regia.² Třetí z uvedených prelátů, Konrád, se stal prvním opatem této fundace a záhy dosáhl na Václavově dvoře přinejmenším stejně silného postavení jako jeho druzi.³ Zatímco Dětrichův význam v průběhu 90. let 13. století postupně poklesal, vztah Václava II. s otci Heidenreichem a Konrádem vytrval až do konce vládcova života. Heidenreich a Konrád si významné politické postavení udrželi i po vymření přemyslovského rodu, kdy se nejprve přimkli k Habsburkům a posléze se podíleli na diplomatické přípravě převratu, který v roce 1310 vynesl na pražský trůn Jana Lucemburského.⁴

Toto vše je známo a v odborné literatuře a bylo opakovaně reflektováno. Stranou zájmu historiků však zatím zůstával okruh problematiky dotýkající se vzestupu uvedených tří cisterciáckých prelátů. Jak své významné postavení získali? Jakým způsobem se dostali na výsluní pražského dvora a odkdy zde působili? Na všechny tyto otázky se pokusí odpovědět následující text.

² „Fuit in diebus istis vir vite venerabilis abbas in Scedlicz Heidenricus nomine Cisterciensis ordinis, qui tantam in conspectu regis Wenceslai invenit familiaritatis gratiam, ut eum omnium secretorum suorum perfecte de ipso presumendo consciunt efficeret“, ibidem, s. 36.

³ „dominus Chonradus, Aule Regie abbas primus, ceteris familiaribus regi familiarior“, ibidem, s. 70.

⁴ Josef ŠUSTA, *České dějiny* II/1, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, Praha 1935, dle rejstříku; Idem, *České dějiny* II/2, Král cizinec, Praha 1939, dle rejstříku; Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, dle rejstříku; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české* III, 1250–1310, Praha – Litomyšl 2002, s. 503, 530; Marie BLÁHOVÁ, *Cisterciáci ve službách české politiky za posledních Přemyslovců a při nástupu Lucemburků*, in: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym. = De ordinum religiosum in societate medii et recentioris aevi patribus. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w Turawie w dniach 8-11 V 1996 przez Instytut Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego* / [Red.]: Derwich, Marek – Pobóg-Lenartowicz, Anna- Derwich, Marek, Opole – Wrocław : Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996 *Opera ad historiam monasticam spectantia. Series 1. Colloquia. 4.*, s. 363–368; Jiří SPĚVÁČEK, *The Cistercians, Princess Elizabeth, and the Establishment of the Luxemburg Dynasty in the Lands of Bohemia*, in: *Cisterciáci ve středověkém českém státě. Sborník z kolokvia v Kutné Hoře 9.–13. června 1992*, Cîteaux 1996, s. 59–68; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cisterciáci na dvorech posledních Přemyslovců*, in: *Dvory a rezidence ve středověku. II. Skladba a kultura středověké společnosti*, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 327–346; Dana DVORÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, Praha 2011, dle rejstříku.

Východiska personální politiky cisterciáků

Pro porozumění souvislostem bude nejprve nutno se seznámit s personální politikou cisterciáckého řádu a se způsobem, jakým řád a zejména jeho valdsaská linie, v níž působili všichni tři sledovaní opati, ve 13. století připravoval své perspektivní členy na jejich kariéru.

Cisterciáci bývají označováni jako první „řád v užším smyslu tohoto slova.“ Pod tímto okřídleným rčením se míní pevná struktura *ordo Cisterciensis* a jeho efektivní řízení. Pevnou vnitřní strukturu řádu představoval filiační systém tvořený mateřskými a dceřinými kláštery, dalšími organizačními prvky řádu pak byly dva vzájemně se doplňující instituty – generální kapitula⁵ a vizitace.⁶ Podíváme-li se na tyto organizační principy z pohledu personální politiky, můžeme říci, že filiační systém pojil kláštery do vzájemně provázaných sítí, pravidelné vizitace umožňovaly dobrou znalost personálního složení konventů mateřských a dceřiných klášterů, případně i celých dílčích větví řádu, generální kapituly a společné cesty opatů do Cîteaux pak dávaly prostor k výměně informací o potřebách jednotlivých klášterů na straně jedné i k jejich řešení na straně druhé. Dobrá vzájemná informovanost byla prvním z předpokladů široce rozepjaté personální politiky.

Vazba na klášter, do kterého mnich vstoupil, nebyla v cisterciáckém řádu zdaleka tak pevná jako u benediktinů. *Stabilitas loci* nepředstavovala nepřekročitelný problém, přechod do jiného řádového domu byl možný, pokud k němu opat dal souhlas.⁷ V případě prelátů můžeme střídání působišť označit dokonce za běžné.⁸

⁵ Generální kapitula, pravidelné zasedání opatů cisterciáckých klášterů, vybavené zákonodárnými pravomocemi, rozhodovala o všech závažných otázkách týkajících se řádu. Scházela se jednou ročně v Cîteaux.

⁶ Vizitace, pravidelné kontroly cisterciáckých klášterů jejich řádovými nadřízenými, sledovaly dodržování předpisů s cílem zachovat jednotu řádu. Vizitaci prováděl jednou do roka opat mateřského kláštera, *pater-abbas*.

⁷ Téma „*stabilitas loci*“ a jeho aplikace v cisterciáckém prostředí bylo diskutováno od počátku řádu. Již Bernard z Clairvaux soudil, že přechod do jiného kláštera je možný, pokud k němu dá souhlas opat kláštera. K tomu blíže Adriaan H. BREDERO, *Christendom and Christianity in the Middle Ages*, Grand Rapids 1994, s. 137. S možností nabývat opatskou hodnost v jiném než domovském klášteře počítala i cisterciácká legislativa, *Carta Caritatis Prior*, in: Narrative and

K přestupům hodnostářů docházelo většinou mezi kláštery, jež byly spojeny příbuzenskými vazbami, nejčastěji mezi dcerami a matkami, případně mezi dalšími kláštery jedné filiační linie.⁹

Jednu z nejdůležitějších podmínek, bez níž by pružná personální politika nebyla vůbec možná, představovalo časně opouštění opatské hodnosti. I když měla být opatská hodnost doživotní, tak jak to předpokládá řehole sv. Benedikta, cisterciácká praxe vypadala jinak. Zcela běžně se stávalo, že cisterciáctí opati ze svých funkcí abdikovali nebo byli svými nadřízenými odvoláni.¹⁰ V cisterciáckém řádu tak můžeme mluvit o flexibilitě úřadů, ať již máme na mysli přesuny opatů z jednoho kláštera do druhého nebo relativně časté střídání hodnostářů v jednotlivých konventech.¹¹ Mobilita osob, která z tohoto přístupu vyplývala, dovolovala vedení řádu pracovat se schopnými jedinci, vychovávat je a posléze je umístit na vhodné místo.

Legislative texts from Early Cîteaux, Chrysogon Waddell (ed.), *Studia et Documenta*, Volume IX, Cîteaux-Commentarii cistercienses 1999, s. 450; *Carta Caritatis Posterior*, ibidem, s. 503).

⁸ Do opatských hodností ve významných kláštorech přicházeli obvykle preláti, kteří se osvědčili v jiných řádových domech. Opaty v Cîteaux byli již od 12. století voleni výhradně preláti, kteří již dříve zastávali opatský úřad v jiném cisterciáckém klášteře. S menší důsledností můžeme tento jev pozorovat i v případě klášterů Clairvaux (Constance Brittain BOUCHARD, *Holy Entrepreneurs. Cistercians, knights, and economic exchange in twelfth century Burgundy*, Ithaca – London 1991, tabulky na s. 204–210) a Morimond (Michel PARISSÉ, *Morimond au XIIIe siècle*, in: *L'abbaye cistercienne de Morimond, Historie et Rayonnement*, George Viard (ed.), Langres 2005, s. 15–28, zde s. 24.)

⁹ Přechody hodnostářů do jiných klášterů lze najít i v českém prostředí: žďárský opat Jan se stal před rokem 1294 opatem v Pomuku (RBM II, č. 1644, s. 714), vyšebrodští opati Oto II. (1290–1309) a jeho bezprostřední nástupce Štěpán (1309–1313) získali po své abdikaci opatský stolec v mateřském Wilheringu (Raimund KLOIBER, *Reihenfolge der Aebte, Wilhering*, in: Xenia Bernardina III, Wien 1891, s. 215–216); Bartoloměj Zlatokorunský přešel na konci 13. století jako opat do mateřského domu v Plasech (Valentin SCHMIDT, *Die Goldenkroner Matrikel bis 1624*, Cistercienser-Chronik 28, 1916, s. 153) apod.

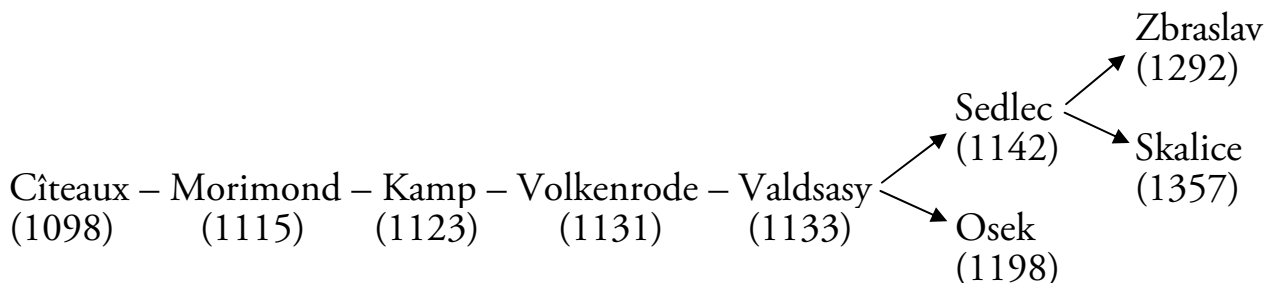
¹⁰ Například ze dvanácti valdsaských opatů 2. poloviny 13. století a první poloviny 14. století jen dva zůstali ve svém úřadě až do smrti. Deset z nich naopak odešlo předčasně, devět jich rezignovalo dobrovolně, jeden byl sesazen (*Ottonis Chronicon Waldsassenense*, *Rerum Boicarum Scriptores I*, Andreas Felix von Oefele (ed.), Augsburg 1763, s. 66–71).

¹¹ Opat byl do své role volen a jeho funkce byla teoreticky doživotní. Ostatní hodnostáře jmenoval opat a měl právo je také kdykoliv odvolat.

Valdsaská (dílčí) linie řádu

Všichni tři opati, jimž je tato studie věnována, působili v rámci dílčí linie řádu vycházející z kláštera Valdsasy (Waldassen).¹² Valdsaský klášter založený roku 1133 patřil do linie Morimond, a to prostřednictvím německých klášterů Kamp a Volkenroda. Ležel v historickém Chebsku (Egerland) nepříliš vzdáleném od tehdejší české hranice. Snad právě relativní blízkost Valdsas vedla k tomu, že byly v roce 1142 vybrány za mateřský dům prvního českého cisterciáckého kláštera, Sedlce. Na konci 12. století získaly Valdsasy v Čechách další filiaci, jíž se stal osecký klášter založený pravděpodobně roku 1198. Na konci 13. století se valdsaská dílčí větev rozšířila ještě o klášter Aula Regia (1292) na Zbraslavi, když se mateřským domem této významné královské fundace stal řádový dům v Sedlci. V roce 1357, již mimo časový záběr této studie, se do valdsaské linie zařadil ještě nejmladší z cisterciáckých klášterů v Čechách, Skalice. Stalo se tak stejně jako v případě Zbraslavi prostřednictvím sedleckého opatství.

Valdsaská linie cisterciáckého řádu v Čechách



Personální politika valdsaské linie řádu ve 13. a 14. století

Zachované písemné prameny jasně ukazují, že kláštery valdsaské linie spolu od druhé poloviny 13. století v oblasti výběru budoucích prelátů účinně a racionálně spolupracovaly.¹³ Při volbě nových opatů se valdsaský klášter nespokojoval jen

¹² Německy se klášter jmenuje Waldassen. V české literatuře se vedle původního jména používají také tvary Valdsasy nebo Waldsasy. Pro účely tohoto článku jsem volila počestěnou verzi Valdsasy a z ní odvozené adjektivum valdsaský.

¹³ *Ottonis Chronicon Waldsassense*, s. 66–71.

s vlastními členy, ale pokládal-li to za výhodnější, stavěl si do čela preláty ze svých dceřiných ústavů, případně i z dalších domů, s nimiž byl filiačně spojen. Ze dvanácti opatů, kteří stáli v letech 1250–1350 v čele valdsaského kláštera, jich byla plná polovina ke svému úřadu povolána z některého filiačně níže postaveného řádového domu – tři přišli z Oseka, dva ze Sedlce a jeden ze Zbraslavi. Některým ke zvolení pomohla pověst schopných úředníků v jejich domovském klášteře,¹⁴ jiní již dříve úspěšně zastávali přímo opatskou hodnost, a proto avancovali do výše postavených Valdsas.¹⁵

Existoval však i jiný model. Jak se zdá, relativně malý osecký dům sloužil jako „učiliště“ perspektivních mnichů valdsaské linie, kam byli posíláni, aby zde získali zkušenosti s vedením kláštera a připravili se tak na svou budoucí roli ve vedení významnějších ústavů. Pokud jsme zmínili osecký klášter jako možné „učiliště“ budoucích prelátů, podívejme se, které osobnosti jím v krátkodobých úřadech prošly. Siebert (Gieselbert), jenž byl oseckým opatem v letech 1263–1267, se vrátil do Valdsas, které vedl v letech 1267–1270). Roku 1270 byl zvolen opatem kláštera Kamp (Altenkamp). Gieselbert osvědčil své schopnosti i v tomto postavení a dle mínění historiků během svého úřadu (1270–1298) dovedl Kamp k největšímu rozkvětu.¹⁶ Dalším z prelátů, který prošel oseckým klášteřem, byl učený Jan Grübel (v Oseku v letech 1320–1322), absolvent pařížského řádového studia, pokládáný za jednoho z nejlepších valdsaských opatů všech dob.¹⁷ Oseckým klášteřem prošli

¹⁴ Oldřich, opat ve Valdsasech cca 1306–1312, pocházel ze zbraslavského kláštera, kde působil jako „*magister conversorum*“. Jindřich II. Rulb (1349–1357) přišel ze Sedlce; jakou roli tam zastával, známo není. Oldřich i Jindřich Rulb se po skončení opatského úřadu ve Valdsasech do svých původních klášterů také vrátili, *ibidem*, s. 68, 71).

¹⁵ Opat Dětrich, v Oseku v letech cca 1282–1285/6 (Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420, I. Kláštery založené ve 12. století*, Praha 2013², s. 391–392), ve Valdsasech 1285/1286–1304 (*Ottonis Chronicon Waldsassense*, in: *Rerum Boicarum Scriptores I.*, Andreas Felix von Oefele (ed.), Augsburg 1763, s. 67).

¹⁶ Kamp stál v řádové hierarchii značně vysoko. Byl přímou dcerou Morimundu a nejstarším cisterciáckým klášteřem na německém území. Jednou z jeho filiací se stala Volkenroda, matka Valdsas. Ke Gieselbertovu působení v Kampu srov. *Ottonis Chronicon Waldsassense*, s. 67; Mathias DICKS, *Die Abtei Camp am Niederrhein. Geschichte des ersten Cisterzienserkloster in Deutschland* (1123–1802), Kempen 1913, s. 183–212.

¹⁷ *Ottonis Chronicon Waldsassense*, s. 69–70.

i rádci krále Václava II. Dětrich (oseckým opatem 1282–1285/6) a Konrád (oseckým opatem 1286–1288), o kterých bude ještě řeč. Zájem o osobnostní rozvoj budoucího preláta lze předpokládat také v případě valdsaského opata Mikuláše I. Steinkelnera (1357–1360),¹⁸ který byl v mládí, dříve než složil sliby, poslán z Valdsas do sedleckého kláštera. V jeho případě se předpokládá, že jej valdsaský dům převedl do Sedlce, aby se tam naučil česky. Mikuláš totiž pocházel z jazykově německého Chebu, a pokud se s ním počítalo jako s budoucím hodnostářem valdsaského opatství, potřeboval znát také češtinu, protože valdsaský klášter vlastnil rozsáhlé statky nejen v Egerlandu, ale také v Čechách.¹⁹

Je zjevné, že při výměně prelátů spolu kláštery valdsaské linie spolupracovaly. Jak však tyto přesuny probíhaly? Lze předpokládat, že v případě opatské volby patřilo hlavní slovo bezprostřednímu nadřízenému, tj. otci-opatovi. Pokud bylo ve hře klášterů více, nebo šlo o složitější situaci, rozhodovaly skupiny prelátů. *Zbraslavská kronika* vypráví, že po rozpuštění sedleckého konventu, k němuž došlo v roce 1281,²⁰ se sešli „*patres ordinis*“, aby jednali o dalším osudu sedleckého domu.²¹ Kdo byli, nebo kdo mohli být tito „*patres ordinis*“ naznačuje listina z února 1282 vydaná v oseckém klášteře. V Oseku tehdy bylo přítomno pět opatů – z Volkenrody, z Valdsas, ze Sedlce, z Oseka a z Pforty, tedy čtyři opati linie, jež začíná klášterem Volkenroda, a jeden ze sesterské linie walkenriedské.²² Reprezentativní složení prelátů naznačuje, že jejich setkání nebylo náhodné, ale že se sešli z nějakého vážného důvodu.

Podíváme-li se na složení těchto opatů s předpokladem, že se tehdy v Oseku řešilo téma dalšího osudu sedleckého kláštera, můžeme říci, že vedle opata sedleckého kláštera byl přítomen jeho *pater-abbas* z Valdsas a nadřízený valdsaského

¹⁸ Ibidem, s. 71–72.

¹⁹ Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, III. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*, Praha 2009, s. 168–174.

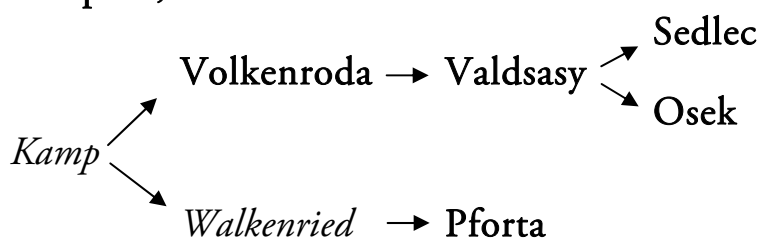
²⁰ Klášter získal souhlas s rozpuštěním konventu v září 1281, *Statuta Capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1784*, III, Josephus M. Canivez (ed.), Louvain 1935, 1281, č. 41, s. 213.

²¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 18–19.

²² Přítomnost uvedených opatů zachycuje majetková listina oseckého kláštera listina vydaná 24. února 1282 (CDB VI/1, č. 203, s. 253–254).

klášteřa, opat z Volkenrody. Dále pak opat oseckého klášteřa, jenž byl k Sedlci v sesterském poměru. Uvedená skupina představuje reprezentativní složení řádových otců, kteří mohli být oprávněni k rozhodování o situaci sedleckého klášteřa. Přítomnost pátého opata, představitele Pforty, lze vysvětlit tím, že i Pforta řešila stejný problém jako Sedlec, neboť i ona získala na generální kapitule v roce 1281 souhlas s dočasným rozpuštěním svého konventu.²³

Schůzka opatů, Osek únor 1282



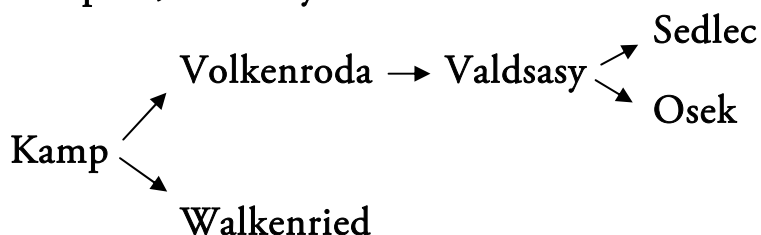
Vysvětlivky:

Osek – opat přítomen

Kamp – opat nepřítomen

Podobnou schůzku řádových otců dokládá také listina z dubna 1276, kdy se ve valdsaském klášteři setkali opati z Kampu, Volkenrody, Walkenriedu, Valdsas, Sedlce a Oseka.²⁴ Na rozdíl od setkání v roce 1282 nemáme tentokrát oporu v kronikářském vyprávění, které by obsah této velmi reprezentativní schůzky mohlo objasnit.²⁵

Schůzka opatů, Valdsasy duben 1276



²³ *Statuta* III, 1281, č. 36, s. 212.

²⁴ *Monumenta Egrana* I, Heinrich Gradl (ed.), Eger 1886, č. 307, s. 112.

²⁵ Obdobně jako v roce 1282 i v tomto případě mohly být jedním z témat problémy klášteřa Pforta, který i v roce 1275, stejně jako 1281 požádal generální kapitulu o „*dispersio conventus sui.*“, *Statuta* III, 1275, č. 65, s. 149. Nasvědčovala by tomu účast otce-opata klášteřa Pforta – představitele Walkenriedu a jeho nadřízeného, opata Kampu.

Lze si představit, že na podobných schůzkách bylo možné řešit personální problematiku poměrně širokého okruhu klášterů, domluvit přesuny hodnostářů a další taktiku, jež měla zajistit budoucí dobré obsazení významných úřadů.

Je jisté, že uvedené schůzky nebyly jediným možným fórem pro řešení personálních otázek. Jsou jen zjevným a nápadným setkáním většího počtu řádových představitelů, které indikuje naléhavost problému, jenž je na jedno místo přivedl. Běžné a zdaleka ne tak nápadné setkávání řádových otců nabízely generální kapituly, především společné cesty do řádového centra a zpět, na nichž spolu po řadu dní putovaly skupiny především filiačně spřízněných opatů.

Příchod do řádu

V souvislosti s personální politikou je nutno zmínit ještě jedno téma, de facto základní, a to principy vstupu do cisterciáckého řádu. Podle řádových předpisů se cisterciáckými mnichy se mohli stát mužové od 18 let věku. V některých oblastech, k nimž patřily i Čechy, byl věkový limit snižen na 15 let.²⁶ Muži, kteří do řádu vstupovali, měli být vzdělaní, především museli znát latinu, aby se mohli účastnit bohoslužeb a rozumět knihám, které měli studovat (*lectio divina*).²⁷

Další požadavek mohl být kladen na národnost mnichů. Ačkoliv se v klášteře při liturgii používala latina, latinsky byla psána většina knih a latinsky se v klášteře i mluvilo, fungoval v každém konventu ještě další jazyk, který bychom mohli označit jako dorozumívací. Jím se sporadicky komunikovalo uvnitř kláštera²⁸ a používal se i pro komunikaci s okolím, např. s místní šlechtou, s poddanými apod. Většinou se jednalo o domácí jazyk země, v níž se klášter nacházel. Neplatilo to však

²⁶ *Statuta* I, 1203, č. 2, s. 275), *Codifications cisterciennes du 1237 et 1257*, Bernard Lucet (ed.), Paris 1977 s. 314.

²⁷ Tento nárok řádu zdůrazňuje například vizitace hradištského kláštera z doby po polovině 14. století, *Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*, Augustin Neumann (ed.), Olomouc 1926, s. 104.

²⁸ Mniši většinou směli mluvit jen velmi málo a pro dorozumívání používali více než jazyka znakovou řeč. K významu znakové řeči u cisterciáků Radka TĚŠÍNSKÁ-LOMIČKOVÁ, *Znaková řeč v cisterciáckých a benediktinských klášterech ve středověku*, Disertační práce, katolická teologická fakulta UK, Praha 2014.

v úplnosti. Komunikačním jazykem konventů se stala francouzština, italština, angličtina, němčina, apod. a jako členové řádu byli běžně přijímáni Francouzi, Italové, Angličané, stejně jako například obyvatelé různých oblastí, kde se hovořilo německy. Ti často vstupovali do cisterciáckých klášterů, které ležely blízko jejich rodiště a jež z vlastní zkušenosti znali.²⁹

Příslušníci některých jiných národů a jiných jazyků však měli vstup do řádu komplikovanější. Ne všechny jazyky byly totiž v rámci řádu chápány jako jazyky vhodné pro cisterciácký řád. Na slovanských územích se stala dorozumivací řečí cisterciáckých klášterů němčina a v malé míře zde vznikaly i řádové domy frankofonní. Obdobně tomu bylo i ve Skandinávii a v Uhrách; tam všude byli ve středověku přijímáni do cisterciáckého řádu exkluzivně nebo alespoň většinou Němci nebo Francouzi a jen málo nebo vůbec lidé hovořící domácími jazyky.³⁰

Čechy patřily k zemím, kde měla charakter dorozumivacího jazyka cisterciáckých klášterů němčina. Většina řeholníků, kteří ve zdejších cisterciáckých kláštorech žili, byli Němci.³¹ Buď šlo o skutečné cizince, nejčastěji Bavyry, Duryňky a Sasy,³² nebo o „české Němce“, kteří pocházeli z německy hovořících rodin usídlených v Čechách a na Moravě.³³ Rodilí Češi se do řádu dostávali jen výjimečně,

²⁹ O tom, že do cisterciáckých klášterů přicházeli v jižní Francii jako mniši lidé z blízkého okolí Constance H. BERMAN, *Medieval Agriculture, the Southern French Countryside, and the Early Cistercians*, Philadelphia 1986, s. 35. Pro německé prostředí lze uvést například doložený vstup erfurtského měšťana do blízkého kláštera Pforta, *Urkundenbuch des Klosters Pforte, Erster Halband*, Paul Böhme (ed.), Halle 1893, č. 266, s. 267.

³⁰ Janet BURTON – Julie KERR, *The Cistercians in the Middle Ages*, Woodbridge 2011, s. 153; Marie-Madeleine de CEVINS, *Les implantations cisterciennes en Hongrie médiévale: un réseau?*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, Nicole Bouter (ed.), Saint-Étienne 2000, s. 453–484, zejména s. 463–464.

³¹ Karel IV. spolu s Arnoštem z Pardubic intervenovali v této věci u kurie, žádající, aby byli do českých konventů cisterciáckého řádu přijímáni také domácí, tj. čeští kandidáti, František PALACKÝ, *Über Formelbücher zunächst auf Böhmische Geschichte* 2, Prag 1842, č. 161, s. 361; *Prameny k dějinám duchovenstva*, č. 1, s. 108; č. 2, s. 109–110. Blíže k tomu Daniela BROKEŠOVÁ, *Formulářová sbírka doby Karla IV. z rukopisu kláštera v Oseku*, in: *Facta probant homines*, Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová (edd.), Praha 1998, s. 85–98, zde 88–89.

³² *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 168, 283; *Listy kláštera zbraslavského*, Ferdinand Tadra (ed.), Praha 1904, č. 274, s. 233.

³³ Nejčastěji šlo o syny z měšťanských rodin.

nejčastěji v soukromých klášterech, kde si zakladatelské rodiny vymohly vstup pro některé své členy.³⁴ V malém množství se v českých řádových domech vyskytovali i příslušníci jiných, někdy značně vzdálených národů.³⁵

Mniši cizího původu, kteří žili v našich klášterech, snad přišli do Čech až v souvislosti se svým řádovým působením. O jejich vstupu do řádu a o tom, jakým způsobem se stali mnichy právě v Čechách, není z pramenů známo nic. Je pravděpodobné, že vstup do řádu projednávali většinou v místě, kde žili. Snad komunikovali s některým z blízkých klášterů, na nějž získali kontakt. Do kterého kláštera se dostali, záviselo patrně na představitelích řádu, kteří rozhodli o tom, kam budou poslání.

Podívejme se ještě jednou na setkání „řádových otců“ v letech 1276 a 1282, o nichž jsme hovořili. Je zřejmé, že schůzek se účastnili představitelé dvou dílčích řádových větví vycházejících z kláštera Kamp. V této souvislosti stojí za povšimnutí, že značná část klášterů, jejichž opati se scházeli s představiteli českých řádových domů, totiž Volkenroda, Walkenried a Pforta ležely v Durynsku či jeho blízkém okolí. Žádný z těchto tří klášterů se nenacházel ani 100 km od centra Durynska, Erfurtu. Není proto patrně náhodou, že na přelomu 13. a 14. století byl mezi cisterciáky v Oseku, Sedlci a později také na Zbraslavi relativně velký počet významných prelátů durynského původu. S ohledem na to, v jak málo případech prameny poskytují informace o rodišti českých prelátů, je tato koncentrace osobností z Durynska nápadná.³⁶ Lze asi oprávněně soudit, že jejich přítomnost v Čechách byla výsledkem personální politiky valdsaské linie řádu realizované prostřednictvím opatů z Volkenrody, či jejich kolegů z Walkenriedu nebo Pforty. Jakou roli v tomto

³⁴ V českém prostředí jde například o opata Slávka z Riesenburku, vnuka zakladatele oseckého kláštera, či o opaty kláštera Hradiště Modlíka, Nemoje, Předbora, o nichž se též předpokládá, že byli příbuzensky spojeni se zakladatelským rodem, K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu I.*, s. 346–349, 390.

³⁵ Převor v Pomuku a posléze olomoucký biskup Robert (1201–1240) byl údajně Angličan, *Granum catalogi presulum Moraviae*, Joseph Loserth (ed.), *Das Granum Catalogi praesulum Moraviae nach der Handschrift des Olmützer Domcapitelarchivs*, AÖG 78, 1892, s. 43–97, s. 77; ve žďárském konventu pobýval Francouz Jindřich, *Cronica domus Sarensis. Maior et Minor*, Jaroslav Ludvíkovský – Metoděj Zemek (edd.), Třebíč 2003, s. 50.

³⁶ Dětrich Valdsaský stejně jako první dva opati zbraslavského kláštera pocházeli z Durynska. Další Durynk byl mnichem na Zbraslavi, *Petra Žitavského kronika zbraslavská*, s. 37, 168, 294.

„přilivu“ durynských mnichů do Čech mohl hrát někdejší osecký opat Siebert, který byl v době, o níž hovoříme, opatem v Kampu, zůstává mimo možnost našeho poznání.

Dětrich, Heidenreich a Konrád se objevují na scéně

Přenesme nyní již svou pozornost na tři představitele řádu, kteří se stali rádci krále Václava II. a sledujme, jak se v jejich případech uplatňovaly principy personální politiky popsané v předchozí kapitole. První na historickou scénu vstoupil Dětrich. Podle valdsaské kroniky pocházel tento prelát z Durynska, žádné další informace o jeho původu, vzdělání nebo příchodu do Čech prameny neposkytují. Poprvé se objevuje v letech 1282–1285 jako osecký opat Dětrich III.³⁷ Je dobře možné, že jeho úřad začal již před rokem 1282, neboť jeho předchůdce jménem Jan, mizí z pramenů roku 1276.³⁸ Nelze ani popřít možnost, že Dětrich stál v čele oseckého kláštera dokonce již od druhé poloviny 60. let 13. století, a to jako Dětrich II. (1267–1272).³⁹ Časová blízkost úřadů Dětricha II. a Dětricha III. nevylučuje, že mohlo jít o jednu osobu, která svůj úřad opustila a po krátké době se zase do něj vrátila. Podobný postup by nebyl v cisterciáckém řádu výjimečný.⁴⁰ Nemáme však žádné bližší indicie, které by tuto domněnku podporovaly, a tak otázka identity Dětricha II. a Dětricha III. zůstává nerozřešenou.

Nesporně je Dětrich doložen v únoru 1282, shodou okolností ve chvíli, kdy jako opat osecký hostil shromáždění řádových otců, o kterém již byla řeč. Zda byl iniciátorem této schůzky, nevíme, ale není to vyloučené, vzhledem k tomu, že se konala na půdě jeho kláštera. Oseckým opatem zůstal do roku 1285, kdy byl po smrti valdsaského opata Jana zvolen novým představitelem tohoto kláštera.

³⁷ *Ottonis Chronicon Waldsassense*, s. 67.

³⁸ Poslední doklady opatského úřadu opata Jana obsahují dvě listiny ze 14. dubna 1276, CDB V/3, č. 1668 a 1669, s. 421.

³⁹ Srov. K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu I*, s. 391.

⁴⁰ Podobným způsobem svůj úřad opustil a posléze získal zpět zbraslavský opat Konrád, který někdy v letech 1297–1298 abdikoval. Rok a půl „odpočíval“ a poté se do čela zbraslavského kláštera zase vrátil, *Petra Žitavského kronika zbraslavská*, s. 79.

Heidenreich se v pramenech objevuje poprvé v roce 1282. O jeho původu a životě předtím, než se stal sedleckým opatem, žádné zprávy k dispozici nejsou. Podle jeho jména lze soudit, že mohl pocházet ze středního Německa nebo Saska, kde bylo toto jméno běžné, uvažovat lze však i o Bavorsku či o Rakousích, kde také nebylo neznámé.⁴¹ Prameny o něm poprvé hovoří až v souvislosti s jeho volbou opatem, k níž došlo poté, co byl v září 1281 pro těžkou ekonomickou krizi sedlecký konvent na tři roky rozpuštěn.⁴²

Kronikář Ota Zbraslavský líčí tuto událost následujícími slovy: „*Sešli se tedy řádoví otcové a po poradě rozhodli přeměnit sám klášter v prostý dvorec, aby mohly bydlet tři nebo čtyři osoby tam, kde by ... neměl velký sbor bratří pohodlný pobyt a životní potřeby. Někteří však ... dali tu radu, aby byl zproštěn pan Walthelm, který byl tehdy v čele kláštera, ... a aby po něm po předchozí kanonické volbě nastoupil v úřadě jiný práce schopný, který by zničenému klášteru s povinnou péčí pomohl.*“⁴³ Tímto novým „práceschopným“ opatem se stal Heidenreich. Kronikář jeho volbu nedatuje, z kontextu však je zřejmé, že k ní došlo nedlouho po září 1281.

V listinném materiálu se Heidenreich objevuje poprvé na již známé osecké listině z 24. února 1282, kde figuruje též Dětrich, tehdy opat osecký a dále opati z Volkenrody, z Valdsas a z Pforty.⁴⁴ Ztotožníme-li toto osecké setkání představitelů řádu s jednáním popsáním ve *Zbraslavské kronice*, můžeme uvažovat o tom, že k Heidenreichově volbě mohlo dojít právě v rámci této schůzky. Volební shromáždění v sesterském Oseku, za situace, kdy domácí sedlecký konvent byl rozptýlen, se nezdá nemožné.

Pokud připustíme jen širší souvislost oseckého jednání s Heidenreichovým opatským úřadem, lze zvažovat možnost, že se Heidenreichova volba mohla uskutečnit

⁴¹ Významný prelát tohoto jména působil na konci 12. století v klášteře Walkenried. Nejprve se stal opatem Walkenriedu, posléze přešel ve stejné roli do správy protoopatství v Morimundu. Významné bylo i jeho diplomatické působení na dvoře císaře Oty IV., Bernard U. HUCKER, *Otto IV., Der wiederentdeckte Kaiser*, Frankfurt am Main – Leipzig 2003, s. 244–245; Nicolaus HEUTGER, *Kloster Walkenried. Geschichte und Gegenwart*, Berlin 2007, s. 24, 36, 93.

⁴² *Statuta III*, 1281, č. 41, s. 213.

⁴³ *Zbraslavská kronika*, překlad František Heřmanský, Praha 1976, s. 45.

⁴⁴ CDB VI/1, č. 203, s. 253–254. Obsahově nemá tato listina se sedleckou problematikou nic společného, jde o majetkovou záležitost oseckého kláštera.

o něco dřívě v Sedlci a oseká schůzka již jen projednávala další okolnosti jeho nástupu.

V této souvislosti vyvstává otázka, zda byl Heidenreich již před svým zvolením členem sedleckého konventu, nebo zda v roce 1282 přišel do Sedlce odjinud. Sedlecké listiny nejsou v řešení této otázky příliš nápomocny, naznačují pouze, že v roce 1276 Heidenreich nepatřil k užšímu vedení kláštera.⁴⁵ Varianta, že do Sedlce přišel až po své volbě, se ve světle toho, co víme o personální politice řádu, jeví jako dosti dobře možná. Pokud by totiž Heidenreich patřil mezi členy sedleckého konventu již dřívě, řešení, které spočívalo v jeho volbě opatem, by se pravděpodobně nabízelo, a řádoví opati by k němu nemuseli dospět až po složitém jednání. Vzhledem k tomu, že v roce 1282 *patres ordinis* museli vědět o ložiscích stříbra v širším okolí Sedlce,⁴⁶ není ani vyloučeno, že do českého kláštera poslali někoho, kdo měl s těžbou rud a jejich využitím v rámci cisterciáckého prostředí již nějakou zkušenost. Kláštery, kde měl řeholník možnost získat patřičné znalosti, byly například Grünhain nebo Walkenried, které se oba těžbou a hutněním rud zabývaly. Oba tyto řádové domy patřily do walkenriedské dílčí větve řádu, o níž jsme mluvili v souvislosti se schůzkami řádových otců v letech 1276 a 1282.⁴⁷

Podle *Zbraslavské kroniky* se Heidenreich zdráhal převzít správu sedleckého kláštera, obával se náročnosti úkolu, jenž byl na něho kladen, nakonec se však rozhodnutí řádu podvolil.⁴⁸ Za této situace si lze představit, že si vyžádal k ruce schopného spolupracovníka, který by mu byl v jeho nesnadném úkolu nápomocen. Někoho, koho znal, nebo, koho mu řád doporučil. V souvislostech cisterciácké vnitřní po-

⁴⁵ Na listině z 15. března 1276, kde jsou vedle opata Walthelma jmenováni další tři přední hodnostáři sedleckého kláštera, Heidenreichovo jméno uvedeno není, CDB V/2, č. 809, s. 500–501.

⁴⁶ Ložiska stříbra byla známa již v době vlády Přemysla Otakara II. První doklad o existenci Kutné Hory přináší listina z roku 1276, CDB V/2, č. 809, s. 500–501. V blízkosti Sedlce existovala dokonce již v 1. polovině 13. století dílna na zpracování stříbrných rud, o níž se předpokládá, že ji mohl provozovat tamní klášter, Kateřina CHARVÁTOVÁ – Jarmila VALENTOVÁ – Petr CHARVÁT, *Sídliště 13. století mezi Malínem a Novými Dvory, o. Kutná Hora*, PA 76, 1985, s. 101–167.

⁴⁷ Ke Grünhainu K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu* III., s. 205–221; k Walkenriedu, N. HEUTGER, *Kloster Walkenried*.

⁴⁸ „*destitutionem perpendens monasterii oblatam curam suscipere verebatur, qui tandem auctoritate ordinis compulsus humeros iugo difficulter supposuit*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 19.

litiky by to nebylo nelogické. Velmi teoreticky by pak šlo uvažovat o tom, že právě tehdy mohl do Sedlce přijít budoucí slavný zbraslavský opat Konrád. Zde se však již pouštím na tenký led čiré hypotézy.

Nicméně, zkusme tuto hypotézu testovat. Co víme o Konrádově životě před jeho nástupem do úřadu zbraslavského opata v roce 1292? Citujme Petra Žitavského, který vložil do *Zbraslavské kroniky* Konrádův medailon: „*Ten narozen v Erfurtu, složil slib v Sedlci a stal se tak řádným ve svém obcování, že byl pro svou slavnou pověst vyžádán za opata do Grünhainu, ale nedán. Teprve v Oseku se stal opatem, ale po dvou letech odstoupil. Po opětovném návratu do Sedlce byl jako dříve postaven v čelo převorství, až přišel vítaný čas, kdy byl dán při založení kláštera Zbraslavského za prvního opata.*“⁴⁹

S ohledem na data, která uvádí Petr Žitavský v souvislosti s Konrádovým životem, lze dopočítat, že první zbraslavský opat se narodil v roce 1247 nebo 1248.⁵⁰ Pocházel z Erfurtu, a proto můžeme soudit, že byl měšťanského původu. Vzdělání snad získal ve svém rodném městě, kde tehdy působila proslulá škola, která patřila k předním v německých oblastech.⁵¹ Kdy se stal sedleckým řeholníkem, není známo, ve zmíněném roce 1276 jím snad ještě nebyl, neboť ani on, podobně jako Heidenreich, není na listině jmenující několik předních hodnostářů kláštera uveden.⁵² Pokud by do sedleckého kláštera vstoupil v raném věku, měl by v roce 1276 za sebou již řadu let působení,⁵³ a při jeho schopnostech by se dalo očekávat, že bude zastávat již některý z předních úřadů. Obdobně jako si nejsme jisti Konrádovou přítomností v sedleckém konventu v roce 1276, zůstáváme bez informací i o roce 1281, kdy se řešila další existence sedleckého opatství. Mlčení

⁴⁹ Překlad použit ze *Zbraslavská kronika*, s. 370.

⁵⁰ Vzhledem k tomu, že Petr uvádí Konrádovu smrt v osmdesátém druhém roce jeho života, lze uvažovat o roce 1247 nebo 1248, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 294.

⁵¹ Jacques VERGER, *Konrad von Megenberg à l'Université de Paris*, in: *Konrad von Megenberg (1309–1374) und sein Werk. Das Wissen der Zeit*, Claudia Märkl – Gisela Drossbach – Martin Kintzinger (edd.), München 2006, s. 25–42, zde s. 26.

⁵² CDB V/2, č. 809, s. 500–501.

⁵³ Pokud by vstoupil do řádu v 18 letech, mohl by být členem sedleckého konventu již v roce 1265 nebo 1266; vzhledem k tomu, že do českých klášterů bylo možno přijímat členy již od patnácti let, mohl se teoreticky stát sedleckým konventuálem již v první polovině 60. let, *Statuta I*, 1202, č. 2, s. 275; *Codifications cisterciennes*, s. 314.

pramenů naznačuje spíše, že Konrád tehdy ještě v Sedlci nepůsobil. Opět platí to, co bylo již řečeno v souvislosti s Heidenreichem. Pokud by takovýto muž byl členem sedlecké komunity, byl by ideálním kandidátem opatského stolce a řešení sedleckých problémů by se nemuselo hledat tak složitým způsobem.

Budeme-li pokračovat v promýšlení hypotézy, že Konrád mohl být do Sedlce vyslán v roce 1282, aby pomohl Heidenreichovi ve stabilizaci poměrů, můžeme hypoteticky uvažovat o tom, že schůzka v oseckém klášteře za přítomnosti opatů z širšího okolí Durynska mohla být oním jednáním, kde mohlo být o jeho vyslání rozhodnuto.

Jisté je, že ve chvíli, kdy přišel do sedleckého kláštera, nebyl Konrád ještě mnichem, neboť sliby složil právě až v tomto řádovém domě. Pokud uvažujeme o tom, že mohl přijít na pomoc Heidenreichovi v roce 1282, bylo by mu při příchodu do Sedlce asi 35 let. Šlo by o poměrně pozdní vstup do řádu, ale ten nebyl tak mimořádný, jak by se na první pohled mohlo zdát.⁵⁴

Na otázku, jakým způsobem mohlo dojít k navázání kontaktu mezi Konrádem a cisterciáckým řádem, existuje více teoretických odpovědí. Jedním z prostředí, kde měl Konrád příležitost setkat s cisterciáky a uvědomit si perspektivu svého působení v řádu, mohla být již zmíněná erfurtská škola. Jinou z variant nabízejí významné kláštery v okolí Erfurtu, nejbližší Pforta, dále Walkenried a Volkenrode, kam mohl Konrád hypoteticky přijít a požádat o přijetí. Vzhledem k tomu, že šlo již o zralého muže, a v Konrádově případě jej jistě provázela pověst učenosti a řídicích schopností, mohli jej tamní opati doporučit dalším představitelům řádu. Nic z toho není podloženo prameny, jisté je pouze, že někdy v první polovině 80. let 13. století Konrád již v Sedlci působil.

⁵⁴ Ne všichni lidé, kteří nakonec svůj život spojili s církví, vstupovali do klášterů v raném mládí. Podobně až ve středním věku vstoupil do cisterciáckého kláštera budoucí sedlecký opat Oldřich z Paběnic, který předtím prošel úspěšnou církevní kariérou, jejímž vrcholem se stal úřad sedleckého opata (1330–1333). Také Petr Žitavský přišel do zbraslavského konventu pravděpodobně již ve zralém věku, snad mu mohlo být kolem čtyřiceti let. Symptomatické je, že ve chvíli, kdy vstoupil na Zbraslavi do noviciátu, viděl v něm již jeho spolunovic budoucího opata, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 283. Někteří z těchto mužů, kteří do řádu přicházeli poté, co měli za sebou již předchozí kariéru, spojovali svůj vstup s výhledem na významnou funkci, zejména na vedení prestižního kláštera.

Heidenreich a Konrád spolupracovali na obnově sedleckého kláštera, která se záhy díky rozvoji dolování stříbra, jež se nacházelo zčásti přímo na klášterních pozemcích, neobyčejně dařila. Heidenreich klášter vedl, Konrádovi jako převorovi připadla péče o konvent a správa klášterních statků. Snad do této doby patří zpráva Petra Žitavského o tom, že se Konrád stal známou osobou, a proto byl vyžádán za opata do Grünhainu a později do Oseku. Grünhainské písemnosti bližší dataci této prosby neumožňují.

Významné změny v životě sledovaných cisterciáckých opatů Dětricha, Heidenreicha a Konráda přinesly roky 1285 a 1286. Po letech opatování zemřel v roce 1285 valdsaský opat Jan a na jeho místo byl zvolen Dětrich, do té doby představený oseckého kláštera. Tím se uvolnilo místo ve vedení oseckého domu, které zaujal dosavadní sedlecký převor Konrád. Jistě k tomu došlo s Dětrichovým souhlasem, možná dokonce přímo na jeho popud, neboť Dětrich byl nyní otcem-opatem oseckého domu. Do jaké míry se Dětrich o Konrádův přestup do Oseku zasloužil, se můžeme jen dohadovat. Je jisté, že opatské volby nebyly svobodným rozhodnutím konventu; při této příležitosti měl vždy silné slovo zakladatel kláštera a samozřejmě také nadřízené řádové struktury. Vazby mezi oseckým klášteřem a jeho zakladatelským rodem, pány z Riesenburka, se v průběhu druhé poloviny 13. století začaly uvolňovat a v době Jana Lucemburského se opatství stalo ústavem panovnickým.⁵⁵ Za této situace, kdy postavení zakladatelského rodu vůči klášteřu bylo slabé, Dětrich své stanovisko prosadit mohl, obzvláště když nabízel kvalitního kandidáta. Není dokonce vyloučeno, že právě kvůli možnosti stát se Dětrichovým podřízeným, nepřijal Konrád nabídku grünhainského konventu a dal přednost Oseku. Ačkoliv není Konrád jako osecký opat listinně doložen, známá posloupnost oseckých opatů spolu s informací Petra Žitavského, že Konrád v Oseku působil po dva roky, umožňují datovat jeho osecký úřad do let 1286 až 1288.⁵⁶

Od roku 1286 již všichni tři sledovaní preláti působili v opatských funkcích; Heidenreich v Sedlci, Konrád v Oseku a Dětrich ve Valdsasech. Všichni tři patřili

⁵⁵ Blíže k tomu Jaroslav ČECHURA, *Velkostatek kláštera Osek v letech 1310–1419*, Časopis Národního muzea, Řada historická 160, 1991, s. 20–46.

⁵⁶ Konrád nastoupil po Dětrichovi, který opustil Osek v roce 1285. Další osecký opat Jindřich je prvně doložen v lednu 1289, RBM II, č. 1466, s. 628–630.

k významným církevním hodnostářům, kteří měli z titulu své funkce cestu na Pražský hrad otevřenou.⁵⁷ Platí to nejen o opatu sedleckém a oseckém, ale ve stejné míře i valdsaském.⁵⁸

Příjezd královny Guty do Prahy Rok 1287

Přenesme nyní svou pozornost na politické události českého království v letech 1287–1288 a pokusme se zjistit kdy a za jakých okolností se zmiňovaní opati Dětrich, Heidenreich a Konrád dostali do prostředí dvora krále Václava II. a jaké cíle přitom sledovali.

Začněme manželstvím krále Václava. Uzavření sňatku mezi Václavem II. a jeho snoubenkou Gutou bylo završeno svatební nocí v lednu 1285. Česká královna však se svým manželem do Čech nepřijela, ale po skončení svatebních radovánek ji její otec odvezl zpět do říše, aby nadále žila na jeho dvoře. To bylo velmi nezvyklé, neboť manželky panovníků po svatbě žily po boku svých manželů a mnohdy bývaly do rodin svých budoucích partnerů posílány na vychování snoubenky již v dětském věku. Skutečnost, že královna zůstávala i po svatbě v domě svého otce, bylo nejen nezvyklé, ale muselo být jistě českou stranou pocitováno jako urážlivé. Důvod tohoto mimořádného počínání římského krále není plně čitelný. Jedním ze silných argumentů, které Rudolfa k jeho rozhodnutí přivedly, mohla být jeho

⁵⁷ Ke dvoru Václava II. obecně Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, České Budějovice 2011; k působení cisterciáckých opatů Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Cisterciáci na dvorech posledních Přemyslovců*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*, Dana Dvořáková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 327–346.

⁵⁸ Ač se valdsaský klášter řadil k říšským opatstvím, vlastnil již od 12. století v Čechách četné statky a svou českou držbu trvale rozšiřoval. Proto také dlouhodobě pěstoval styky s českými panovníky. Tyto vztahy se ještě více upevnily za vlády Přemysla Otakara II., který poté, co získal do své správy Chebsko, přijal Valdsasy pod svou ochranu, *Monumeta Egrana*, č. 270, s. 98–99. Po porážce Přemysla Otakara v roce 1276 připadlo Chebsko Habsburkům, což situaci poněkud změnilo, a Valdsasy hledaly nyní ochranu u římského krále. Rudolf Habsburský vyslovil svou protekci valdsaskému klášteru roku 1283, RI VI, 1 č. 1795, s. 394. Vztahy s Prahou však přerušeny nebyly, po nástupu mladého Václava II. se obnovily, i když v redukované podobě, RBM II, č. 1310, s. 565.

nedůvěra k Záviši z Falkenštejna, obavy ze Závišova silného postavení v království a snad i zábrany dovolit své dceři žít nablízku člověku, kterého mohl z mnoha ohledů pokládat za nemorálního.⁵⁹ S tím do jisté míry koresponduje zpráva Otakara Štýrského, z níž vyplývá, že Rudolf se před tím, než vyslal svou dceru do Čech, pojišťoval proti Závišovi úmluvou s částí českého panstva, po níž chtěl, aby mu slíbila pomoc při Závišově sesazení.⁶⁰ Historici uvažovali i o mládí a nezralosti Guty a Václava, což mohl být důvod k tomu, aby mladý královský pár spolu nežil manželsky, ne však k tomu, aby Guta nepobývala v Praze. Jinou verzi vysvětlení toho, proč Guta zůstávala se svým otcem, nabízí Robert Antonín, který akcentuje téma sporu o její věno, jež mohlo být příčinou, proč Rudolf Habsburský nechtěl svou dceru vydat.⁶¹ Je to myšlenka zajímavá, nicméně dávám přednost tezi o obavách římského krále z příliš mocného postavení pána z Falkenštejna.

Na jaře 1287 Rudolf Habsburský však svůj názor na Gutin příchod do Prahy změnil a přivolil k tomu, že dceru do Čech pošle. Argumentem, který jej přesvědčil, byla s největší pravděpodobností příprava královské korunovace, jež se měla uskutečnit toho roku o svatodušních svátcích.⁶²

⁵⁹ J. ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 350–351. Silněji akcentuje obavy ze Záviše V. VANÍČEK, *Velké dějiny* III, s. 399.

⁶⁰ *Ottokars österreichische Reimchronik*, Joseph Seemüller (ed.), MGH Deutsche Chroniken V, Hannover 1890, s. 264, verš 19931–19962.

⁶¹ Robert ANTONÍN, *Ke kořenům zahraniční politiky Václava II. v letech 1283–1289*, ČMM 127, 2007, s. 57. Problém, proč není jistoty o záměrech římského krále, spočívá v tom, že pramenů pro léta 1283–1288 je k dispozici málo a navíc značná část z nich není spolehlivá, neboť jde často o informace z formulářových sbírek nebo o tendenčně laděné výpovědi kronikářů, viz ibidem.

⁶² Korunovace Václava II. v roce 1287 se neuskutečnila, došlo k ní až o deset let později. Informace o chystané korunovaci roku 1287 pocházejí výhradně z formulářové sbírky, *Fragmente eines Formelbuches Wenzels II. von Böhmen*, Joseph Loserth (ed.), AÖG 57, 1879, s. 463–484. Proto existuje podezření, zda dochované formulářové kusy nejsou jen dictamina. Přes toto podezření se s informací o plánované korunovaci v létě 1287, byť s jistou opatrností, i nadále pracuje, srov. R. ANTONÍN, *Ke kořenům zahraniční politiky*, s. 42–43; Demeter MALAŤÁK, *Korunovace přemyslovských králů*, in: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, Martin Wihoda – Demeter Malaťák (edd.), Brno 2006, s. 47–66, zde s. 63.

Není jasné, jak dlouho přípravy Gutiny cesty do Prahy probíhaly, ani jaká všechna opatření Rudolf Habsburský v této věci podnikl.⁶³ Podle tzv. Formuláře krále Václava se Rudolf tímto tématem zabýval mimo jiné i během svého pobytu ve Würzburgu,⁶⁴ kde se v březnu 1287 účastnil říšského sněmu a koncilu. Nejméně jeden ze tří listů, jež se dotýkaly chystané korunovace a příchodu královny Guty do Prahy, byl totiž vydán právě zde.⁶⁵

V souvislosti s následujícím vývojem v Čechách je zajímavé, že ve Würzburgu, v době, kdy přemýšlel nad plánovanou cestou své dcery do Čech, vydal Rudolf Habsburský také listinu ve prospěch valdsaského kláštera.⁶⁶ V kontextu Rudolfových písemností z Würzburgu je listina pro valdsaský klášter poměrně výjimečná, neboť ze zhruba dvacítky známých dokumentů, které tam vydal, se jen dva dotýkají majetkové držby některého z klášterů.⁶⁷ Lze předpokládat, že si valdsaský opat,

⁶³ Nedatovaná formulářová listina publikovaná in: RBM II, č. 2263, s. 983 dokládá, že se Rudolf Habsburský zabýval otázkou Gutina finančního zabezpečení, pokud by Václav II. zemřel, aniž by pár přivedl na svět potomky, a že mu pražský biskup spolu se šlechtickými představiteli slíbili, že v takovém případě Gutu přivedou zpět k němu nebo jiným určeným osobám.

⁶⁴ Rudolf ve Würzburgu doloženě pobýval od 11. března do 1. dubna 1287, RI VI/1, Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. (1273–1313), Oswald Redlich (ed.), Innsbruck 1898.

⁶⁵ *Fragmente eines Formelbuches*, č. 13, s. 484. Dokument má jako místo vydání uveden Würzburg. Je pozoruhodný i tím, že je adresován Záviši z Falkenštejna. Jde totiž o jediný známý doklad korespondence mezi římským králem a Závíšem. Další listiny ibidem, č. 11–12, s. 481–483.

⁶⁶ Rudolf Habsburský potvrdil valdsaskému klášteru darování patronátního práva ke kostelu v Luhe a dvou vesnic, Wondreb a Beidl, RI VI/1, s. 450, viz též *Monasterium*, listiny valdsaského kláštera, č. 101. Nešlo o panovníkův dar, jak by se mohlo z textu listiny zdát, ale o potvrzení již dříve získaných výhod. Patronátní právo ke kostelu v Luhe získal valdsaský klášter pravděpodobně roku 1280 od bavorského vévody Jindřicha (dvě potvrzovací listiny z tohoto roku viz *Monasterium*, listiny valdsaského kláštera, č. 82 a 83). K darování obou vesnic došlo před 2. listopadem 1286, neboť toho dne potvrdil tento majetek klášteru mohučský arcibiskup Jindřich, *Monumenta Egrana*, č. 376, s. 138–139, viz též *Monasterium*, listiny valdsaského kláštera, č. 100 (2. listopadu 1286).

⁶⁷ Vedle valdsaského kláštera získal potvrzení svého majetku také klášter jeptišek v Thron u Frankfurtu nad Mohanem, RI VI/1, č. 2073, s. 452.

který se též jednání ve Würzburgu zúčastnil, zmíněnou listinu u panovníka vyžádal a byl jejímu vydání přítomen.⁶⁸

Bylo setkání Rudolfa Habsburského a valdsaského opata náhodné? Nebo máme předpokládat, že Rudolf rozpoznav v Dětrichovi schopného politika, rozhodl se jej zapojit do svých plánů? Valdsaský klášter rozkročený svou pozemkovou držbou i politickou orientací mezi Habsburky a Přemyslovce, představoval ideální spojovací článek, který se mohl stát prodlouženou rukou Rudolfových záměrů.

Pokud budeme pokládat setkání Rudolfa Habsburského a Dětricha Valdsaského ve Würzburgu za jednu z diplomatických schůzek, jež měly v souvislosti s příchodem královny Guty do Prahy připravit půdu pro přípravu změn na pražském dvoře, jeví se jako nikoliv náhodné i další Dětrichovo würzburské setkání, a to s bamberským biskupem Arnoldem,⁶⁹ jehož Rudolf Habsburský o několik měsíců později pověřil doprovodem královny Guty do Prahy. Mohli Dětrich Valdsaský a Arnold Bamberský již ve Würzburgu navázat kontakt a plánovat další společný postup, například uvažovat o tom, kým by se měla Guta v Praze obklopit? Spojenectví Arnolda Bamberského a Dětricha Valdsaského lze prokázat k roku 1290, kdy Dětrich navrhl Václavu II. Arnolda jako vhodného kandidáta pro správu království. Bylo tomu tak však již v roce 1287?

Cisterciáci a Guta? Rok 1288

Po návratu z Würzburgu se Dětrich Valdsaský záhy objevil v Praze. Jeho přítomnost *in palacio Pragensi* je poprvé doložena 13. května 1287⁷⁰ na jednání zemského

⁶⁸ Dětrichovu přítomnost ve Würzburgu dokládá i další listina, vydaná o den později, 23. března, kterou udělil kolínský arcibiskup Siegfried spolu s dalšími jedenácti biskupy valdsaskému klášteru odpustky, jež se týkaly klášterní kaple ve Waltershof, *Monumenta Egrana*, č. 380, s. 140, viz též *Monasterium*, listiny valdsaského kláštera, č. 102.

⁶⁹ Arnold byl jedním ze dvanácti církevních hodnostářů, kteří ve Würzburgu vydali ve prospěch valdsaského kláštera odpustkovou listinu, *Monumenta Egrana*, č. 380, s. 140, viz též *Monasterium*, listiny valdsaského kláštera, č. 102. K vydání došlo 23. března 1287, den po vydání listiny Rudolfa Habsburského.

⁷⁰ RBM II, č. 1409, s. 605.

soudu. Spolu s ním se jednání, jež se týkalo majetkových záležitostí valdsaského kláštera, zúčastnil také sedlecký opata Heidenreich.⁷¹

Královna Guta přijela do Prahy na počátku července 1287.⁷² O jejím příjezdu není příliš informací, navíc se tyto zdroje v detailech rozcházejí. Na základě dochované formulářové listiny můžeme soudit, že její příchod provázely obavy české strany z královnina německého doprovodu, o jehož osud se svedla diplomatická šarvátka, když Václav II. nejprve nařídil, aby byla celá královnina družina od hranic poslána zpět, později však své rozhodnutí změnil a přivolil k tomu, aby královnu doprovodila do Kadaně, kde sám rozhodne, kdo z členů s Gutou pojedje do Prahy a kdo se vrátí.⁷³ Zmíněná formulářová listina poukazuje na různé tlaky, které v králově okolí v roce 1287 působily. Část dvora, snad lidé kolem Závěše, si nepřála, aby se Guta v Praze obklopila německou družinou, jejíhož vlivu se mohla obávat. Protistrana patrně naopak příchod královny a její družiny vítala kvůli posílení habsburského vlivu na Pražském hradě. Personální složení královnina doprovodu není známo, lze pouze předpokládat, že nejvýznamnější osobou, jež přišla do Prahy společně s královnou, byl již zmíněný Arnold Bamberský.⁷⁴

Podle zprávy kroniky Otokara Štýrského, o níž již byla řeč, si Rudolf Habsburský kladl jako podmínku, dříve než svou dceru do Prahy vyšle, podporu českých

⁷¹ Za první doklad Heidenreichovy přítomnosti na pražském dvoře se dosud pokládala listina z 13. října 1290 (RBM II, č. 1517, s. 653). Například in: Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Opat Heidenreich (1282–1320)*, in: Sedlec, Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera (Sedletz. Geschichte, Architektur und Kunstschaffen im Sedletzer Kloster im mitteleuropäischen Kontext um die Jahre 1300 und 1700), Radka Lomičková (ed.), Praha 2009, s. 71–89, zde s. 77; D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 87.

Na základě nově zpřístupněných pramenů lze nyní toto datum posunout o tři roky dříve, neboť je jisté, že se stejně jako Dětrich zúčastnil jednání zemského soudu 13. května 1287. Srov. *Monumenta Egrana*, č. 381, s. 140. Jde o jinou verzi listiny publikované v RBM II, č. 1409, s. 380, která však na rozdíl od předchozí uvádí jmennou svědečnou řadu, v níž je na prvním místě uveden právě Heidenreich Sedlecký. Tato druhá verze nebyla v české literatuře dosud využita.

⁷² Královna přijela do Prahy, i když z plánované korunovace mezitím sešlo.

⁷³ *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, Jan B. NOVÁK (ed.), Praha 1903, č. 243, s. 184.

⁷⁴ Guta přišla do Prahy údajně 4. července, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 27, pozn. 1, Arnold Bamberský je v Čechách doložen 8. července, RBM II, č. 2724, s. 1190.

pánů při svržení Závěše z Falkenštejna.⁷⁵ Podle Otokara přijela Guta do země v doprovodu svého bratra Rudolfa, který si naopak z Prahy do Rakous odvezl svou nevěstu, starší sestru krále Václava II., Anežku.⁷⁶

Ze všech dostupných informací vyplývá předpokládaný nebo přímo zveřejněný zájem habsburské strany na tom, aby byl Závěš z Falkenštejna zbaven moci. V tomto nastávajícím mocenském klání měla královně Gutě připadnout významná role. Mít na pražském dvoře své exponenty, kteří mohli být Gutě nápomocni, se Rudolfu Habsburskému mohlo jevit jako výhodné.

Nevíme, zda valdsaský opat skutečně pracoval pro habsburskou stranu, nicméně představa, že Dětrich v Praze jednal z pověření Rudolfa Habsburského, je jednou z možností. Ať již tak tomu bylo nebo ne, velmi brzy si získal na královském dvoře silnou pozici. Podle Oty Zbraslavského si jej Václav II. oblíbil⁷⁷ a právě na jeho radu pozval v roce 1290 do Prahy Arnolda Bamberského, aby uspořádal poměry v království.

Stejně jako Dětrich, také Heidenreich si v královském okolí brzy vybudoval významné postavení, neboť „našel v očích krále Václava takovou milost důvěrného přátelství, že ho učinil důvěrníkem všech svých tajemství.“⁷⁸ Podle Zbraslavské kroniky Heidenreich křtil všechny děti Václava a Guty,⁷⁹ což znamená, že mimořádně blízký vztah ke králi a královně musel získat již v době narození jejich prvorozeného potomka na jaře 1288.⁸⁰ Jeho mimořádné postavení u královské

⁷⁵ Ottokars Österreichische Reimchronik, 1, s. 264, v. 19931–19967; s. 267, v. 20171–20190.

⁷⁶ Názory historiků na příjezd královně Guty do Čech v roce 1287 shrnuje Robert ANTONÍN, *Zahraniční politika krále Václava II. v letech 1283–1300*, Brno 2009, s. 97–98; k výměně obou mladých nevěst v roce 1287 Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Anežka, vévodkyně rakouská, dcera českého krále (1269–1296)*, MHB 13, 2010, s. 47–74, zde s. 55–59.

⁷⁷ „Eo eciam tempore abbas Theodericus, nacione Thuringus, monasterio Waldsachensi prefuit, quem similiter Wenceslaus rex ob magne industrie sue merita arcus adamavit. Hic erat in agendis strennus, in proferendis providus et in toto ordine vir utique venerabilis et acceptus“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 37.

⁷⁸ Překlad použit ze *Zbraslavská kronika*, s. 69.

⁷⁹ „Nec immerito conpater a rege appellari debuit, qui omnes suos liberos, quos habuit, de sacre regeneracionis lavacro iuxta consuetudinem ecclesiae elevavit“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 36.

⁸⁰ Nejstarší Václavův a Gutin syn Přemysl Otokar se narodil 6. května 1288, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 30, k datu narození viz pozn. 3.

rodiny dokládá skutečnost, že Václav II. Heidenreicha nazýval „kmotrem“, což zmiňuje nejen zbraslavský kronikář, ale dokládá též výpověď listinného materiálu.⁸¹ Stejně jako Dětrich a Heidenreich i Konrád se jako opat osecký pravděpodobně do dvorského života zapojil a postupně zde začal získávat vliv.

I když o žádném z nich, ani o Dětrichovi, ani o Heidenreichovi, ani o Konrádovi nejsou přímé zprávy, které by zachytily jejich činnost u dvora v roce 1288, lze předpokládat, že jejich význam stoupal a že všichni tři se v letech 1287–1288 dostali do bližšího panovníkova okruhu. O Dětrichovi a Heidenreichovi to říká explicitně *Zbraslavská kronika*. Konrádovo významné postavení vyplývá ze skutečnosti, že byl již tehdy vybrán za opata budoucího zbraslavského kláštera, vlastního panovníkova založení.

Jak vypadala jejich činnost u pražského dvora, můžeme jen odhadovat. Lze předpokládat, že v kritickém roce 1288, kdy se měnil Václavův vztah k Záviši z Falkenštejna, zastávali silně protizávišovské stanovisko, asi ne nepodobné tomu, jaké známe ze stránek *Zbraslavské kroniky*.⁸² Rozhodování Václava II. o tom, zda má ve jménu své politické samostatnosti obětovat svého otčima, s nímž ho pojila léta společného života a blízkého přátelství, muselo být mimořádně obtížné. Obzvláště pokud neexistovaly důkazy, jež by prokazovaly Závišovy záměry namířené proti králi. S ohledem na Václavovu předpokládanou silnou zbožnost o to těžší, neboť při nespravedlivém rozsudku se do hry dostávala otázka jeho vlastní

⁸¹ Označení *compater* obsahují listiny RBM II, č. 1538, s. 663 (1291); č. 1832, s. 785–786 (1299). Termín *compater* je užit i v dalších listinách, v regestech publikovaných v RBM II jej však nenajdeme – č. 1548, s. 666 (1291); č. 1563, s. 671 (1292); č. 1697, s. 729 (1295); č. 1833, s. 786 (1299); č. 2028, s. 877 (1305). Chybí pouze v listině z roku 1290 (RBM II, č. 1523, s. 656). Titulatura *compater* se v listinném materiálu objevuje v letech 1291–1305, což vede k diskusi o tom, odkdy byl Heidenreich křticím otcem Václavových dětí. D. Dvořáčková-Malá soudí, že Heidenreich křtil jen mladší královské děti, které se narodily počínaje rokem 1291 (D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Královský dvůr Václava II.*, s. 87). Oproti tomu lze namítnout, že sedm listin, kde je použito označení kmotr, komponoval Petr Angeli, kdežto listinu z roku 1290 jiný autor – protonotář Jindřich (Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1283–1305) a Václava III. (1305–1306)*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, C 47, 2000, s. 71–131). Z tohoto úhlu pohledu může být užití či neužití termínu *compater* i záležitostí jiného kancelářského úzu.

⁸² Srov. Petra *Žitavského Kronika zbraslavská*, zejména s. 31–32.

spásy.⁸³ Za této dramatické situace mohli být teologicky vzdělaní a diplomaticky nadaní opati panovníkovi velkou oporou, zejména pokud dokázali ulevit jeho svědomí. Snad právě oni přivedli Václava II. na myšlenku, že vinu lze vykoupit založením kláštera, což král přijal a založením zbraslavského opatství se snažil svou vinu odčinit.⁸⁴

Ke královu slibu v této věci došlo zřejmě již v roce 1288, zjevně paralelně s řešením závišovské otázky. Nešlo jen o neurčitý příslib, jak situaci líčí *Zbraslavská kronika*,⁸⁵ ale o zcela konkrétní závazek,⁸⁶ neboť již tehdy bylo rozhodnuto, že půjde o klášter cisterciáckého řádu, filiaci sedleckého kláštera a dokonce, že prvním opatem této nové fundace se stane Konrád, dotud opat v Oseku.

Počátky zbraslavského kláštera, jak je známe z pera Oty Zbraslavského, jsou v tomto směru popsány dosti nepřesně. Ota akcentuje jako počátek fundace až říjen 1291 a od něj odvíjí všechny děje.⁸⁷ Ve skutečnosti však rozhodnutí o vzniku zbraslavského domu padlo o tři roky dříve, snad během podzimu 1288. Dokládá to skutečnost, že se Konrád pravděpodobně ještě v roce 1288 vzdal svého oseckého úřadu a vrátil se do Sedlce, aby tam čekal na založení nového kláštera.⁸⁸ Jeho rozhodnutí opustit Osek a odejít do sedleckého domu odpovídalo dobovým zvyklostem, neboť budoucího opata bylo v mateřském domě zapotřebí již při přípravě fundace. Stejně jako Konrád se zachoval v roce 1259 i Jindřich, opat Heiligenkreuzu, který poté, co si ho vybral Přemysl Otakar II., jako budoucího opata zlatokorunského, abdikoval na vedení heiligenkreuzského opatství a jako člen heiligen-

⁸³ Královo těžké rozhodování a úzkost, kterou přitom prožíval, líčí *Zbraslavská kronika*, která však Václavův strach připisuje obavám ze Závíše z Falkenštejna, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 31–32.

⁸⁴ V zakládací listině zbraslavského kláštera z roku 1292 Václav II. zmiňuje jako jeden z důvodů, proč klášter zakládá, touhu vykoupit provinění své mladosti (*nos cupientes elemosinis delicta iuventutis nostre redimere*) *Listy kláštera zbraslavského*, č. 1, s. 1.

⁸⁵ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 32.

⁸⁶ V tomto duchu také zprávy Oty Zbraslavského o založení kláštera Aula Regia interpretuje např. Josef ŽEMLIČKA, *Krajina z lodi spatřená. Inspekční cesta Václava II. z Prahy vzhůru po Vltavě*, in: *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012, s. 23.

⁸⁷ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 36–37.

⁸⁸ Konrád svůj úřad opustil ještě během roku 1288, nový opat Jindřich je v Oseku doložen již v lednu 1289, RBM II, č. 1466, s. 628.

kreuzského konventu vyčkával na realizaci panovníkova plánu.⁸⁹ V obou případech se vznik královského kláštera protáhl na několik let, během nichž předurčení opati zůstávali v ústavu, jenž se měl stát mateřským domem chystané panovnické fundace. Právě tuto délku zbraslavské fundace reflektuje Ota Zbraslavský, který líčí, jak Dětrich Valdsaský a Heidenreich Sedlecký Václavu II. opakovaně připomínali slib založení kláštera.⁹⁰

Závěr

Zvažovali jsme možnost, že Dětrich mohl v roce 1287 přijít na pražský dvůr jako ochránce zájmů královny Guty a exponent habsburské politiky. Jeho spojení s Arnoldem Bamberským by podobným směrem ukazovalo. Není vyloučené, že Dětrichovým prostřednictvím se do královniny blízkosti dostali i další dva cisterciáctí opati, Heidenreich a Konrád. Učení němečtí preláti mohli být královně blízcí svou národností i rozhledem, a pokud s ní sdíleli společné politické zájmy, mohlo mezi nimi existovat určité spojenectví. Propojení Guta-cisterciáci-Václav II. však není jediným možným vysvětlením vzestupu zmiňovaných tří cisterciáckých prelátů. Pro svůj pobyt u dvora nepotřebovali žádné doporučení, neboť sám opatský titul je k tomu opravňoval. A k tomu, že získali oblibu v očích Václava II., mohlo dojít i jinak.

Pokud jsme zvažovali možnost, že zmínění cisterciáctí opati přišli na pražský dvůr, aby se angažovali ve prospěch královny Guty a habsburských zájmů, dodejme ještě, jak se vztah mezi Gutou a jimi odvíjel po pádu Záviše z Falkenštejna. Dětrichův význam na pražském dvoře vyvrcholil v letech 1290–1292, a poté se

⁸⁹ „*missus est conventus a Sancta Cruce ad predictum locum, cum venerabili viro abbate Heinrico, qui fuerat quondam abbas Sancte Crucis.*“, *Continuatio Sancrucensis* II, Wilhem Wattenbach (ed.), MGH SS IX, Nachdruck Stuttgart – New York 1963, s. 645. Jindřich je jako opat kláštera Heiligenkreuz uveden naposledy v roce 1259, viz *Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde*, I, Johann Nepomuk Weiss (ed.), FRA XI, Wien 1856, č. 149, s. 144–145); později téhož roku je již titulován „*Heinricus, quondam abbas sancte crucis*“, ibidem, č. 150, s. 145–146.

⁹⁰ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 46, 50. Opravuji tímto svůj názor o soukromém charakteru králova slibu v roce 1288, Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Založení cisterciáckého kláštera Aula Regia na Zbraslavi*, *Marginalia Historica* 1, 2010, s. 12–40.

valdsaský opat z české politiky stáhl. Heidenreich spolu s Konrádem zůstali panovnícké rodině nablízku i v dalších letech. Zatímco Heidenreich, jak se zdá, byl především Václavovým přítelem, Gutu pojil vztah se vzdělaným zbraslavským opatem Konrádem. Byl to právě on, kdo získal od papeže svolení, že může královnu vyzpovídat před korunovací, k níž došlo až po deseti letech, v roce 1297.⁹¹ Královna ctíla Konráda do té míry, že jej učinila jediným vykonavatelem své závěti.⁹² Z bližší neznámých důvodů Konrád po Gutině smrti v červnu 1297 svůj opatský úřad na Zbraslavi na nějaký čas opustil. Mohla tato jeho abdikace souviset s královským úmrtím? Jisté je pouze, že se po roce a půl se první zbraslavský opat do čela zbraslavského konventu opět vrátil.⁹³

V následujících letech cisterciáckí opati Heidenreich a Konrád dál působili na Václavově dvoře, v roce 1305 stáli u jeho úmrtního lože a stali se společně s Janem z Ostrova a Jindřichem Šturmovým vykonavateli panovníkovy závěti. Konrád udělil umírajícímu králi poslední pomazání a třetího dne po smrti jeho tělo pohřbil ve zbraslavském klášteře.⁹⁴

Bylo náhodou, že po smrti Václava III. a vymření Přemyslovců se Heidenreich s Konrádem přiklonili na habsburskou stranu proti Jindřichu Korutanskému?⁹⁵ Nebo zde ještě trvala vazba, která začala v roce 1287 spojením cisterciáckých opatů s královnou Gutou a jejím otcem Rudolfem Habsburským? Ať tomu bylo jakkoliv,

⁹¹ RBM II, č. 1746, s. 750; srov. též *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 73. Krále Václava tehdy zpovídal opat Heidenreich.

⁹² *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 79.

⁹³ Konrád je jako opat naposledy zmiňován v červnu 1297. Někdy poté abdikoval a na jeho místo byl zvolen novým opatem Ota, pozdější autor zbraslavské kroniky. Když se po roce a půl Konrád chtěl do čela zbraslavského kláštera vrátit, Ota mu ustoupil a opatského úřadu se vzdal. Důvody Konrádova odchodu i následného návratu zůstávají neznámé. Ani přesnější určení doby, kdy Konrád slovy Petra Žitavského „odpočíval“, není pro nedostatek podkladů možné. V opatské roli je Konrád znovu uváděn od roku 1300, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 294; *Monumenta Egrana*, č. 524, s. 192.

⁹⁴ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 93, 96, 99.

⁹⁵ O mimořádně dobrém vztahu opatů Heidenreicha Sedleckého a Konráda Zbraslavského svědčí skutečnost, že je Rudolf Habsburský povolal v červnu 1307 ke svému úmrtnímu loži do Horažďovic, chtěje před nimi vyhlásit svou závěť. Konrád Zbraslavský pak zesnulého krále pohřbil v chrámu sv. Víta, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 111.

v roce 1309 již cisterciáci opati změnili svůj politický směr a podíleli se na lucemburském převratu.

Příloha I. Srovnávací tabulka

Rok	Dětřich	Heidenreich	Konrád	Politické události
1282	Opat osecký únor: účastník schůzky řádových otců v Oseku	Opat sedlecký únor: účastník schůzky řádových otců v Oseku	? Příchod do Sedlce???	
1283	Opat osecký	Opat sedlecký	Převor sedlecký?	
1284	Opat osecký	Opat sedlecký	Převor sedlecký?	
1285	Opat osecký	Opat sedlecký	Převor sedlecký	
1286	Opat valdsaský	Opat sedlecký	Opat osecký	
1287	Opat valdsaský březen: pobyt ve Würzburku Setkání s Rudolfem Habsburským a Arnoldem Bam- berským květen: přítomen na Pražském hradě	Opat sedlecký květen: přítomen na Pražském hradě	Opat osecký	březen: říšský sněm a koncil ve Würz- burku červenec: příjezd královny Guty do Prahy
1288	Opat valdsaský Rádce Václava II.?	Opat sedlecký Rádce Václava II.	Opat osecký	Rozhodnutí Václa- va II. dát zatknout Záviše z Falken- štejna Rozhodnutí Václa- va II. založit cister- ciácký klášter
1289	Opat valdsaský Rádce Václava II.?	Opat sedlecký Rádce Václava II.	Převor sedlecký, designovaný opat budoucího zbraslav- ského kláštera	

Rok	Děřich	Heidenreich	Konrád	Politické události
1290	Opat valdsaský Rádce Václava II.	Opat sedlecký Rádce Václava II.	Převor sedlecký, designovaný opat budoucího zbra- slavského kláštera	Václav II. na radu Děřicha Valdsas- kého povolává do království Arnolda Bamberského
1291	Opat valdsaský Rádce Václava II.	Opat sedlecký Rádce Václava II.	Převor sedlecký, designovaný opat budoucího zbra- slavského kláštera	Říjen: příprava založení zbraslav- ského kláštera
1292	Opat valdsaský Rádce Václava II.	Opat sedlecký Rádce Václava II.	Opat zbraslavský Rádce Václava II.	Duben: založení zbraslavského kláštera

Příloha II. Cisterciáckí preláti Dětrich, Heidenreich a Konrád

Jméno	Rok narození	Místo narození	Funkce v řádu I.	Funkce v řádu II.	Funkce v řádu III.	Funkce v řádu IV.	Vztah k panovníkovi	Rok úmrtí
Dětrich	?	Durynsko	Opat oseký 1276–1285	Opat valdsaský 1285–1304 <i>nebo</i> 1306			Rádce Václava II. 1288–1292	1311
Heidenreich	?	?	Opat sedlecký 1282–1304 <i>nebo</i> 1306	Opat valdsaský Dva měsíce během roku 1304 <i>nebo</i> 1306	Opat sedlecký 1304 <i>nebo</i> 1306–1320		Rádce Václava II. 1288–1305 Vykonavatel závěti Václava II. (1305) Povolán k úmrtnímu loži Rudolfa I. Habsburského (1307) – <i>jako vykonavatel jeho závěti?</i> Diplomat jednající za českou stranu s králem Jindřichem VII. Lucemburským (1309–1310). Diplomat Jana Lucemburského (1311–1313).	1320
Konrád	1247–1248	Erfurt, Durynsko	Převor sedlecký před 1286	Opat oseký 1286–1288	Převor sedlecký 1289–1292	Opat zbraslavský 1292–1297 1299–1316	Rádce Václava II. 1292–1305. Vykonavatel závěti královny Guty (1297). Vykonavatel závěti Václava II. (1305).	1329

The beginnings of the activity of the Cistercian abbots Dietrich, Heidenreich and Konrad at the court of Wenceslas II

The preserved written sources clearly show that the monasteries of the Waldsassen line effectively and rationally cooperated from the second half of the 13th century in the area of the selection of future prelates. Inter alia, it shows that the monastery in Osek probably served as a “vocational school” of prospective monks of the Waldsassen line, where they were sent to acquire the experience with running a monastery and prepared for their future role at the head of still important cloisters.

It arises from the written sources that three Cistercian abbots played an important role at the court of Wenceslas II: Dietrich of Waldsassen, Heidenreich of Sedlec and Konrad of Zbraslav. All three were members of the Waldsassen line of the order. Dietrich began his career in Osek, which he led probably in 1276–1285. From 1285, he served as the abbot in Waldsassen. His place in Osek was taken by the prior of the monastery in Sedlec Konrad, who served as the abbot of Osek in 1286–1288. When King Wenceslas II decided to found the monastery in Zbraslav and selected Konrad as the future abbot of this implantation, Konrad left Osek, returned to the monastery in Sedlec, where he awaited the foundation of the monastery *Aula Regia* in Zbraslav, which happened in 1292. The third of the studied abbots, Heidenreich, was the abbot of Sedlec from 1282.

The study focused on the period of 1287–1288, when all three of the abbots named held important positions at the court of Wenceslas II, and asks the question to which extent could their activity in Prague be connected with the interests of Rudolph of Habsburg, who wanted the king’s stepfather Závíš of Falkenštejn, who had led Bohemian policy since 1283, removed from political life. The study considers the possibility of whether Abbot Dietrich, who met at the imperial diet in Würzburg in the spring of 1287 with both King Rudolph of Habsburg and with the later councillor of King Wenceslas II, Bishop of Bamberg Arnold, could have come to the Prague court as an exponent of Habsburg policy, specifically in the services of Queen Judith, who moved to Prague in the summer of that year. It has not been ruled out that through Dietrich two other

Cistercian abbots came into the queen's proximity, Heidenreich and Konrad. We can only speculate on what their activity at the Prague court was like, but it is certain that their importance rose with the sovereign in 1287–1288.

It can be supposed that in the critical year 1288, when the king decided on the further fate of Závíř, all three Cistercian abbots held a strongly anti-Závíř position, perhaps not dissimilar to the one we know from the pages of the Zbraslav Chronicle (*Chronicon Aulae Regiae*). The decision-making of Wenceslas II in whether to sacrifice his stepfather, with whom he was connected by years of life together and a close friendship, in the name of his political independence must have been exceptionally difficult, particularly if there was not evidence that would prove Závíř' plans aimed against the king. In this dramatic situation the theologically educated and diplomatically gifted abbots could be of great support to the sovereign, especially if they were able to relieve his conscience. It might have been precisely them who led Wenceslas II to the idea that his guilt could be redeemed by founding a monastery, which the king accepted and in 1292 he founded the Cistercian abbey of Aula Regia in Zbraslav.

VOLBA KRÁLE A TYRANOVRAŽDA

Návod k ustavení politické role české šlechty v *Dalimilově kronice*

Eloïse ADDE – VOMACKA

The election of the king and tyrannicide. Instructions for establishing the political role of the Czech nobility in the Chronicle of Dalimil: The study focuses on the Chronicle of the So-Called Dalimil. In contrast with the traditional perception of this source dominated by ethnic and nationalistic accents, the author here tries to reveal the ideological layers and devotes special attention to the questions of the legitimacy of the power of the king and the contracts that connected the sovereign with the „community“, i.e. with the nobility. The first part of the paper treats Dalimil's conception of the right to resist (*ius resistendi*) and his justification of the uprising of the nobility against the sovereign who violates his mission and the interest of the „community“. The second part addresses the issues of tyranny and tyrannicide in the Middle Ages and treatment of this topic by the So-Called Dalimil.

Key words: nobility, tyrannicide, election of the king, the Bohemian state, politics, Dalimil, council, general good, 14th century, political philosophy

Středověké kroniky obvykle vznikaly s úmyslem posloužit určité instituci, dynastii, případně sociální skupině. Ve středověké společnosti, v níž byly tradice a starobylost mimořádně ceněnými hodnotami, představovala historie oblíbený nástroj legitimity. V těchto souvislostech spatřujeme v *Dalimilově kronice* především politický program vytyčený v zájmu české šlechty. V kontextu krize způsobené vyměněním Přemyslovců roku 1306 se totiž autor textu pokouší využít dané situace a legitimovat politickou roli a výsady české šlechty, jež se výrazněji definovaly během celého 13. století. Kromě touhy po silnějším postavení české šlechty v rámci českého státu vede kronikářovu ruku až panický strach z narůstající anarchie a habsburské převahy, a proto nabádá české pány, aby tuto krizi řešili.

Konflikty mezi šlechtou a panovníkem jsou v textu všudypřítomné. Tyto rozpory jsou většinou interpretovány jako důsledek porušení domnělé smlouvy, která podle Dalimila odjakživa pojila šlechtu s panovníkem. Zmíněné konflikty jsou důsledky transformací způsobů dominance a společenských poměrů, které se odehrávaly během 13. století všude v křesťanské Evropě pozdního středověku, Dalimil

je však považuje za odůvodněnou reakci na ohrožení země. Dvojí typ nebezpečí pak ospravedlňuje i ty nejnásilnější zásahy: je to jednak panovníkova náklonnost vůči Němcům, jednak neúcta vůči panským výsadám. Konflikty jsou v souladu s tím podle Dalimila anomáliemi, produktem špatného systému, přičemž nabízí postup, jenž je má odstranit. Exkurz do minulosti je tu totiž pouhá záminka, za níž se skrývá autorova snaha naučit čtenáře rozlišovat mezi dobrým (*rex justus*) a špatným panovníkem (*rex iniquus*), a ukázat jim, jak mají jednat v onom druhém případě. *Exemplum*, a to i za předpokladu, že je popisovaný fakt fiktivní, je základem středověké argumentace, která je naprosto odlišná od moderní. Proto také Dalimil spíše demonstruje, než explikuje, což však neznamená, že se neřídí žádnou vlastní koncepcí. Má naopak přesné představy, jejichž dešifrování a porozumění je hlavním cílem tohoto příspěvku. Na jedné straně tak Dalimil apeluje na české pány, aby důrazně trvali na svém zapojení do politické hry a nebáli se čelit panovníkovi, je-li toho zapotřebí; na druhé straně si přeje vládní systém schopný zaručit svornost, *concordia*, na základě spolupráce šlechty s panovníkem v radě českých pánů pro „obecné dobro“.

Concordia umožněná dobrou vládou je stěžejním tématem a ústřední aspirací *Dalimilovy kroniky*; přičemž je ovšem chápána jako prozatím neuskutečnitelná a tudíž autorem kladená do daleké budoucnosti. Vedle tohoto téměř utopického cíle však Dalimil sleduje i mnohem praktičtější záměr: uvažuje totiž o tom, co mají Češi – tedy čeští páni – dělat, aby v rámci svých možností dosáhli co nejlepší vlády, a radí, kdy mají aktivně vystoupit, kdy jim má daná situace připadat natolik znepokojující, aby proti ní něco podnikli.

Tato úvaha má tři hlavní části: první dvě se zabývají kroky podnikanými českou šlechtou proti nevhodně jednajícím panovníkovi (a/ vzpourami a b/ způsoby trestání panovníka), třetí část se soustředí na význam pomyslné smlouvy mezi šlechtou a panovníkem a popisuje kronikářovu představu ideálního státního zřízení uspořádaného kolem rady českých pánů.

Šlechtické vzpoury aneb Dalimilovo pojetí práva odporu (*ius resistendi*) v české monarchii

Ve svém popisu procesu probíhajícího v rozpětí od prostých neshod k otevřenému konfliktu s použitím násilí zachycuje *Dalimilova kronika* řadu politických krizí, jež stavěly šlechtu proti panovníkovi. Ačkoliv autor chválí systém, v němž musí neshody řešit pokojný dialog podporovaný činností rady českých pánů, v důsledku se sám nakonec projevuje jako stoupenec radikálnějších řešení vzdálených tomuto proklamovanému ideálu. Otázka práva odporu (lat. *ius resistendi*) je jedním ze základů reflexe o státních záležitostech a vztahu mezi poddanými a králem ve středověku. Ve středověké monarchii nebyl panovník s poddanými vázán smlouvou obdobnou kontraktu mezi dvěma fyzickými osobami. Jakkoli měly obě strany několik povinností, o uvedeném klasickém typu smlouvy tu nelze hovořit, neboť jednak tyto povinnosti nebyly specifikovány žádným předběžným jednáním, jednak zavazovaly každou z obou stran vůči Bohu a vůči zákonu, nikoli ovšem vůči sobě navzájem.¹ Zároveň to však ani neznamenal, že by každá strana nutně konala výlučně v souladu s Bohem či zákonem. Pokud pak jedna z nich své závazky vůči Bohu či zákonu neplnila, necítila se ani druhá strana povinována plnit ty své. Taková logika plynula ze zásady, podle níž je ve středověké společnosti věrnost nadřazena poslušnosti. Poddaný musí být především věrný, a v protikladu k poslušnosti, jež se vztahuje výlučně k poddaným, je věrnost závazkem vzájemným, platným pro obě strany.² V souladu s tím pak je právo odporu jedním z nejvýznamnějších aspektů právního myšlení – německá „*Fehde*“ se uplatňuje během celého středověku jako nezbytný modus společenské a politické regulace.³ Fritz

¹ Podrobněji k tomu viz Fritz KERN, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter, zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie*, Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, Darmstadt 1954 (1915), s. 135–136: „Fürst und Volk stehen sich nicht einfach wie privatrechtliche Partner gegenüber. Beide sind vielmehr eingebunden in die objektive Rechtsordnung, beide haben Pflichten gegen Gott und das ‚Recht‘, die sich nicht auf einen Vertragsgedanken zurückführen lassen. Darum kann es auch nicht ohne weiteres als selbverständlich gelten, dass die Pflichtverletzung des einen Teils unter allen Umständen die Lösung des anderen Teils von seiner Pflicht zur Folge habe.“

² Viz ibidem, s. 152.

³ Fritz Kern píše: „... und gerade deshalb galt das Widerstandsrecht der mittelalterlichen Auffassung als ein wahres und notwendiges ‚Recht‘.“, Ibidem, s. 158.

Kern v této souvislosti pracuje s pojmem „svépomoc“ (*Selbsthilfe*), jenž mj. zahrnuje předpoklad, že v případě porušení práva (*Rechtsverletzung*) je vzpoura jediné řešení směřující ke zjednání práva, a podle Kerna tvoří „pojistný ventil“ (*Sicherheitsventil*) monarchického státu ve středověku.⁴

V našem případě je si Dalimil vědom panovníkových povinností: pokud zapomíná na obecné dobro a ohrožuje tím zemi, jsou oprávněné veškeré způsoby jednání směřujícího k jeho neutralizaci. Zmiňuje několik šlechtických vzpour, jež tu budeme analyzovat. Vzpoura byla ve středověku tradičně považována za záporný a chybný postup. Představovala totiž jednu z největších hrozeb narušení veřejného pořádku. Přestože autor v žádném případě nepochybuje o oprávněnosti kroků podniknutých šlechtou, odlišuje vzpoury vedené ve prospěch jednoho rodu od takových, jež jsou nutné a usilují o zabezpečení obecného dobra proti překročení pravomoci ze strany panovníka. První samozřejmě odsuzuje, o čemž svědčí rozsáhlý cyklus věnovaný rodu Vršovců.⁵ Druhé naopak považuje mnohdy za jedinou možnost, jak vyřešit krizi a ukončit stav všeobecné nespokojenosti. Takové vzpoury jsou v *Dalimilově kronice* zaznamenány tři: události z let 1247–1249, 1276–1277, a konečně 1288–1289.

Vzpouru z let 1247–1249 hodnotí Dalimil ještě značně zdrženlivě. Chválí totiž, že Havel z Lemberka a Boreš z Rýzmburka zachovali věrnost králi Václavovi I.⁶ (1205–1253) a souhlasí s pohanou, kterou král chystá vůdcům vzpoury, když je všechny lstivě zve na smírnou hostinu. Při stolování svým hostům předhodí syrové ryby a dá všechny uvrhnout do žaláře. Nicméně Dalimilovo vysvětlení vzpoury, podle něhož se páni postavili proti králově přízni vůči Němcům, naznačuje, že jaksi bezděky uznává odůvodněnost jejich činu. Němci ve zmíněných událostech skutečně sehráli svou roli. Představovali významnou konkurenci pro českou šlechtu, jež se cítila čím dál omezeněji na politické scéně a čím dál ošizeněji

⁴ Viz ibidem, s. 158–160.

⁵ Vršovský cyklus se nachází v kapitolách 36 až 57 *Dalimilovy kroniky*. Autor tu popisuje rozmanité pokusy tohoto rodu zaujmout prioritní postavení a vzít moc českému knížeti, byť to vždy znamenalo velké riziko pro stát a Čechy.

⁶ Viz *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková (edd.), Praha 1988, kap. 80, v. 20, díl II, s. 346. Tato edice vychází z vídeňského rukopisu, Österreichische Nationalbibliothek, Series nova, n°44 (12767).

v rámci královské politiky udělování darů a milostí. Již za Václava I. i za Přemysla Otakara I. byly vztahy s franckými, míšeňskými, plíseňskými (Pleißerland), durynskými a rakousko-štyrskými rody nadstandardně intenzivní.⁷ Důvody vzpoury byly však ve skutečnosti mnohem komplexnější, než jak je líčí autor. Tradičně se za příčiny vzniku tohoto hnutí pokládají tři faktory: nezáměr Václava I. o věci veřejné, ambice Přemysla a jeho spojenců, a mezinárodní situace.⁸ Autor se naproti tomu soustřeďuje výhradně na národnostní aspekty a jaksi posvěcuje samotný smysl šlechtického odporu evokací nenávisti vůči Němcům. Jeho celkovou zdrženlivost vůči této vzpouře nelze vysvětlit podstatou motivace pánů, ale spíš tím, že je tehdy vedl kralevic Přemysl, budoucí Přemysl Otakar II. (1253–1278). Víme-li, že Dalimil jeho vládu odsuzuje a pokládá ji za počátek úpadku Čech, je nám jeho motivace srozumitelnější. Staví se tu jaksi retrospektivně proti budoucímu králi.

Dalimilův pohled již není tak dvojznačný ve vztahu k oběma dalším zmíněným vzpourám; ve svém popisu odboje z let 1276–1277 se dokonce „změnil v mluvčího panstva“.⁹ Obě události reagovaly na proměnu ve vztahu mezi panovníkem a šlechtou. Přestože šlechta ještě nebyla „autonomním korporativním stavem“,¹⁰ byla již silnou skupinou, již král musel brát v úvahu při provádění své politiky a správy země. Šlechta, jejíž moc neustále rostla, pociťovala královskou autoritu, zejména v důsledku autokratických snah Přemysla Otakara II., čím dál víc jako donucovací. Jde v podstatě o dost běžný jev: pocit křivdy, jakkoli fiktivní, je často

⁷ Viz Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II., král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 90–91; Idem, *Odboj kralevice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí*, ČsČH 33, 1985, s. 564–586. Zmiňuje například hrabata Arnolda z Hückenwagenu, Jindřicha z Lichtenštejnu, Konráda z Hohenfelsu, Guntera z Crimmitschau, Erkenberta ze Starkenbergu, Fridricha ze Schönburgu/Šumburka, kdysi blízká královskému rodu.

⁸ Viz Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, Praha 1928, s. 793nn; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny Zemí Koruny české II*, Praha 2000, s. 371–387. Srov. Libor JAN, *Domácí šlechtická opozice a přemyslovští králové 13. věku*, in: *Rituál smíření, konflikt a jeho řešení ve středověku*, Martin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Brno 2008, s. 93.

⁹ Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 426.

¹⁰ Toto plně platí až do 15. století. Viz Vratislav VANÍČEK, *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ – zemské obce*, MHB 1, Praha 1991, s. 13.

mocnějším impulzem k akci než samotná křivda, byť i skutečná.¹¹ V souvislosti s výše uvedeným začal Přemysl Otakar II. zanedbávat tradiční šlechtické rody ve prospěch rodů novějších,¹² přičemž tento trend zesílil zejména během posledních deseti let 13. století. Tím je dán celkový kontext dvou vzpour z let 1276–1277 a 1288–1289. Dalimil opakovaně odsuzuje zneužívání moci Přemyslem Otakarem II. a následné utrpení pánů, a hlavní příčinu Přemyslova pádu spatřuje opět v jeho podpoře Němců. Přitom ovšem, stejně jako šlechtičtí vzbouřenci, respektuje obecný řád i monarchický systém. Vzpoura se stává potřebnou toliko, je-li sociální dialog s panovníkem přerušen a princip společného dobra pošlapán, a není ničím jiným než právě oním „pojistným ventilem“.¹³ Jak správně uvádí Gerd Althoff, na rozdíl od běžně tradovaného názoru nebyla moc ve středověku ani centralizovaná, ani silná.¹⁴ Středověký stát byl z tohoto pohledu citlivým nástrojem k udržování rovnováhy mezi panovníkem a šlechtou (později stavy), v jehož rámci usilovala nobilita o větší podíl na politické a ekonomické moci. Zároveň nemohla jedna složka existovat bez druhé: nobilita potřebovala panovníka k zachování svých privilegií, zatímco panovník potřeboval šlechtu k asistenci při správě země a udržování sociálního a politického pořádku; na destrukci „státní“ moci by šlechta rozhodně nic nevydělala.¹⁵ Pokoušela se tedy spíš o maximální míru návratu do mezí daných pro její působení koncem panování Václava I., tedy v době, kdy Čechy dosud nepoznaly autokratickou vládu Přemysla Otakara II., kdy neexistovaly nucené směny, nehovořilo se o žádných restitucích a král ještě neusiloval o nová města a hrady bránící dynamickému růstu panských domén.¹⁶ Podle výkladu Fritze

¹¹ O pocitu křivdy a jeho roli v dějinách, viz Marc FERRO, *Le ressentiment dans l'Histoire*, Paris 2007.

¹² Viz L. JAN, *Domácí šlechtická opozice*, s. 99. Prohlubuje se to po vzpouře z let 1276–1277. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 432.

¹³ F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 158–160.

¹⁴ Gerd ALTHOFF, *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*, Darmstadt 1997, s. 4.

¹⁵ Tuto situaci se snaží popsat Gerd Althoff, *ibidem*.

¹⁶ Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 431.

Kerna byl tak jejich odboj „spravedlivou“ obranou proti „nespravedlivému“ králi, jejímž cílem bylo pouze vrátit České země zpět do správných kolejí.¹⁷

Právě vzpouru z let 1276–1277 líčí Dalimil jako reakci na násilí Přemysla Otakara II. a na nedostatek komunikace mezi pány a panovníkem. V kap. 86 zdůrazňuje příčiny, jež šlechtu k povstání dovedly. Kapitola se otevírá popisem apokalyptického klimatu ztělesňujícího boží hněv. Dalimil popisuje krutý hladomor z roku 1264 a následný chaos doprovázený množícími se zlovyky panovníka. Ukazuje se, že král začíná zanedbávat české pány v přímé návaznosti na to, jak zároveň začíná projevovat sympatie vůči Němcům:

*Po tom král počě o svých netbati,
města i vsi počě Němcóm dávati.
Němcóv jě (sě) zdi hraditi
a pánóm počě násilé činiti.*¹⁸

Podle Dalimila je německá kolonizace v Čechách, podpořená českým králem, hlavním důvodem, proč se páni vzbouřili:

*Pro to sě páni někteří rozhněvachu,
Rudolta, krále říšského, naň pozvachu
řkúc: "Lépe jest dědinu pustu jmieti,
než Němci dáním královým budú ji držěti."*¹⁹

Dalimilovo vysvětlení je opět velice zjednodušující. Vítkovci a Hrabšiči jednali spíše z politických a ekonomických důvodů: rozšíření panství Přemyslovců v jižních Čechách – založení královského města Českých Budějovic v roce 1265 a kláštera Zlaté koruny u Českého Krumlova²⁰ – znamenalo značný přesah za hra-

¹⁷ Fritz Kern zdůrazňuje význam obrazu „spravedlivého krále“ ve středověkém myšlení. Opírá se o etymologii Isidora ze Sevilly, podle něhož slovo „rex“ pochází z latinského „rectum“ – pojmy „rex“ a „rectum“ jsou tudíž vzájemně neoddelitelné. F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 46, 187. Viz také v otázka *ius resistendi*.

¹⁸ *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 5–8, díl II, s. 404.

¹⁹ *Ibidem*, v. 11–14.

²⁰ K tomuto tématu viz Václav NOVOTNÝ, *České dějiny II/4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253–1271)*, Praha 1937, s. 412nn; Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Pře-*

nice oblasti vlivu rodu Vítkovců, zatímco posílení role královských měst na českém severozápadě (Litoměřice, Ústí nad Labem, Most, Žatec, Kadaň) či v blízkosti hrabišických majetků sahajících až na Moravu (Uherský Brod, Uherské Hradiště) velice znepokojovalo Boreše z Rýzmburka.²¹ Dalimilův záměr je tu však jasný. Třebaže válka mezi Přemyslem a Rudolfem I. Habsburským (1273–1291) vypukla kvůli tomu, že Přemysl odmítal uznat Rudolfovu volbu za římského krále²² – o říšskou korunu sám usiloval –, nepřijal od něho své země v léno, a především odmítal vydat Rudolfovi rakouské země (babenberské dědictví),²³ popisuje ji Dalimil jako epifenomén v rámci šlechtické vzpoury.

Vzpoua Rudolfovi každopádně prospěla; na druhé straně ovšem domácí šlechtická opozice nepochybně využila královu nouzi k maximálnímu účinku své akce.²⁴ Vídeňský mír byl uzavřen 26. listopadu 1276; donutil českého krále zřici se všech držav mimo dědičné země (alpských zemí a Chebska).²⁵ V protikladu k Dalimilovu tvrzení byla šlechtická vzpoura hlavním důvodem, proč se Přemysl v r. 1276 poddal. Nemohl totiž svou zemi ponechat ve zmatku a riskovat, že se tu za jeho nepřítomnosti vnitřní stav změní v jeho nepřízeň.²⁶ Dalimil však naprosto popírá spojení mezi uvedenými dvěma situacemi a tvrdí, že Přemyslova porážka Rudolfem Habsburským je přirozeným výsledkem králova dlouhodobě špatného chování, o němž podle něho svědčí hlavně králova přízeň vůči Němcům a jeho údajná podpora německé kolonizace v Čechách.²⁷ Šlechtická vzpoura skončila porážkou šlechty a krutou královou pomstou; podle Dalimila:

myslovců a jejich dědictví, Praha 1935, s. 205nn; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 429; Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny Zemí Koruny české III*, Praha 2002, s. 172.

²¹ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 429; Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 69–86.

²² J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 402, 406.

²³ Viz ibidem, s. 412–413. Rudolfův útok umožnily i změny na římské kurii a v lednu 1276 smrt Řehoře X., jenž oba krále soustavně vybízel ke smíru s cílem uskutečnit nové křížové tažení do Levanty. Viz ibidem, s. 417.

²⁴ Ibidem, s. 428.

²⁵ V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 177–182.

²⁶ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 422.

²⁷ Autor píše: „*Ach, běda krále šlechtného, lže neschova jazyka přirozeného, l jímž by dobyl jmene dobrého a jímž by dobyl sobe sbožie velikého, l s nímž by byl mohl více dobytíla své nepřátely všecky*“

*Záviši, vybraného rytieře z Meziříčie, z země vypudi,
Vítkovice s úsckého hradišče spudi.
Budějovice otjě Čiečovi,
Poděbrady Vilémovi.
Kladsko otjě Zvierětičským
a Lúně Žerotínským.*²⁸

Ve skutečnosti však nebyl Záviš z Falkenštejna vyhnán. Uprchl z vlastní vůle do zahraničí spolu se svými bratry v r. 1277.²⁹ Zmíněné konfiskace pak doprovázely úplně jiné situace, například výměnu pozemků nebo návrat majetku do rukou krále – šlechta si totiž zvykla považovat za svá panství i državy, jež měla toliko svěřeny panovníkem do správy. Za záběr pánové každopádně vždy dostali vysoké odškodné.³⁰

Přirozeným důsledkem násilí je pro Dalimila boží nelibost. Píše, že hlasy obětí jdou rovnou k bohu, natolik byl král zlý a špatně plnil své poslání.³¹ Zajímavé je, jak autorovi záleží na tom, aby šlechtu naopak vylíčil jako svrchovaně loajální. Bez ohledu na konfrontační kontext nabízí v jeho vyprávění Záviš z Falkenštejna

zbiti. I I jě sě jich tupitila, kakž moha, hubiti“, *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 21–28, díl II, s. 404. O autorově poukazu na odcizení krále od svého národa k ospravedlnění zradu české šlechty, viz František GRAUS, *Přemysl Otakar II. – sein Ruhm und sein Nachleben*, *MIÖG* 79, 1971, s. 85n.

²⁸ *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 29–34.

²⁹ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 434. Jak píše Ota Durynský ve *Zbraslavské kronice*, král ho dal prohlásit za psance a celý rod neodvolatelně vykázal do vyhnanství. *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 22.

³⁰ Král Vítkovcům vzal Ústí nad Lužnicí v důsledku objevu tamních stříbrných dolů. Český král měl podle tehdejšího práva monopol na těžbu stříbra a tedy i nárok na veškeré doly. Město Budějovice získal spolu s Hlubokou v r. 1265 od Čeče z Budějovic, jemuž dal náhradou Veliš u Jičína. Poděbrady patřily Vilémovi z Poděbrad do jeho smrti v roce 1262; český král poté panství získal jako odúmrtí. Havel z Lemberka byl purkrabím v Kłodzku. V roce 1262 byl odvolán a musel tudíž město postoupit. O Lounech neexistuje jinde v pramenech o podobné události žádná zmínka. Kronikář Neplach popisuje podobné případy z let 1270–1280, kdy se šlechta začala bouřit proti králi. Po ověření však se jeví, že ze strany krále tu nikdy nešlo o pomstu nebo trest. Viz Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (III) v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota*, Praha 1995, s. 381; Josef ŠUSTA, *O pokutování některých pánův českých r. 1276*, *ČČH* 2, 1896, s. 143–146; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Přemysl II. a panstvo české. Kritické příspěvky*, *ČČH* 30, 1924, č. 1, s. 19–34.

³¹ Viz *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 39–42.

pomoc Přemyslu Otakarovi II.³² Problémy s Rudolfem totiž nebyly vyřešeny Vídeňským mírem. Přemysl nedodržel všechny podmínky míru,³³ měl stále v úmyslu získat zpět ztracená území. Habsburk naproti tomu začal svévolně zasahovat do záležitostí českého státu a podněcovat proti Přemyslovi odbojnou šlechtu – dokonce vzal pod ochranu celý rod Vítkovců, což v r. 1277 oficiálně prohlásil veřejným listem,³⁴ jež Dalimil vůbec nezmiňuje. Vztah mezi oběma panovníky se opět silně vyhrotil. V dodatkové smlouvě z 6. května 1277 musel český král hodně ustoupit,³⁵ což se potvrzuje druhým dodatkem z 12. září 1277.³⁶

Situace se však postupně začala měnit ve prospěch Přemysla Otakara. Během roku následujícího po Vídeňské smlouvě Rudolfova popularita povážlivě klesla. V zemích, jež Přemysl ztratil, se čím dále méně líbila Rudolfova fiskální opatření. Daňový šroub, zdůvodňovaný válečnými potřebami, sevřel Rakousy i Štýrsko. Nadto se množily kritické hlasy o „přátelství“ s Uhry a o rozpínavosti Švábů, které si Rudolf přiváděl z domoviny, jakož i pochyby o odůvodněnosti sporu s Otakarem.³⁷ V Rakousích se objevovalo čím dál víc Přemyslových stoupců, například

³² O nepravděpodobnosti takové nabídky, viz Josef ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 271; Idem, *Záviš z Falkenštejna*, ČČH 1, 1895, s. 259.

³³ Už v únoru 1277 pojal Přemysl do svého titulu země, kterých se před Vídní vzdal. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 435.

³⁴ V listu falckraběti Ludvíkovi zmiňuje svou podporu nejen Uhrů a Kumanů, ale též 16 „českých županů“ (*XVI supanorum in Boemia*). Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 434; *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des Deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Otto Redlich (ed.), Wien 1894, list č. 122, s. 88–89 a list č. 83, s. 92. Když ale Přemysl koncem roku 1277 udeřil plnou vahou proti vzbouřencům, Rudolf proti němu nic neučinil. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 445.

³⁵ J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 436. Přemysl musel například vrátit Vítkovcům i jiným vzbouřencům předtím obsazená města a hrady (Český Krumlov, Martinice).

³⁶ Mimo jiné totiž tato třetí smlouva znamenala ústup od dvou bodů *Zlaté buly sicilské* z roku 1212, kde byly povinnosti k Říši formulovány mírněji. Návštěvy říšských sněmů jen v určitých městech a případnou účast českého krále na římské jízdě (navíc s možností vykoupit se 300 hřivnami) nahradily tvrdší podmínky. Takto nastavený režim řadil českého krále mezi „řadová“ německá knížata. Viz ibidem, s. 437–439.

³⁷ Viz ibidem, s. 448–449. Knížata totiž dané události přestala vnímat jako válku mezi Čechami a Říší, ale začala je chápat spíš jako osobní spor mezi Otakarem a Rudolfem.

vídeňský měšťan Paltram či králův zeť Jindřich z Kuenringu-Weitru.³⁸ Nelze s přesností určit, do jaké míry se tato nespokojenost transformovala ve skutečnou konspiraci. Rudolf se každopádně rozhodl energicky zareagovat na údajnou hrozbu: Paltram byl odsouzen k smrti,³⁹ zatímco Kuering zaplatil smrtí v exilu († 1280) a konfiskací veškerého majetku.⁴⁰ Tato eskalace zastrašování konečně počátkem léta 1278 vyústila v novou válku mezi Přemyslem Otakarem a Rudolfem.

Třebaže byla situace mnohem komplexnější, Dalimil v kronice opět uplatňuje své nepodložené rovnice: král je zlý a je ochotný obětovat český lid ve prospěch Němců, zatímco naopak Češi, kteří s ním nechtějí jít do války,⁴¹ představují poslední hráz bránící mu v překročení pravomoci. I skutečnost, že Přemysl postrádal podporu ze strany velkých pánů, se interpretuje jinak. Vítkovci, Hrabšiči, Ronovci a Markvartici byli ve skutečnosti dosud citelně poznamenáni nedávnou revoltou; navíc tu převládá stejně jako v Rakousích dojem, že oba králové spíše řeší osobní rivalitu než státní zájmy.⁴² Dalimil však raději zdůrazňuje etnické aspekty, nadto zcela nelogické, víme-li, že sám Přemyslův protivník byl Němec a že měl kolem sebe převážně německé stoupence.⁴³ V odezvě na neochotu svých poddaných slibuje Přemysl krutou pomstu:

*Až se s vojny vráci,
zaválém Čechóm velikú práci.
Chci Petřín pavlakú postřieti
a na pražském mostě nebude Čecha viděti.*⁴⁴

³⁸ Ibidem, s. 449.

³⁹ Včas uprchl z Rakous, viz ibidem, s. 449.

⁴⁰ Joachim RÖSSL, *Böhmen, Ottokar II. Přemysl und die Herren von Kuering*, in: Ottokar-Forschungen, Max Weltin – Andreas Kusternig (edd.), Wien 1979, s. 401–402; Karl-Friedrich KRIEGER, *Die Habsburger im Mittelalter: Von Rudolf I. bis Friedrich III*, Stuttgart 1994, s. 146–147.

⁴¹ Jde spíše o narážku na špatně se scházející zemskou hotovost v Brně v červenci 1278, než o skutečnou nevělu bojovat ze strany Čechů. Viz J. ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 266.

⁴² J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 451–452.

⁴³ Zatímco na Přemyslově straně stáli spojenci z Polska, Pomořan, Saska, a Míšeňska, Rudolf měl podporu „urozených“ z Porýní, Frank, Švábska, Švýcarska a Uher. Viz ibidem, s. 457.

⁴⁴ *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 49–52, díl II, s. 405. Tuto formu pomsty převzal ze staročeské *Alexandreidy*, sepsané před koncem 13. století. Viz *Alexandreida*, Václav Vážný (ed.),

Češi podle kronikáře nejsou zodpovědní za porušení dialogu s králem a slibu věrnosti. Naopak, všechno špatné způsobil sám král. Češi tedy odmítají boj v důsledku všelikých příkoří a trpkého zklamání, jimž byli za vlády Přemysla Otakara II. vystavováni.⁴⁵ Podle kroniky se dokonce Závíš z Falkenštejna do poslední chvíle snažil znovunavázat dialog mezi šlechtou a panovníkem pro obecné dobro. Dobrá vůle tu vycházela ze šlechtické strany. Přemysl Otakar II. však Závíšovu nabídku odmítl a válka skončila katastrofální porážkou Čechů na Moravském poli (Marchfeld) 26. srpna 1278.⁴⁶ Dalimil ale vidí prospěch a obranu národa, vítězství v boji a úctu českých pánů jako vzájemně propojené a závislé články jednoho řetězu. Proto ani neakceptuje rozšířená tvrzení o Přemyslově vraždě českým šlechticem:⁴⁷ přestože není žádným Přemyslovým obdivovatelem, záleží mu na zachování státní architektury, zemské integrity a cti šlechty, jež nesmí být činěna zodpovědnou za neúspěch. Kronikář podává čtenáři chybný výklad české porážky a šlechtické vzpoury. Především ovšem nabízí manicheistickou interpretaci, v jejíž schématu stojí král, měšťané a Němci na jedné straně proti českým pánům jako jediným zástupcům národní integrity na straně druhé.

Praha 1963, s. 118. Ačkoli byla tato domněnka falešná, tradovala se nadále: viz *Neplacha, opata Opatovského, krátká Kronika římská a česká*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 474. Je zajímavé pozorovat, že, zatímco se v Českých zemích formovala tradice Přemysla jako odrodilce, který nepřál „svým“, jinak to vnímali za hranicemi: autor *Štýrské rýmované kroniky* Otacher ouz der Geul (1265–1318/1322) ho spíše považuje za Čecha hájícího neněmecké zájmy. Viz *Ottokars österreichischer Reimchronik*, MGH Deutsche Chroniken V/1, Josef Seemüller (ed.), Hannover 1890, s. 195–197. U většiny cizích pozorovatelů převládl model, podle něhož spravedlivý Rudolf, dbající o blaho Říše, musel podstoupit boj s pyšným „Čechem“. Ve skutečnosti chtěl král hlavně zbrzdit další růst moci panských rodů a postavit mantinely bobtnání jejich majetků, což ho zároveň nutilo k budování vlastní mocenské báze opřené o síť královských měst, hradů a klášterů. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 427. Koneckonců nebyla Přemyslova politika ani německá, ani slovanská, ale pragmatická. Viz ibidem, s. 447–448.

⁴⁵ Panské družiny táhly „málo horlivě, ba s nechutí“ do Rakous; pánové si nijak nepřáli, aby Přemysl Rudolfa porazil: tím by se jen upevnila králova pozice a posílil autoritativní způsob jeho vlády, zatímco páni by na tom pranic nevydělali. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 464.

⁴⁶ Líčení *Staročeská kronika*, kap. 86, v. 62–72. Srov. J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 443–476; V. VANÍČEK, *Velké dějiny* III, s. 190–196.

⁴⁷ Motiv vraždy rukou českého šlechtice je velice přítomný v cizích pramenech, jak dokládá Štýrská kronika, kronika Matthiase von Neuenburg či kronika fürstenberského mnicha. Viz J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 465–466.

Velice pochvalně se Dalimil vyjadřuje o vzpouře z let 1289–1290. Ta však v jeho podání zcela splývá s událostmi let 1276–1278. Dalimil mezi oběma dobami vůbec nerozlišuje a oba děje tudíž pojímá jako dvě součásti téže epizody. Ve své fantaskní představivosti totiž využívá válku Přemysla a vpád Oty V. Braniborského Dlouhého (1246–1299)⁴⁸ do Čech z roku 1278 ke konstrukci představy o vzpouře z let 1289–1290 coby jakéhosi sebezáchovného reflexu před hrozbou z ciziny, a to i přesto, že mezi oběma událostmi uplynulo více než deset let. V této souvislosti jsou tu Závíš z Falkenštejna a Hynek z Dubé líčeni jako praví národní hrdinové:

*pan Hynek, slovútný rytieř, vojensky
cizozemcě podstúpi
a tu jich mnoho zhubi.
Pak Hynek z Dubé rány dáváše,
ot jeho rázov jako hrom hřímáše,
mlatem německé helmy kováše,
až z nich světlý oheň prcháše.⁴⁹*

Činnost jmenovaných šlechticů byla dozajista motivována osobnějsími důvody. Šlo o reakci proti Závíšovu zajetí, odstranění úředníků z rodu Vítkovců z jejich míst na hradě, a panovníkovy nároky na královské hrady, jež dosud zůstávaly v držení tohoto rodu.⁵⁰ Dalimil ji ovšem úmyslně interpretuje výlučně z národního hlediska, s cílem podat co nejpříznivější obraz české šlechty. Píše: „*Tehdy Závíši pro máteř hlavu spudí*“.⁵¹ Závíš z Falkenštejna se totiž zřejmě roku 1284 oženil s českou královnou Kunhutou (1245–1285)⁵² a po návratu jejího syna Václava z brani-

⁴⁸ Ota V., příslušník rodu Askánců, byl markrabětem braniborským v letech 1267–1298. Braniborsku vládl společně s Otou IV., Jindřichem I. a bratrem Janem III. Byl věrným spojencem svého strýce Přemysla Otakara II. a po bitvě na Moravském poli správcem části českého království a poručníkem sedmiletého bratrance Václava II. (v letech 1278–1283).

⁴⁹ *Staročeská kronika*, kap. 87 v. 24–30, díl II, s. 421.

⁵⁰ Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II., král český a polský*, Praha 2007, s. 106.

⁵¹ *Staročeská kronika*, kap. 89, v. 5, díl II, s. 437.

⁵² Kunhuta byla dcerou Rurikovce Rostislava a Anny, dcery uherského krále Bély IV. Narodila se na dvoře svého dědečka Michaela v ukrajinském Kyjevě. Za českého krále Přemysla Otakara II. se provdala 25. října 1261 v uherské Bratislavě (Presburku). Závíš se doloženě objevil

borského zajetí (1283) se mu díky tomu podařilo získat nebývalý vliv na sotva dvacíletého krále.⁵³ Václav byl dědicem českého království, faktickým vládcem byl ale Falkenštejn. Vysoké postavení a vliv se mu podařilo na čas udržet i po manželčině smrti v září 1285.⁵⁴ Teprve o čtyři roky později započal jeho dramatický pád, jenž 24. srpna 1290 vyvrcholil popravou. Mezitím se věnoval přípravě třetího sňatku s Alžbětou Kumánkou (snad 1255–1323/26), dcerou uherského krále Štěpána V. Není jasné, co přesně si od toho sliboval,⁵⁵ politická situace v Uhrách ho však zdržela příliš dlouho mimo území Čech a Závišovi odpůrci, zvláště královna Guta Habsburská, která se roku 1287 přestěhovala na pražský hrad,⁵⁶ mezitím ovlivnili krále Václava ve svůj prospěch.⁵⁷ Tak mocný muž vzbuzoval nutně zášť mnoha lidí ve svém okolí a musel počítat s odporem ze strany dvou skupin – jedné kolem Purkarta z Janovic a pražského biskupa Tobiáše z Bechyně (1278–1296), druhé kolem královny.⁵⁸ Největším nepřítelem se však stal sám Václav II., kterého královna na radu svého otce patrně informovala o Závišových zlých úmyslech, a který se již nadále nehodlal o moc s nikým dělit. Ke křtinám svého

v královnině okolí 11. února 1281, kdy byl purkrabím v Hradci nad Moravicí, přičemž se zdá, že se s ní sblížil již někdy v průběhu roku 1280. Viz Josef ŠUSTA, *Záviš z Falkenštejna*, ČČH 1, 1895, s. 172; Libor JAN, *In ordine Cruciferorum Christo militavit. K osudu Ješka, syna Záviše z Falkenštejna a královny Kunhuty*, ČČH 98/3, 2000, s. 458. Datace sňatku není jednoznačná. Josef Šusta sám váhal mezi roky 1284 a 1285. Nejreálněji nám připadá rok 1284. O těchto záležitostech ibidem, s. 459–460.

⁵³ K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 79–88.

⁵⁴ Lze naopak konstatovat, že teprve poté začíná jeho státotvorné a mírové úsilí vedené společně s králem Václavem II. Viz V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 396.

⁵⁵ Takto popisuje danou situaci Kateřina Charvátová: „*Toužil pro revizi habsburského moci v Rakousích a Štýrsku? Představoval si případné rozdělení někdejšího babenberského dědictví mezi obě budoucí vítězné mocnosti? Například pro českou korunu Rakousy, pro Uhry Štýrsko? A jaká role měla asi připadnout jemu, Závišovi? [...] Jak se zdá, jedna věc mu byla jasná. Pro něj, Václava a Gutu nebude na Pražském hradě dostatek místa.*“, K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 96.

⁵⁶ Guta Habsburská (1271–1297) byla první manželkou Václava II. V roce 1276 v rámci vídeňských mírových smluv sjednal Rudolf Habsburský s Přemyslem Otakarem II., že se některá z jeho dcer provdá za tehdy pětiletého českého krále Václava. K zasnoubení Václava s Gutou došlo v roce 1279 v Jihlavě, sňatek se uskutečnil počátkem roku 1285 v Chebu. Do svých šestnácti žila po boku svého otce, římského krále Rudolfa I. Habsburského (1273–1291).

⁵⁷ K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 99–100.

⁵⁸ O těchto klanech ibidem, s. 100.

syna chystal Záviš setkání králů Václava II. a Ladislava IV. Kumána na Moravě – oba se měli stát kmotry dítěte. Václavovi rádci krále varovali, že velmož ho patrně má v úmyslu zavraždit.⁵⁹ Je nejasné, zda tomu panovník uvěřil, nebo prostě jen využil příležitost zbavit se nepohodlného otčíma. Ať tak či onak, Václav II. pravděpodobně Záviše koncem listopadu⁶⁰ osobně vylákal do Prahy, kde pak byl neprodleně zatčen a uvězněn, jak uvádějí opat Ota a Otacher ouz der Geul.⁶¹

Dalimil zcela opomíjí původní souvislosti. Podle něho je Záviš popraven kvůli svému manželství se zesnulou královnou, přestože hlavním důvodem bylo zjištění, že se podílu na vládě nevzdá dobrovolně, přičemž Václav II. měl eminentní zájem

⁵⁹ Ve Zbraslavské kronice se podle opata Oty Václav II. mučí úzkostí z obavy před hrozbou jeho vraždy Závišem. Viz *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 59–60. Jeho obava se však zdá být neopodstatněná. Kdyby byl Záviš chtěl krále zabít, mohl to uskutečnit mnohem dříve, v době, kdy měl i on sám dosud daleko pevnější postavení. Navíc by byl královnou smrtí nic nezískal. Viz K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 101.

⁶⁰ Datace zatčení Záviše není jednoznačná. Vzhledem k předpokládanému datu Závišovy uherké svatby, jež se klade podle Šusty ke konci března 1288, dochází část historiků k závěru, že k Závišovu zjetí nemohlo dojít dříve než začátkem následujícího roku, vzhledem k tomu, že tehdy již měl ze svého nového svazku dítě. Proto považují 10. leden 1289, kdy bytomský král Kazimír odevzdal králi Václavovi II. v Praze na Hradě svou zemi v léno a složil mu přísahu věrnosti, za termín, po němž byl Záviš zatčen; nejvyšším komořím byl tehdy Vítkovec Ojří z Lomnice, kromě něhož mezi svědky vystupují i Závišův švagr Dětrich Spatzmann, purkrabí na Přimdě, a další z Vítkovců, Oldřich z Hradce. Podle zmíněných historiků není možné, aby se oba Vítkovci tou dobou ještě zdržovali u dvora, pokud by Záviš byl tehdy již ve vězení. Viz Fritz GRAEBNER, *Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Premysliden*, MVGDB 42, 1903, s. 6–12; J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 397; Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1986, s. 168. Druhá skupina historiků soudí, že k Závišovu zjetí muselo dojít už na podzim 1288: kdyby už byl Závišův bratr ztratil hodnost nejvyššího maršálka a švagr Hroznata úřad purkrabího Pražského hradu, byl by měl Záviš nutně silné podezření a nechal by se vlákat do pasti popsané v kronikách zbraslavské a štýrské. Viz Miloš VYSTYD, *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Záviše z Falkenštejna (Příspěvek ke kritice Štýrské rýmované kroniky a formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně)*, ČČH 20, 1914, s. 181–182; Libor JAN, *Proces se Závišem a proměna královské vlády v letech 1289–1290*, ČČH 103, 2005, s. 10; K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 104. Druhá možnost ovšem odpovídá dobovému záznamu, kronice Jindřicha Heimurského, viz Letopisové Jindřicha Heimurského, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 320.

⁶¹ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 32; *Ottokars österreichischer Reimchronik*, s. 269–272. K těmto otázkám viz ještě Miloš VYSTYD, *Die steirische Reimchronik und die Königsaalener Chronik. Eine quellenkritische Untersuchung*, MIÖG 34, 1913, s. 218–295, 596–635.

o osamostatnění v pozici panovníka.⁶² Dalimil tu opět směšuje dva rozdílné příběhy: velmožovy hrdinské činy v boji proti Němcům souvisejí s jeho dřívějšími aktivitami po bitvě na Moravském poli;⁶³ autor je však vkládá do kontextu vzpoury Vítkovců proti králi. Tato vzpoura, vlastně spíše občanská válka, ovšem dosáhla mnohem větších rozměrů: Václav se spolu s manželkou v Erfurtu setkali s římským králem Rudolfem, jenž vyhověl královi prosbě o vojenskou pomoc,⁶⁴ zatímco vzbouření Vítkovci oslovili vratislavského vévodu Jindřicha IV. Proba a nabídli mu českou korunu.⁶⁵ Ten prý slíbil, že do Čech vojensky vytáhne, ale ještě se obrátil s žádostí o spojenectví na uherského krále. Než ovšem stačilo dojít ke společnému tažení, oba panovníci náhle zemřeli.⁶⁶ Podle všeho se ostatně jeví, že takováto nabídka nemohla být brána úplně vážně: Závíš již neztělesňoval muže s reálnou mocí, kvůli němuž by se rozhýbaly páky mezinárodní politiky. Přestože byl švagrem uherského krále, který byl ovšem nespolehlivý a nevypočitatelný.⁶⁷ Sám Jindřich IV. Vratislavský měl dost svých starostí v Krakovsku a zřejmě spíše počítal s pomocí Rudolfa Habsburského, jehož pravděpodobně navštívil v Erfurtu,⁶⁸ než se zásahem proti zeti římského krále.⁶⁹

⁶² K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 102, 106. Počet Vítkovců, kteří přešli na královu stranu, samozřejmě po jeho zajetí stoupl.

⁶³ Marie Bláhová soudí, že Dalimil ve zmínce o jeho úspěchu proti Němcům odkazuje k podrobení Budějovic roku 1279, viz *Staročeská kronika*, kap. 87, v. 8, díl II, s. 421. Viz M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 382.

⁶⁴ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 42–43. Poslal s ním zpátky do Čech nejen svého syna Rudolfa a bamberského biskupa Arnolda, ale i početné vojsko, které mu mělo pomoci při pacifikaci země. Viz K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 107–108; J. ŽEMLIČKA, *Století*, s. 169; L. JAN, *Proces*, s. 19–21. V Erfurtu se také řešila otázka Závíšova osudu; pod Rudolfovým tlakem se rozhodlo o jeho brzké popravě.

⁶⁵ K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 109.

⁶⁶ Uherský král zemřel 10. června a vratislavský vévoda 23. června. Tak to alespoň popsál opat Ota, viz *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 33. Jak ale upozorňuje Libor Jan, cílem zmíněného zdroje tu nebyla historická objektivita, nýbrž snaha vylíčit Závíše jako zloducha, jenž stál v pozadí spiknutí, a tím ospravedlnit jeho popravu.

⁶⁷ L. JAN, *Proces*, s. 22.

⁶⁸ *Ellenhardi Chronicon* ad a. 1289, MGH SS XVII, Philipp Jaffe (ed.), Hannover 1861, s. 132; Bronisław WŁODARSKI, *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250–1306)*, Lwów 1931, s. 114; Karol MALECYIŃSKI, *Polska, Austria, Czechy i Brandenburgeria w*

Rozhodnutí o Závěšově smrti padlo patrně ještě před zahájením tažení proti vzbouřeným Vítkovcům. Závěšovy poslední týdny popisuje autor štýrské kroniky: podle něho bylo vysláno do jižních Čech vojsko, které s sebou mělo spoutaného odsouzence. Společně táhli od hradu k hradu a král postupně získával jednu ztracenou pevnost za druhou, až dorazili před hrad Hlubokou, který hájil Závěšovův bratr Vítek. Ten se na rozdíl od ostatních členů rodiny zpěchoval královský hrad vydat. Nato dal Mikuláš Opavský, králův nevlastní bratr a velitel královského vojska, zřejmě 24. srpna 1290 Závěše na místě popravit.⁷⁰

Každopádně nebyl Závěš potrestán pouze kvůli královně.⁷¹ V protikladu k *Dalimilově kronice*, podle níž je poprava výlučně královým dílem, víme, že v ní se hrálo svou roli větší množství osob: o Závěšův pád měla zájem i královna Guta, pražský biskup a příslušníci šlechtických rodů, jež stály proti Vítkovcům v boji o moc v Čechách před rokem 1284.⁷² Zatímco *Zbraslavská kronika* poukazuje na neblahý vliv šlechtické „kliky“ a na jeho klíčovou roli v dlouhé krizi táhnoucí se až do roku 1310,⁷³ Dalimil se vytrvale snaží dokázat, že král jednal naprosto svévolně, že se ve svých rozhodnutích řídil výlučně osobními pocity a touhou diskreditovat Závěše. Podle Dalimila se král prostě mstil za osobní příkoří, přičemž ve

latach 1278–1290, in: *Wieki średnie. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznice urodzin*, Aleksander Gieysztor (ed.), Warszawa 1962, s. 199.

⁶⁹ Další autoři dokonce naopak předpokládají, že Jindřich probus uzavřel s českým králem v srpnu 1289 v Opavě spojeneckou smlouvu. Viz obsáhlou poznámku č. 95, in: L. JAN, *Proces*, s. 22–23.

⁷⁰ *Ottokars österreichischer Reimchronik*, s. 272. Datace Závěšovy smrti není úplně jednoznačná. Většina historiků se spolehla na datum 24. srpna 1290 v souladu s nekrologiem kláštera ve Vyšším Brodu, kde byl Závěš pohřben. Viz J. ŠUSTA, *Závěš z Falkenštejna*, s. 186; Idem, *České dějiny* II/1, s. 413; M. VYSTYD, *Zbislav Zajíc*, s. 182–184; K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 110; L. JAN, *Proces*, s. 23–24, 39; Idem, *In ordine Cruciferorum*, s. 462. Odlišné datum (4. července 1290) prezentuje kronika Beneše Minority, též výsledek kompilace starších dokumentů, s čímž souhlasí V. VANÍČEK, *Velké dějiny* III, s. 413.

⁷¹ Dosud se dokonce ani neví, z čeho konkrétně byl Závěš obviněn, viz L. JAN, *Proces*, s. 34.

⁷² Dokonce i někteří Závěšovi příbuzní přislíbili Václavovi pomoc při jeho zatýkání. Viz K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 102.

⁷³ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 106–116.

skutečnosti tu jde o provádění politické strategie, byť ji jako takovou lze kritizovat.⁷⁴

V *Dalimilově kronice* nacházíme schematický pohled na události, v jehož prizmatu se identifikuje zájem šlechty se zájmem státu. Autorův exkurz do minulosti však slouží hlavně tomu, aby připravil české pány v případě potřeby na vystoupení proti panovníkovi. Nejde mu o to předestřít před čtenáře věrohodné dějiny šlechtických vzpour – jeho cílem je utvrdit v nich na základě ne zcela pravdivě podané tradice vědomí, že vzpoura je nejvhodnější cestou odporu proti špatné vládě.⁷⁵ Je-li národ ohrožen, potřebuje ochranu, a šlechta je v tomto ohledu nejpopulárnějším kolektivním vykonavatelem.

Od vyhnání panovníka k tyranovraždě: dvojí řešení podle Dalimila

Král musí ctít české obyčeje a pány, a musí usilovat o integritu státu a národa. Takové je Dalimilovo poselství. Vyzývá pány k činu, pokud král nedodrží svůj závazek. Nestačí-li k řešení krize a přesvědčení panovníka diskuse ani verbální konflikt, pak mají páni povinnost sehrát svou roli a případně použít i nejradikálnější prostředky. Zatímco právo odporu a použití vzpoury patřily k obecně uznávaným prostředkům, bylo z různých důvodů mnohem obtížnější ospravedlnit přímý útok na královskou osobu. Dalimil ale klade tradici sesazení vladaře a tyranovraždy již do nejstarších dob existence českého státu, ve snaze o vytvoření následováníhodného vzoru pro své současníky.⁷⁶ Bagatelizuje při tom výjimečnost takového aktu, a to nejen proto, aby páni jeho doby sami nezaváhali, nýbrž i proto, aby se nový král, Jan Lucemburský (1310–1346), choval, jak je třeba.

⁷⁴ J. ŠUSTA, *České dějiny* II/1, s. 423nn; Vratislav VANÍČEK, *Záviš z Falkenštejna a česká šlechta*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 24, 1990, s. 185–201.

⁷⁵ Fritz Kern zdůrazňuje roli existující tradice jako impulzu pro vzpoury. Fakt, že se už kdysi vzbouřili předkové, je dostatečným ospravedlněním nové vzpoury. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 145–146.

⁷⁶ Zde platí stejná argumentace jako u vzpoury: materializace prastarého obyčeje prostřednictvím co největšího počtu příkladů je nejlepší cestou k přesvědčení publika.

Otázky tyranie a tyranovraždy ve středověku

Tyranie a tyranovražda náležely ke klasickým a hojně diskutovaným tématům již ve starověku. Vraždu tyrana považoval Démosthénés (384–322) za nejlepší osvědčení demokratického smýšlení; jak píše ve své Řeči o smlouvě s Alexandrem, „*lidé, již podporují makedonskou hrozbu a připouštějí možnost, že tyranie zruší jejich zákony, jsou nepřátelé a je třeba se jich zbavit.*“⁷⁷ Ještě radikálněji uvažoval Aristoteles (384–312), když označil tyranovraždu za přírodní zákon působící proti tyranii, jež je důsledkem popření ústavy a nejhorší možnou formou vlády.⁷⁸ Obdobně Cicero (106–43) odkazoval k pojmu tyranie ve své argumentaci k ospravedlnění vraždy Julia Caesara a považoval odmítnutí odporu proti ní za chybu.⁷⁹

V křesťanském učení se ovšem otázka tyranovraždy začala jevit mnohem problematictější. Vražda odporuje šestému Božímu přikázání, „*Nezabiješ*“. Přesto je Bible poněkud ambivalentnější, o čemž svědčí například výjimky povolené při obraně Izraele nebo v boji proti nevěřícím. Biblická postava Júdit pak dokonce zaujímá význačné postavení v dějinách tyranovraždy:⁸⁰ Júdit svedla krále Holoferna, jenž byl generálem Nabukadnesarovy armády a vedl zábor Judska. Júdit ho ve spánku zavraždila, aby zachránila svou zemi. Po návratu domů s jeho štátou hlavou se na ni ihned pohlíželo jako na hrdinku a nepochybně ji to zařadilo mezi spravedlivé. Podobně i přes příkaz podrobení se formulovaný v novozákonních *Listech apoštola Pavla*, a zákaz odporování moci specifikovaný v *Listě Římanům*,⁸¹ označují naopak *Skutky apoštolů* odpor, vzpouru, ba dokonce i radikálnější činy za určitých okolností za legitimní, což je tu vyjádřeno slovy „*Boha je třeba poslouchat, ne lidi.*“⁸²

⁷⁷ DÉMOSTHÉNES, *Περ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον Συνθηκῶν* (Řeč o smlouvě s Alexandrem) in: Demosthenis orationes, Samuel Henry Butcher (ed.), Oxford 1903, 17, 1–30.

⁷⁸ ARISTOTELES, *Etika Nikomachova*, 1160b; *Politika*, 1279b.

⁷⁹ Tematiku rozvíjí v *De officiis*, viz, *Cicéron, Les devoirs – Livre I*, Maurice Testard (bilingvní edice), Paris 1974, 26, s. 116; *Cicéron, Les devoirs – Livres I et II*, Maurice Testard (bilingvní edice), Paris 1984, kniha II:7:23–26, s. 24–26; kniha III:4:19, s. 79–80; kniha III: 6:32, s. 86.

⁸⁰ Monique COTTRET, *Tuer le tyran ? Le tyrannicide dans l'Europe moderne*, Paris 2009, s. 16.

⁸¹ Římanům XIII/2: „*takže ten, kdo se staví proti vládnoucí moci, vzpírá se Božímu řádu. Kdo se takto vzpírá, přivolává na sebe soud.*“

⁸² Skutky apoštolů V/29.

Neposlušnost je tak, stejně jako v *Knize Júditině*, považována za spravedlivou, zatímco velekněz je postaven po bok Satana a sil zla.

Bible je plná kontradikcí a napětí mezi přesvědčením, že moc pochází bezvýhradně od Boha⁸³ a neposlušnost vůči moci znamená neposlušnost vůči Bohu, na jedné straně, a odmítáním bezpráví pramenícího ze zneužití moci tyranem, na straně druhé. Biblické texty samozřejmě nemají svým čtenářům nabízet traktát z politické filozofie. Přesto se však právě ony staly jakýmsi základem pro středověké uvažování o možnostech a podmínkách tyranovraždy, přičemž veškeré kontradiktorní prvky obsažené v tomto základu přirozeně silně poznamenaly středověké myšlení. Tato výchozí situace se ještě komplikuje přítomností nové dimenze provázející panovnickou moc v jednotlivých středověkých monarchiích – systému obřadů a rituálů, jež doplňují politickou mašinérii a v důsledku vedou k sakralizaci osoby panovníka, vztahující jeho pozemské konání k Bohu. Svě krále měl sice i antický svět, například v Římě, středověký král je však, jak konstatuje Jacques Le Goff, „postava nová a specifická“.⁸⁴ Přestože obřad královského pomazání přestal být ve 12. století svátostí,⁸⁵ i nadále dodával křesťanskému panovníkovi atribut jakési posvátnosti a činil z něho přímého služebníka Božího, od Boha pomazaného. Královské pomazání tak bylo sice redukováno na pouhou sakramentálii, svátostinu, i tak ale král zůstával povýšen nad všechny laiky. Tuto jistou zmatečnost ještě příživovala značná podobnost pomazání se svátostí – jeho smysl se tak změnil toliko teoreticky, pro znalce, zatímco jinak si pomazání zachovalo všechny tři charakteristické rysy svátosti⁸⁶ a stále se podobalo kněžské ordinaci⁸⁷ ve smyslu

⁸³ Římanům XIII/1–2.

⁸⁴ Jacques LE GOFF, *Le roi dans l'Occident médiéval*, in: *Héros du Moyen Âge, Le roi, le saint, au Moyen Âge*, Paris 2004, s. 1075.

⁸⁵ F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 68. Přestože preláti raného středověku tvrdili s papežem Řehořem I. (590–602), že pomazání je skutečnou svátostí, došlo tu posléze k zásadní změně v rámci pokusů církve o konsolidaci svého postavení, a to počínaje gregoriánskou reformou založenou za papeže Řehoře VII. (1050–1080).

⁸⁶ Jsou to: 1. *vnější znaky* projevující se jednotlivými úkony korunujícího kněze; 2. *vnitřní účinek*, jenž se týká duše pomazaného, z něhož působením mystické Boží síly činí nového člověka a uděluje mu sedm darů Ducha svatého; a 3. *vnější účinek*, který spočívá v hodnosti udělené pomazanému.

⁸⁷ Ordinance patří k sedmi svátostem.

pomazání Svatým duchem. Stejně jako biskup dostával i král svatou moc, jejíž autorita se neopírala výlučně o lidské udělení.⁸⁸

Za této situace většina středověkých myslitelů, mj. například Isidor ze Sevilly (560–636), vřele doporučovala poslušnost vůči panovníkovi, byť by byl tyranem,⁸⁹ a v důsledku toho se diskuse k danému tématu posléze prakticky uzavírá. Přesto se někteří myslitelé dále pokoušeli o hlubší chápání politických otázek. Především se to týká Tomáše Akvinského a Johna ze Salisbury, protagonistů oscilace úvah o politických záležitostech ve středověku. John ze Salisbury (1115–1180) zveřejnil své kontradikční přesvědčení ve svém stěžejním spise nazvaném *Policraticus*. Kniha VIII tu líčí tyranii jako jedovatý plod stromu zla a přikazuje, aby každý člověk takový strom vyklestil, ať roste kdekoliv:⁹⁰ nepřítel lidské rasy, tyran, musí být zabit⁹¹ a ten, kdo ho nechává dále působit, se provinuje proti sobě a politickému tělu, zatímco ten, kdo zbavuje lid tyranského jha jeho vraždou, zaslouží chválu.⁹² Na jiném místě ovšem autor spatřuje v krutosti tyrana i kladný rys, když ji považuje za nástroj prozřetelnosti určený k výkonu trestu nad zločinci⁹³ a k opravě pomýlených názorů, neboť vede – nebo by alespoň měla vést – jednotlivé součásti politického těla k sebezpytování a následnému rozpoznání chyb, jež vedly ke zhroucení sociální rovnováhy.⁹⁴ Navíc s použitím analogie mezi politickým tělem a tělem

⁸⁸ Moc krále byla výslednicí dědického práva, volby (nebo neformálního schválení pánů) a pomazání, na rozdíl od kněze, jenž potřeboval k efektivnímu výkonu služby Bohu toliko ordinaci.

⁸⁹ ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologie*, IX: 3:19: „*Tyranni Graece dicuntur. Idem Latine et reges. Nam apud veteres inter regem et tyrannum nulla discretio erat, ut* (Virg. Aen. 7,266): *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni. Fortes enim reges tyranni vocabantur. Nam tiro fortis. De qualibus Dominus loquitur dicens* (Proverb. 8,15): *Per me reges regnant et tyranni per me tenent terram.*“

⁹⁰ Píše: „*image of depravity ... [who] spring(s) from evil and should be cut down with the axe wherever he grows.*“, JOHN OF SALISBURY, *Policraticus sive de nugis curialium et vestigiis philosophorum*, Cary J. Nederman (ed.), Cambridge 2007 (první vytisk 1990), kniha VIII, kap. 17, s. 191.

⁹¹ Ibidem, kniha VIII, kap. 20, s. 206–208.

⁹² Ibidem, kniha VIII, kap. 20, s. 205.

⁹³ Takový názor byl ve středověku zcela běžný. Věřilo se dokonce, že se tyran sám potrestá svým chováním (jeho duše je v důsledku jeho zla definitivně zatracena), což pak činilo jakýkoli světský pokus o jeho sesazení zbytečným, ba nevhodným. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 187.

⁹⁴ JOHN OF SALISBURY, *Policraticus*, kniha VII, kap. 17, s. 163.

lidským prezentuje knížete jako „obraz božství“ na zemi – „image of the deity“⁹⁵ – a jako hlavu, která vládne celému tělu, v souladu s korporativní teorií státu zahrnující analogii s lidským tělem, jež ovládá středověké politické myšlení. V uvedených souvislostech a v zájmu ochrany sociálního pořádku si kníže podle Johna ze Salisbury zaslouží bezvýhradnou věrnost a podřízenost.⁹⁶ Jako mnoho středověkých spisů, i *Policraticus* se opírá především o kompilaci textů a tedy nutně i soubor různých myšlenek, což znamená, že není souvislým syntetickým politickým traktátem. John ze Salisbury se sice sám hlásí k antickému postulátu legitimacy a nezbytnosti tyranovraždy, jako křesťan a klerik se však vposledku spoléhá v úsilí o odstranění útlaku na Boha, nikoli na člověka. V současné době převládá badatelská tendence k výlučnému soustředění na pasáže nakloněné tyranovraždě na úkor opačné argumentace v četných pasážích odkazujících na biblické texty, a představení autora *Policratika* jako prvního křesťanského apologetu tyranovraždy. Myšlení Johna ze Salisbury však bylo mnohem složitější a mnohoznačnější.

Radikální změnu v politickém myšlení ovšem přineslo ve 13. století znovuobjevení Aristotela. V letech 1246–1247 předložil kolektiv překladatelů pod vedením Roberta Grossetesta nový latinský překlad řecké *Nikomachovy Etiky*, který poté sloužil až do novověku jako standardní verze.⁹⁷ Roku 1260 pak Vilém z Moerbeke dokončil svůj překlad *Politiky*.⁹⁸ Přes složitý začátek⁹⁹ měla Aristotelova tvrzení

⁹⁵ Ibidem, kniha VI, kap. 25, s. 137.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Burgundio z Pisy vyhotovil první úplný překlad Etiky v letech 1130–1150. Viz Gudrun VUILLEMIN-DIEM – Marwan RASHED, *Burgundio de Pise et ses manuscrits grecs d'Aristote: Laur. 87.7 et Laur. 81.18*, *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales* 64, 1997, s. 136–198. Jeho překlad se zachoval ve dvou textech, *Ethica vetus* a *Ethica nova*, jež se shodují s knihami I. až III. Aristotelovy Etiky. Jak velký vliv měl tento překlad, jenž se nám zachoval pouze ve tvaru zlomků, dnes nelze stanovit. Každopádně byl posléze překonán pozdějším textem z pera Lincolnského biskupa. Viz Charles DE MIRAMON, *Réception et oubli de l'Ethica Vetus. Salerne et Bologne (1150–1180)*, in: *Mélanges en l'honneur d'Anne Lefebvre-Teillard, Bernard d'Alteroche – Florence Dumoulin-Auzary – Olivier Descamps – Franck Roumy* (edd.), Paris 2009, s. 727–746, zejm. s. 729–731.

⁹⁸ Znovuobjevení Aristotelovy *Politiky* se uskutečnilo ve dvou etapách. Nejdříve sepsal Vilém z Moerbeke roku 1260 nebo 1266 „*translatio imperfecta*“, po níž pak roku 1265 nebo 1270 následovala „*translatio perfecta*“. Viz Fernand BOSSIER, *Méthode de traduction et problèmes de chronologie*, in: *Guillaume de Moerbeke: Recueil d'études à l'occasion du 700e anniversaire*

čím dál větší úspěch a tento vývoj pokračoval až do jejich konečného prosazení zároveň s tomismem.¹⁰⁰ Jejich znovuobjevení totiž zároveň vystavilo do popředí zájmu dlouho zanedbávaný předmět, jímž byla politická věda, a umožnilo Tomáši Akvinskému (1225–1274) položit zcela nový základ politické etice čerpající ze studia relativity režimů a otázky tyranie. Tomášův postoj k otázkám definice tyrana a možností jeho potrestání byl nicméně rovněž proměnlivý.¹⁰¹ Jeho spisy nabízejí dvě protikladné koncepce týkající se použití politického násilí: první z let autorova mládí (*Scriptum super libros sententiarum Magistri Petri Lombardi*), druhou pak z jeho zralého období (*Summa theologica* a *De regno*).

První syntetické dílo Tomáše Akvinského, *Komentář k sentencím Petra Lombarda*, bylo sepsáno v letech 1254 až 1256. Jeden článek je zde cele věnován úvahám o otázce neposlušnosti vůči světským panovníkům obecně a tyranům zvláště.¹⁰²

de sa mort (1286), Jozeph Brams – Wilhelm Vanhamel (edd.), Louvain 1989, s. 288–289 a 292; Jozeph BRAMS, *Guillaume de Moerbecke et Aristote*, in: *Rencontres de cultures dans la philosophie médiévale. Traductions et traducteurs de l'Antiquité tardive au XIVE siècle*, Jacqueline Hamesse – Marta Fattori (edd.), Louvain- La-Neuve 1990, s. 320.

⁹⁹ Aristotelovy spisy uvedené Averroovými komentáři, jež se objevily již ve 30. letech 12. století, byly totiž v rozporu s křesťanskou ideologií. Nejspornějšími momenty tu byly teze o věčnosti světa, monopsychismus, odmítání božské prozřetelnosti, odmítání svobodné vůle a morální zodpovědnosti člověka, či doktrína dvojí pravdy. Už v roce 1215 odsoudil papežský legát Robert de Courson dva myslitele; ve skutečnosti ovšem platil jeho odsudek doktrínám Aristotela a Jana Scota Eriugeny (810–877). V roce 1277 odsoudil pařížský biskup Étienne Tempier několik Aristotelových tvrzení. K tomu viz edice textu jeho odsudku: David PICHÉ, *La condamnation parisienne de 1277*, Paris 1999. O kontextu a širších záležitostech: Sylvain PIRON, *Le plan de l'évêque. Pour une critique interne de la condamnation du 7 mars 1277*, *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 78/2, 2011, s. 383–415.

¹⁰⁰ Tomášovy teze byly tři roky po jeho smrti, v roce 1277, označeny za averroismus. V roce 1279 však na obhajobu jeho díla vystoupil františkán Guillaume de La Mare v textu nazvaném *Correctorium Fratris Thomae*. V roce 1282 je povolena četba Tomášových spisů a roku 1323 je Tomáš dokonce kanonizován.

¹⁰¹ Philippe VEYSSET, *Situation de la politique dans la pensée de Saint Thomas d'Aquin*, Paris 1984; Péter MOLNÁR, *La légitimité de la résistance. Deux solutions chez saint Thomas d'Aquin*, *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 46, 1999, s. 115–137.

¹⁰² TOMÁŠ AKVINSKÝ, *Scriptum super libros sententiarum Magistri Petri Lombardi*, II, 44, 2, 2 argumenty 4 a 5, in: *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia ut sunt in Indice Thomistico*, Roberto Busa (ed.), Stuttgart 1980, t. 1, s. 256.

V argumentech číslo 4 a 5, zakončených pseudociceronským citátem,¹⁰³ se Tomáš věnuje tématu tyrana a případné nejvhodnější formy zásahu proti němu. Úvahu uvádí typologickým rozlišením dvou typů vlád: a) vlády, které se oddálily od Boha způsobem získání moci (*quantum ad modum acquirandi potestatem*); a b) vlády, které se od něho oddalují použitím moci (*quantum ad usum potestatis*). Na základě tohoto základního rozlišení uvádí Tomáš čtyři typy tyranovlády (tj. dva pro každou z uvedených kategorií), přičemž pro každý jednotlivý případ podává vhodné řešení: 1/ zmocní-li se moci nějaký *indignus*, tj. nekompetentní kníže, vylučuje Tomáš legitimitu jakékoliv akce ze strany poddaných a dává přednost potřebě vládní stability; 2/ oproti tomu nastolení *usurpator*, čili nelegitimního knížete, odůvodňuje násilnou akci poddaných a případně i zabití toho, kdo je označen za tyrana. Tyto dva typy spadají do první skupiny vlád charakterizovaných nezákonným nastolením knížete. Pro kategorii vlád charakterizovaných zneužitím moci pak autor stanoví: 3/ nařizuje-li vláda činy, které stojí v protikladu k zásadám ctnostného života, mají jí poddaní odepřít poslušnost. To však ještě neznamená, že mají, ba dokonce mohou, takové vládě aktivně odporovat. V tomto případě tak Tomáš nepodává příliš explicitní vysvětlení – místo toho uvádí příklady mučedníků, což nasvědčuje jeho inklinaci k doporučení pasivního odporu spíše než skutečné vzpouře. 4/ V případě, kdy vláda překračuje sféru svých kompetencí, je Tomáš ještě méně konkrétní: poddaní tak podle něho nemají poslouchat problematické rozkazy, přičemž ale zároveň ani nesmějí odmítnout jejich plnění!

Jinými slovy, *Komentář k sentencím Petra Lombarda* ospravedlňuje aktivní odpor poddaných a případně tyranovraždu pouze v případě uchvácení moci uzurpátorem. Jakkoli ji pozdější obhájci tyranovraždy hojně používali,¹⁰⁴ byla Tomášova

¹⁰³ Tomáš zmiňuje Ciceronovy úvahy o Caesarově vraždě (*De Officiis*, I, 26).

¹⁰⁴ Pozdější politická literatura Tomášovy myšlenky hojně využívala, ovšem s tím, že výrazně zradikalizovala a zjednodušila jeho argumentaci, jež byla ve skutečnosti mnohem složitější. Tato literatura se totiž vesměs soustředila na jednu izolovanou pasáž *Komentáře k sentencím Petra Lombarda*, přičemž zcela pomíjela další vývoj autorova uvažování, k němuž dochází nejen v *Komentáři* ale i v *Sumě teologické* a v *De Regno*. Mladší *Tractatus de tyranno* od Bartola ze Sassoferrata (1313–1356) přejímá doslova Tomášovu typologii, stejně jako Jean Petit (1360–1411) ve své chvalořeči tyranovraždy orleánského Vejvody, a spisy monarchomachů, například Theodora Bezy (1519–1605) v době francouzských náboženských válek.

argumentace ve skutečnosti v zásadě bezzubá, neboť platila jen pro zcela nepatrný počet situací. Panovníci byli ve středověku jen velice zřídka nelegitimní. Tento výklad se tak naprosto zříkal řešení běžnější a problematičtější situace plynoucí z nespravedlivé vlády legitimního knížete. Další díla Tomáše Akvinského, jež pojednávají o otázkách odporu proti panovníkovi a tyranovraždy, jsou pak ještě obezřetnější. Jde o *De Regno ad Regem Cypri* z let 1265–1267¹⁰⁵ a *Summa theologica* (mezi 1266–1273). Obě tato díla představují stejnou koncepci, již ovšem autor nejpřesvědčivěji formuluje v kapitole pojednávající o preventivní obraně proti tyranii.¹⁰⁶ Prevence je vpravdě středobodem Tomášova systému. Radí svěřit královský úřad někomu, kdo se nestane tyranem. Tomáš sice neříká, kde a jak takového jedince najít, následně však doporučuje omezit královu moc. Teprve minou-li se tato dvě opatření účinkem, uvažuje Tomáš o možnosti legitimní akce proti tyranovi. Každopádně ovšem zdůrazňuje velké riziko, jež s sebou taková vzpoura nese: její neúspěch může mít za důsledek buď posílení moci tyranského panovníka, nebo občanskou válku, nebo také vznik nové tyranie. Tomáš tedy toleruje ozbrojenou akci pouze ve zcela kritických situacích a odmítá jakékoli arbitrární iniciativy, neboť právě ty s sebou nesou vyšší míru rizika, že může dojít i k usmrcení spravedlivého krále. V „méně vážných“ situacích vyzývá poddané k hledání řešení modlitbou, a teprve když tyran definitivně selže v plnění Božího plánu, zaslouží si trest lidu. V mezidobí mezi sepsáním *Komentáře* a *De regno* se patrně Tomášův postoj umírnil. Zatímco v prvním spisu pokládá tyranovraždu za reálnou cestu k nápravě – byť byla prostředkem vhodným výhradně ve výjimečných situacích –, v pozdějším textu označuje tyranovraždu za politicky ještě nebezpečnější než samotnou tyranii. Nanejvýš tedy radí poddaným, aby se spokojili omezením královny moci; ve většině případů je však vyzývá, aby snášeli tyranii co nejdéle a nacházeli útěchu v modlitbě. Přestože autorův myšlenkový vývoj lze vykládat dlouhými dvanácti lety, jež uplynula mezi sepsáním obou textů, zdá se být

¹⁰⁵ Uvádím dosud běžně uznávané datování. Nové výzkumy ovšem ukazují spíše na pozdější dobu, roky 1271–1273. Viz Christoph FLÜELER, *Rezeption und Interpretation der Aristotelischen Politica im späten Mittelalter*, Amsterdam – Philadelphia 1992, díl I, s. 28.

¹⁰⁶ TOMÁŠ AKVÍNSKÝ, *De regno ad regem Cypri*, I, 6, in: Sancti Thomae Aquinatis opera omnia / iussu Leonis XIII p. M. edita, Antoine Dondaine (ed.), t. 42, Roma 1979, s. 455–456.

pravděpodobnější, že názorová oscilace pramení spíše z prostého faktu, že, jak píše Péter Molnár, jeho dílo netvoří „jednotlivý, neměnný systém.“¹⁰⁷

Stejně jako jeho současníci, nedokázal se Tomáš ve výkladu držet jedné určité linie. Tento způsob uvažování přitom nebyl chápán negativně. Absence souvislých doktrín byla společným jmenovatelem středověkých politických spisů.¹⁰⁸ Jejich autoři se ani o něco podobného nesnažili. Z toho vyplývá v první řadě skutečnost, že středověkému myšlení se nepodařilo nabídnout žádnou jasnou koncepci definující povahu tyranie a cest směřujících k jejímu odstranění či nápravě. Taková byla situace i na počátku 14. století, v době sepsání *Dalimilovy kroniky*, ve společnosti, kde se moc nepovažovala za pouhou administrativní službu svěřenou jednotlivci nebo několika mužům, nýbrž za božský úřad, jenž dotyčného knížete proměňoval v blahoslavenou bytost nadřazenou ostatním nejen společensky, ale i z přirozené podstaty věcí.¹⁰⁹ Otázka tyranovraždy náležela ve středověku k tématům traktovaným uvnitř univerzitního prostředí, kde byla předmětem četných debat mezi scholastickými teology, přičemž zůstávala téměř bez ohlasu na veřejné politické scéně. Jak píše Monique Cottretová, „uvažování o tyranovraždě prochází napříč antickou a středověkou. Až v 15. století pronikají do katolické rozpravy o tomto tématu zlomové prvky“:¹¹⁰ teprve tehdy přestává být logika tyranovraždy v rozporu s křesťanským pojetím moci, a od 16. století pak dochází k propojení

¹⁰⁷ P. MOLNÁR, *La légitimité*, s. 115. Některé práce se ovšem pokoušejí najít ve spisech Tomáše Akvinského nějakou logiku nebo alespoň vysvětlení uvedených rozporů. Tak Peter Meinhold tvrdí, že pasáž o tyranovraždě v *Komentáři* je pouhý citát z Cicerona a nevypovídá nic o Tomášovu vlastním uvažování, viz Peter MEINHOLD, *Revolution im Namen Christi*, Saeculum 10, 1959, s. 380–405. Otto Schilling a Friedrich Schoenstedt se snaží této názorové proměně porozumět v kontextu Tomášovy typologie popsané v *Komentáři*: podle nich se v *De Regno* a *Teologické sumě* uvažuje o tyranovraždě v rámci tyranie legitimního knížete. Viz Otto SCHILLING, *Die Staats- und Soziallehre des hl. Thomas von Aquin*, Paderborn 1923, s. 95–98; Friedrich SCHOENSTEDT, *Der Tyrannenmord im Spätmittelalter*, Berlin 1938, s. 36–46.

¹⁰⁸ Philippe BUC, *L'ambiguïté du livre. Prince, pouvoir et peuple dans les commentaires de la Bible au Moyen Âge*, Paris 1994, s. 44–48.

¹⁰⁹ Připomeňme tu dílo Ernsta Kantorowicze, jenž se snaží uvést zároveň Božský a lidský obraz krále ve většině středověkých evropských států do spojitosti s pojetím dvojí osoby Krista. Viz Ernst KANTOROWICZ, *Les Deux corps du roi*, Paris 1989, s. 51–79.

¹¹⁰ Monique COTTRET, *La justification catholique du tyrannicide*, Parlement[s], Revue d'histoire politique 3, 2010, s. 108.

teorie a praxe v průběhu francouzských náboženských válek. Do té doby však zůstávala podstata středověké moci v diametrálním rozporu s konceptem tyranovraždy. Zatímco představa, podle níž by se poddaní mohli bez problému zbavit tyranského pána, již je přítomná, argumentace probíhající tímto směrem se rázem stává mnohem mlhavější a nesmělejší, má-li jít o (pomazaného) krále.¹¹¹ Předěl mezi abstraktním uvažováním a odkazem na konkrétní situaci je tu dosud velice patrný. Většina středověkých myslitelů, jejichž předními představiteli byli Tomáš Akvinský a John ze Salisbury, uvažovala odtrženě od konkrétní aktuální nebo alespoň historické politické situace – každopádně na ni nikdy neodkazovali.

Z tohoto pohledu byl Dalimilův přístup úplně jiný – konkrétní situace jsou u něho všudypřítomné, nabízí praxi oddělenou od konfesních uvah, jež se zříká dobového ideového diktátu. Přestože je Dalimil věřící a naprosto si nedokáže představit svět bez Boha a náboženství, jeho líčení politické reality se nedotýká božího plánu, jeho stěžejní hodnotou je společné dobro.

Fiktivní precedenty: případy trestání panovníka v Dalimilově kronice

V intencích středověké logiky, podle níž je nejplatnějším zdrojem legitimace starobylost, se Dalimil snaží dokázat, že trestání panovníka bývalo v dřívějších dobách, než totiž došlo – jak se domnívá – k zásadnímu obratu za Přemysla Otakara I., zcela běžným nápravným prostředkem. Popisuje v této souvislosti celkem šest fiktivních případů:

¹¹¹ Joseph CANNING, *A History of Medieval Political Thought, 300–1450*, London – New York 1996, s. 167. Domnívám se dokonce, že náboženská reforma a následná koexistence nových náboženství hluboce proměnily pohled na krále a jeho funkci. Během celého středověku je král nedotknutelným a neomylným božským zástupcem. Vývoj nových náboženství v evropské společnosti však znamenal zrušení tohoto výsadního postavení: král se pak totiž prokazatelně mohl mýlit ve volbě náboženství a tím škodit nejen sobě, ale všem poddaným svého království. Zmnožení náboženství vede ke zpochybnění volby krále a nese s sebou ztrátu jeho téměř nadpřirozeného postavení.

Panovníci	Trest	Důvod uvedený v Dalimilově kronice	Skutečnost
Bořivoj II. kap. 63	vyhnán českými pány	náklonnost k Němcům	spor s bratrem Vladislavem
Vladislav II. kap. 67	uprchl před pány	náklonnost k Němcům	odstupuje ve prospěch syna Bedřicha
Fridrich I. kap. 69	sesazen pány	náklonnost k Němcům	sesazen císařem
Konrád II. kap. 69	popraven na rozkaz pánů	náklonnost k Němcům	zemřel při obléhání Neapole
Stanimír kap. 69	popraven na rozkaz pánů	náklonnost k Němcům	fiktivní panovník
Přemysl Otakar I. kap. 73	uprchl před pány	neúcta vůči pánům	sesazen císařem

Sesazení a vyhnání, případy Bořivoje II. a Fridricha I.

V kapitole 63 zmiňuje Dalimil vyhnání Bořivoje II. (1100–1107 a 1117–1120). Tvrdí, že kníže byl vyhnán proto, že pustil do země i do rady hodně Němců, a to na úkor českých pánů.¹¹² Inscenuje radu pánů shromážděnou jejich mluvčím Vladislavem, který tu připomíná povinnosti panovníka:

*Báto, proč druhem se nekážeš,
že Němcóm jíti z dvoru nekážeš?
Či nepomníš, co jsú nám zlého učinili,
kako jsú Němci náš rod zradili?
Vidal-lis kdy v jiněj zemi cizozemcě v radě?
Kterýž ten jest, ten chce svéj cti vádě.
Z své země se dobrý nepostojí,
ktož se doma neschová, ten u nás stojí.
Kako ten móż cizozemci věren býti,
jenž s svými nemohl sbýti?*

¹¹² Viz *Staročeská kronika*, kap. 64, v. 1–4, díl II, s. 147: „Když Bořivoj knězem bieše, / slibu zemanóm neplnieše. / V radu počě Němcě pojímati, / pro to bratr jeho Vladislav jě se naň hněvati.“

*Kako ten bude tobě dobře raditi,
jenž myslí, kako by mohl uškoditi?
Cizozemec nepřišel jest hledat dobra tvého,
ale na to, aby hledal užitka svého.
Bude-li se tobě zle vésti,
kto jemu nedá do své země lésti?*¹¹³

a na závěr líčí jakýsi tribunál končící odsouzením a sesazením Bořivoje:

*Když ty nechceš na své tbáti,
já se chci v své kněžstvo uvázati.*¹¹⁴

Ačkoliv se Vladislav posléze sám stává panovníkem (1109–1117 a 1102–1125), zdůrazňuje Dalimil jeho funkci mluvčího pánů ztělesňujícího jednomyslnost rady. Opět tedy výrazně upravuje minulou historii, přičemž zneužívá ve prospěch své argumentace dějinný svár o moc mezi dvěma knížaty, aby prokázal, že páni jsou odpradávná nejschopnější rozpoznat tyrana a ztrestat ho. Zatímco Bořivoj ve skutečnosti nakonec sám volil útěk,¹¹⁵ byl podle Dalimila vyhnán do Německa.¹¹⁶

Takováto manipulace minulosti je v *Dalimilově kronice* poměrně běžná. V kapitole 69 tak kronikář tvrdí, že páni vypudili Fridricha I. (1172–1173 a 1178–1189), protože byl prý příliš hodný k Němcům.¹¹⁷ Kníže byl skutečně velice nepopulární, a to jak u velmožů, tak u církve, a velmoži ho vyhnali z Prahy. Pravým důvodem ovšem byl spíše způsob jeho nástupu na český trůn a příliš velký vliv

¹¹³ Ibidem, kap. 63, v. 7–22, díl II, s. 134.

¹¹⁴ Ibidem, kap. 63, v. 31–32.

¹¹⁵ Tato kapitola je autorova vlastní fikce. Jak uvádí Marie Bláhová: „*Nemá oporu v historických pramenech, s výjimkou neurčitých vědomostí o změnách na českém trůnu ve druhém desetiletí 12. století, které autor znal z Kosmovy kroniky, III, s. 46–47.*“, M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 364; Eadem, *Macht und Machtausübung im Licht der böhmischen geschichtsschreibung des 12. Jahrhunderts*, in: *Macht und Spiegel der Macht, Herrschaft in Europa im 12. Und 13. Jahrhundert vor dem Hintergrund der Chronistik*, Nobert Kersken – Grischa Vercamer (edd.), Wiesbaden 2013, s. 364.

¹¹⁶ *Staročeská kronika*, kap. 63, v. 56–58, díl II, s. 135: „*Báto, ty nemůžeš bez nich býti. Běřiž se, báto, na Rýn s nimi, / dobudeš ciesařstva sobě jimi.*“

¹¹⁷ Ibidem, kap. 69, v. 3–4, díl II, 220: „*Ten počě na hanbu Čechóm mluvtila Němców se jě v zemi ploditi.*“

jeho manželky, než jeho sympatie k Němcům.¹¹⁸ Fridrich byl totiž instalován svým otcem Vladislavem II. (1140–1158–1172) jako český kníže, což bylo v rozporu s tradičním způsobem nástupnictví na trůn. V Čechách ještě platil starý způsob seniorátu, zatímco primogenitura byla prosazena Přemyslem Otakarem I. až na přelomu 12. a 13. století. Po žalobě českých předáků se řešení situace ujal císař Fridrich I. Barbarossa (1155–1190): na sněmu v Hermsdorfu (září 1173) Fridricha sesadil a nový kníže Soběslav II. byl zvolen náležitou formou. Dalimil potom v dosti svévolné dezinterpretaci reality pokračuje. Jeho výklad reakce velmožů je falešný: kníže neměl vůči Němcům nikterak nadstandardní vztah. Nadto šlechticům nešlo o to, zbavit se tyrana, nýbrž o zrušení volby, jež neproběhla podle tradičních zvyklostí. Fridrich I. mimochodem později, poté co dosedl na trůn podruhé (1178–1189), vládl zemi zcela nerušeně až do své smrti.

Prchající knížata, Vladislav II. a Přemysl Otakar I.

Politická vražda byla samozřejmě radikálnější řešení problémů než vyhnání, zároveň však byla i mnohem obtížněji proveditelná. Dalimil tvrdí, že dva panovníci uprchli pánům, kteří je hodlali popravit. Pánové měli v úmyslu popravit Vladislava II. (český kníže od r. 1140, král 1158–1172) poté, co se prý příliš spřátelil se zdejšími Němci: „*Zeměné chtiechu krále inhed zabiti, / ukryv se král, musí z země jíti.*“¹¹⁹ Žádný jiný zdroj však tuto verzi nepotvrzuje. Čeští velmoži nebyli spokojeni s Vladislavovou politikou a stěžovali si, jejich nespokojenost ovšem souvisela s přípravou tažení do Milána, nikoli s údajnou panovníkovou náklonností vůči Němcům.¹²⁰ Nadto nebyl jejich nesouhlas natolik silný, aby je vedl k úmyslu krále zabít. Panovník odešel z Čech roku 1173, po abdikaci ve prospěch svého syna

¹¹⁸ K příčinám pádu knížete Fridricha viz Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, I. Do roku 1197, Praha 1999, s. 652–658.

¹¹⁹ *Staročeská kronika*, kap. 67, v. 33–34.

¹²⁰ Tak to zdůvodňuje Vincencius, viz *Letopisy Vicencia, kanovníka kostela pražského*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 427.

Fridricha,¹²¹ kdy odjel na statek své choti Judity Meerane v Durynsku, kde roku 1174 zemřel.¹²² Tento fiktivní příběh měl opřít argumentační sílu Dalimilovy demonstrace o další v řadě případů, navíc ještě umocněný tím, že dotyčný byl v té době králem, nikoli pouhým knížetem. Ospravedlnění tyranovraždy bylo obtížnější, byl-li daný panovník králem, tj. v důsledku pomazání nadpřirozenou osobou.

Podobně falešně interpretuje autor vyhnání Přemysla Otakara I., Vladislavova syna, jako útěk před pohružkou „Čechů“ – což u Dalimila znamená české pány – že ho zabijí.¹²³ Než se roku 1197 stal natrvalo knížetem a posléze byl od roku 1198 do své smrti roku 1230 králem, vládl Přemysl poprvé v letech 1192–1193, poté co dobyl pražský hrad a odstranil čerstvě nastoleného Václava II. (1191–1192).¹²⁴ Protože pak Přemysl nezaplatil šest tisíc hřiven slíbených pražským biskupem Jindřichem Břetislavem císaři Jindřichu IV., v létě 1192 podporoval Albrechta z Bogenu v tažení proti bavorskému vévodovi Ludvíku (1173–1231), a zejména se roku 1193 zapojil do proticísařského spiknutí spolu s Jindřichem Brabantským, Albrechtem Mišeňským a Jindřichem Lvem, Jindřich IV. ho sesadil a na sněmu ve Wormsu v červnu 1193 nastolil Jindřicha Břetislava, jenž stál na jeho straně.¹²⁵

Dalimil při líčení těchto událostí opět mnoho nedbá o realitu. Přemysla popisuje jako legitimního nástupce, přestože se trůnu zmocnil jako uzurpátor.¹²⁶ Jeho následné sesazení z českého trůnu pak vysvětluje jeho neúctou vůči českým pápám.¹²⁷ Uvedené odchylky od skutečnosti demonstrují, že Dalimil neusiluje o po-

¹²¹ Vladislav chtěl, aby syn Fridrich po něm následoval a stál se českým panovníkem. Jak to se mu nepodařilo, abdikoval a usadil ho rovno na český trůn. Fridrichova vláda byla ale velice krátká, jak jsme už vysvětlili.

¹²² M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 623.

¹²³ *Staročeská kronika*, kap. 73, v. 5. Přemysl byl pryč z Čech mezi lety 1193 až 1199. Utekl se k švagrovi Albrechtovi, míšenskému markrabí do jeho smrti v r. 1195; pak se dostal k hraběti Albrechtovi z Bogenu, synovi své tety Svatavy a manželovi své neteři Ludmily.

¹²⁴ M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 666.

¹²⁵ *Ibidem*, s. 666–668.

¹²⁶ *Staročeská kronika*, kap. 73, v. 1–2: „*Toho léta kněz Vladislav snide, / syn jeho Přemysl na otcov stolec vznide.*“

¹²⁷ Pánové prý reagovali na jeho drzost, když urážlivá slova pronesl: „*Ten počť nemúdrě mluvit / řka: ,Vy Čechové nemůžete mne z země i s bohem vypuditi.’ / Pro to slovo chtiechu jej Čechy zabiti*“ (*Ibidem*, kap. 73, v. 3–5).

dání důkazu o tom, že Přemysl si zasloužil sesazení (v takovém případě by byla dostatečným důvodem jeho uzurpace trůnu), ale o vykonstruování sledu událostí, z něhož by vyplynul obraz české šlechty jako autonomního politického celku schopného aktivně vystoupit v případě deklarovaného ohrožení některého ze základních principů státu (zde konkrétně zásady úcty vůči pánům).

Dva případy tyranovraždy, Konrád II. a fiktivní Stanimír

V kapitole 69 líčí Dalimil vládu Konráda Oty ze Znojma (1189–1191), jenž byl zvolen knížetem r. 1189. Přes jeho značnou oblíbenost u šlechty (díky známým statutům stvrzujícím písemně šlechtická privilegia¹²⁸) ho Dalimil doslova diabolizuje, když ho líčí jako nekompetentního panovníka a přítele Němců, a konstruuje v té souvislosti *ex nihilo* případ tyranovraždy. Konrád Ota přitom ve skutečnosti zemřel při obléhání Neapole v září 1191¹²⁹ (podporoval císaře Jindřicha III.), zatímco Dalimil tvrdí, že byl popraven po vyhnání v r. 1192:

*Čechy na ně s svým knězem míle jidechu
a bojem jě udatně podjidechu.
A když jě pobichu,
knězě z země vypudichu
řkúc: "Tobě smrdí česká dušě,
náhle do Němec, němečská kušě!"*

¹²⁸ Statuta Konráda Oty stanovila, že držba výsluh se stává dědičnou a přinesla tak značný pokrok ve vývoji domácího lenního práva. Bylo tu připuštěno i dědické právo žen. Dále stanoví, že soudit se má výhradně v ranních hodinách a soudce nikdy nesmí soudit sám. Na rozdíl od Břetislavova dekretu se povolují krčmy. Podle *Konrádových Statut* se šlechtic nemusí účastnit soudu osobně, ale může za sebe poslat svého služebníka. Viz Karel MALÝ – Florian SIVÁK, *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do roku 1918*, Praha 1992, s. 50; Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí 1034–1198*, Praha 1997, s. 50; Jaroslav BAKALA, *K výkladu prvního ustanovení Statut Konráda Oty*, in: *Český stát na přelomu 12. a 13. století*, Opava 1993, s. 9–15; Petr HORÁK, *K statutům Konráda Oty*, ČMM 80, 1961, s. 267–280. Srov. V. VANÍČEK, *Velké dějiny* II, s. 156–162.

¹²⁹ Podle dostupných pramenů ho zabila epidemie způsobená sílícími letními vedry. Ta stála život i kolínského arcibiskupa, a onemocněl i císař. Viz M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 666.

*Na mezi jej vyprovodichu
a pak jej na mezi zabichu.*¹³⁰

Nehledě na popularitu panovníka Konráda se Dalimil dovolává ve snaze odůvodnit jeho osud – nepochybně fiktivní – náklonností k Němcům:

*Neb ten počě bratra následovati
a Němcě mocně v zemi zváti.
Polené, když to znamenachu,
že Čechy svého kněze netbachu,
na zemi uderichu
a škodu velikú učinichu.*¹³¹

Obě uvedené tyranovraždy jsou historickou fikcí, alespoň se ovšem váží k reálným žijícím osobnostem, knížatům Fridrichovi I. a Konrádu Otovi. K tomuto výčtu, ostatně již dostatečnému, však přidává Dalimil ještě další názorný příklad. V kapitole 69 tak uvádí jakéhosi Stanimíra,¹³² jenž prý nastoupil na český trůn hned po Konrádovi. Autor se po vylíčení jeho různých činů dostává k výkladu toho, jak tento panovník změnil svou politiku v okamžiku, kdy se mu podařilo soustředit do svých rukou veškerou moc. Píše: „*milost, již k Němcóm jmieše, pokáza./ Jě sě Čechóm dolóv hlav puditila Němcě v zemi ploditi.*“¹³³ což podle něho vedlo k tvrdé reakci českých velmožů. Poté autor věnuje padesát veršů strategii určené k eliminaci špatného panovníka. Příběh se uzavírá Stanimírovou vraždou.¹³⁴

¹³⁰ *Staročeská kronika*, kap. 69, v. 15–22, díl II, s. 220.

¹³¹ *Ibidem*, kap. 69, v. 9–14. Jako nejpádnější důkaz panovníkova zločinu mu klade do úst nejpodlejší urážku: „Smrdí mi česká dušě/právě jako umrlá kušě.“ (kap. 69, v. 23–24).

¹³² Stanimír neexistoval. Zdá se, že Dalimil tu využil jinou postavu, Strojníra, jenž se vyskytuje v Kristiánově legendě. Podobný příběh se totiž objevuje v jeho textu, kde je však situován do doby Bořivoje I. (852–855, a zase 888–891), *Kristiánova legenda: život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978, kap. 2, p. 22nn. Viz Marie BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 369. To je i názor Dušana Třeštíka, jenž se domnívá, že Dalimil příliš nerozuměl předloze Kristiána, viz Dušan TŘEŠTÍK, *Bořivoj a Svato-pluk – vznik českého státu a velká Morava*, in: *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Josef Poulík – Bohuslav Chropovský (edd.), Praha 1985, s. 283n.

¹³³ *Staročeská kronika*, kap. 69, v. 36–38, díl II, s. 220.

¹³⁴ *Ibidem*, kap. 69, v. 81–82, díl II, s. 222.

V jedné kapitole popisuje Dalimil dvě tyranovraždy. Průběh samotného aktu je při tom vždy dokonale konstruován a líčení vykazuje všechny rysy *exempla*, jehož účelem je efektivnost dosahovaná patřičným využitím atributů pravděpodobnosti, věrohodnosti, jednoznačnosti, stručnosti, zábavnosti, metaforičnosti a zapamatovatelnosti.¹³⁵ Jednotlivé takto podané případy měly na čtenáře kroniky silně zapůsobit a vyvolat v nich povědomí o existenci legitimních prostředků, jež jsou k dispozici pro vystoupení proti tyranovi.

Soběslav II. a tyranovražda jako základní právo českých pánů

V kapitole 68 je právo na tyranovraždu dokonce explicitně formulováno a legitimováno. Panovník Soběslav II. (1173–1178) tento prostředek osobně ospravedlňuje a nabádá šlechtu, aby jej v případě krize bez diskusí použila. Soběslav je představen jako ikona protiněmeckého boje, jakkoli byl ve skutečnosti Němcům příznivě nakloněn¹³⁶ (roku 1174 dokonce v jejich prospěch vydal privilegium – Němcům v osadě na Poříčí potvrdil a rozšířil práva, která jim kdysi udělil Vratislav II.¹³⁷), když pány vyzývá, aby potrestali jeho syny Fridricha a Konráda Otu, kteří byli oba vychováni na císařském dvoře, jestliže se projevují jako špatní panovníci:

*Bych mohl i po ptáčku vzvědět,
že budeta k Němcóm držět,
kázal bych vají v kožený měch vložiti
a u měšě u Vltavě utopiti.
Neb bych snadnějí vají ožělel,
než bych svého jazyka hanby, i mrtev ležě, želel.¹³⁸*

¹³⁵ Jacques BERLIOZ, *Le récit efficace: l'exemplum au service de la prédication (XIIIe–XVe siècles)*, Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes T. 92, N°1, 1980, s. 113–146.

¹³⁶ Jakkoli byla ve skutečnosti Soběslavova nenávist vůči Němcům nedoložená, Dalimilova kronika se v této části inspiruje z letopisu milevského opata Jarlocha a jeho líčení bitvy u Loděnic; viz M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 241.

¹³⁷ M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 643; Jiří KEJŘ, *K privilegii knížete Soběslava II. pro pražské Němce*, PHS 14, 1969, s. 241–258.

¹³⁸ *Staročeská kronika*, kap. 68, v. 163–168, díl II, 183.

Jako biblický Abrahám je připraven k nejvyšší oběti v zájmu státu a společného dobra, čímž se zároveň podává nejpádňější důkaz čestnosti zmíněného krále a tím i opodstatněnosti jeho příkazů. Tuto smyšlenou událost používá Dalimil k ospravedlnění práva na tyranovraždu jakožto prostředek sloužící společnému dobru a dokonce státnímu zájmu.¹³⁹

Zamezování konfliktu: organizace politického systému kolem rady českých pánů

Vzdor zarputilosti svého tónu si Dalimil neklade za cíl nabádat šlechtu ke konfliktu. Naopak, jeho upřímným přáním bylo vytvoření harmonického politického systému, ostatně typického pro středověk, který má za součinnosti panovníka a šlechty až do kořenů vymýtiti nejednotnost. Dalimil nabízí model státní správy, v němž panovník funguje pouze jako zosobněný výraz vůle českých pánů. Svou kronikou – jež je pro něho synonymní s dějinami Českých zemí – se snaží prokázat, že monarchický režim směřující k absolutismu je úpadkový, že toliko vyvolává nestabilitu, a sám volá po součinnosti většího počtu osob – pochopitelně tu má na mysli pány.

Úchylka z nedávné minulosti

V návaznosti na středověkou tradici se i Dalimil snaží legitimizovat svůj projekt dějinami, starobylostí. Podle něho je současný politický režim důsledkem úchylky z doby vlády Přemysla Otakara II. Kapitola 75 věnovaná této vládě se detailně zabývá změnou situace způsobenou nástupem nového knížete na trůn. Zatímco šlechta se až dosud chovala naprosto vzorově – spolupracovala s knížetem a zajímala se o politiku –, od nynějška začíná zanedbávat své úkoly a činnost rady

¹³⁹ Státní zájem se od společného dobra liší v tom, že ospravedlňuje použití veškerých prostředků, včetně nemorálních, sloužících k ochraně daného státu. Idea tyranovraždy zdůvodňující vraždu nespravedlivého krále spadá do této kategorie. Viz Peter VON MOOS, *Public et privé au cours de l'histoire et chez les historiens*, Entre histoire et littérature (recueil d'articles), Communication et culture au Moyen Âge, Firenze 2005, s. 460.

a dává přednost rozkošnickému životu.¹⁴⁰ S tím pak podle autora koresponduje neúměrné posílení moci či spíše libovůle panovníka, jak lze vysledovat v kapitole 86 „*Ot násilé, ješto král českým pánóm činil*“.

Dalimilův přístup odpovídal běžným středověkým představám. Odůvodnění absolutismu nesouzní s převládajícím duchem oné doby – i samotní králové se spíše snažili předkládat svá rozhodnutí jako konsensuální, pocházející z takzvaného „consensus fidelium“, namísto hledání opory v nějaké teorii legitimizující jejich nezodpovědnost a všemocnost.¹⁴¹ Ve svém podání dějin Dalimil opakovaně připomíná permanentní riziko vlastní monarchickému systému. Osud země je v něm vlastně příliš silně závislý na osobnosti jediného člověka. Dalimil podává řadu příkladů velkého zla napáchaného v zemi toliko tím, že kníže nadržoval Němcům. Takový systém plodí nestabilitu sám o sobě, a to i tehdy, pokud by se knížata snažila dobře vládnout a dbát o obecné blaho: jedna politická linie tu následuje jinou při absenci jednotícího principu. Nejhorší situací pak je krize vyvolaná spory o dědictví, tedy poměrně běžný jev, jehož přímými svědky jsou i Dalimil a jeho současníci v době redakce kroniky. Sám Dalimil z toho vyvozuje svou podporu uspořádání, v němž je panovník pouze hlavou širšího organismu sdružujícího české pány a tvořícího radu.

Dalimilovo uvažování je často karikaturní. „Špatné“ vlády byly spíše podmiňovány složitějšími situacemi a interakcemi mezi silami, jichž bylo ve hře více než jediná svévolná osoba panovníka. Dalimil je ovšem otevřeně nepřátelský vůči monarchickému systému, k jehož významnému posílení docházelo během 13. století. Po epizodických případech, kdy říšský panovník odměnil českého knížete královskou korunou (Vratislav I. 1085–1092 a Vladislav I. 1158–1172), se v roce 1198 stejná situace opakovala s Přemyslem Otakarem I. Autor přesně zaznamenává nástup hlubokých proměn v české společnosti. Stejně jako jinde v Evropě, i zde v Čechách měl panovník tendenci soustředit moc ve svých rukou, což odpovídalo širšímu kontextu rámuujícímu vznik moderního státu.

¹⁴⁰ *Staročeská kronika*, II, s. 284–285.

¹⁴¹ Pokusy o takové zdůvodnění se objevily až později, v novověku. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 142.

Návrat ke starému vzoru

Dalimilův způsob uvažování o politice je na svou dobu moderní: k úvahám o moci panovníka a úkolu českých pánů nepotřebuje církev a náboženství. To ovšem neznamená, že jeho politický program byl ve své podstatě novátorský. Dalimil byl naopak velice konzervativní a přál si hlavně návrat starých dobrých časů.

Podle Dalimila představovala současná monarchie perverzi starého vzoru, v němž panovník byl toliko *primus inter pares* a dobrovolně spolupracoval se šlechtou. Neznamenalo to, že by si přál jakousi politickou alternativu, jiný typ režimu než monarchii.¹⁴² Autor záměrně používal Přemyslovskou legendu, na níž ukazoval, že první kníže a vposledku i celý systém byly produkty činnosti českých pánů. Po ustanovení Libuše soudkyně v následnictví po jejím otci Krokovi si páni stěžovali, že nad sebou nechtějí ženu, a naléhavě žádali mužského knížete:

*Nevyplatím ty toho jedním vlasem.
Pravduť je mluvil člověk taký.
Neboť jest vila muž všaký,
jenž se před ženou súde,
jehož k tomu nuzě nepřipudí.
Již déle nechcem hověti,
chcem mužě za hospodu mieti.*¹⁴³

Libuše ustoupila a provdala se za Přemysla Oráče, zakladatele dynastie Přemyslovců. Dalimil se inspiroval u Kosmy, který kolem roku 1125 sepsal první kroniku Čechů. Jeho verze je však odlišná.¹⁴⁴ V Kosmově líčení se tvrdí, že volba knížete definitivně přeruší sociální dialog mezi společností a panovníkem. Lidé se vzdávají své svobody a stávají se panovníkovým majetkem: taková je daň, již musí

¹⁴² Ve středověku nikdo nepochybuje o „monarchickém principu“, o tom, že monarchie představuje pro společnost nejlepší režim. Viz F. KERN, *Gottesgnadentum*, s. 4.

¹⁴³ *Staročeská kronika*, kap. 3, v. 38–44, díl I, 118–119.

¹⁴⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SS rer. Germ. N. S. II, Berlin 1923, Bertold Bretholz (ed.), s. 7–15.

platit výměnou za mír v zemi.¹⁴⁵ U Dalimila naopak varuje Libuše před krutostí mužského panovníka:

*Raději byste mohli můj súd trpěti,
než chcete za kněze silného muže jmiati.
Lehcět, tepe dievčie ruka,
ot mužské rány bývá veliká múka.
Tu mně tehdy uvěříte,
když svého kněze za železným stolem jedúce uzříte.*¹⁴⁶

a před změnami pramenícími z nového systému a nakazuje pánům, aby si vážili původní smlouvy a zůstali jednotní v úsilí o společné dobro a proti zneužívání ze strany panovníka:

*Obec jest každého ohrada,
ktož ji tupí, minuláť jej jest rada.
Ztratě obec, neufaj do hrada,
bez obce dobude tebe všeliká sváda.*¹⁴⁷

Obec vymezuje šlechtu jako stav. Staví ji proti hradu coby symbolu moci knížete. Jednotlivý šlechtic nemá, jedná-li izolovaně, sám o sobě žádnou moc – několik epizod vylíčených kronikou (například zmíněný Vršovský cyklus) zdůrazňuje nejen škodlivost, ale zejména marnost podobných snah. Obec má své příslušníky chránit před panovníkovou svévolí a poskytovat pánům akceschopný organizační rámec. *Dalimilova kronika* je nesena silným ideologickým nábojem, opírajícím se o významnou tradici šlechtických shromáždění (např. náboženské svátky, kolokvia

¹⁴⁵ Dušan TŘEŠTÍK, *Mír a dobrý rok, statní ideologie raného přemyslovskeho státu mezi křesťanstvím a pohanstvím*, FHB 12, 1988, s. 24. Viz též Marie BLÁHOVÁ, *Die Freiheitsvorstellungen der Böhmischen Intelligenz des frühen 12. Jahrhunderts (Der Begriff libertas bei Cosmas von Prag)*, in: Florentissima proles Ecclesiae, Miscellanea hagiographica, historica et liturgica, Reginaldo Grégoire O.S.B., XII lustra complenti oblata, Trento 1996, s. 31–39; Eadem, *Die Anfänge des böhmischen Staates in der mittelalterlichen Geschichtsschreibung*, in: Von sacerdotium und regnum, Geistliche und weltliche Gewalt im frühen und hohen Mittelalter, Franz-Reiner Erkens – Hartmut Wolff (edd.), Köln – Weimar – Wien 2002, s. 67–76.

¹⁴⁶ *Staročeská kronika*, kap. 4, v. 13–18, díl I, s. 129.

¹⁴⁷ *Ibidem*, kap 4, v 7–10, *ibid.*

pro intronizaci, volbu biskupa, vyhlášení války panovníkem, atd.),¹⁴⁸ a zároveň této dávné tradici dává politický základ, který jí má do budoucna zaručit co největší sílu. V rozporu s Dalimilovým textem je dualismus – dělba moci mezi panovníkem a šlechtou – cosi zcela nového, jedná se o nový požadavek v politické praxi,¹⁴⁹ což nejspíše svědčí o tom, že autor dospěl k představě minulosti, jež byla zcela odlišná od skutečnosti.

Šlechta jako základ českého politického systému

Pojem obce je v *Dalimilově kronice* všudypřítomný. Konkrétně má šlechta k dispozici radu, jejímž prostřednictvím může vykonávat vliv na českou politiku. V domnělých počátcích českého knížectví podle kronikáře ustanovili pánové smlouvou českého knížete, panovníka. V praxi se má tato původní smlouva realizovat tím, že rada bude plnit svou původně určenou roli. Dalimil tu konstruuje ve skutečnosti neexistující zákon, který radě uděluje právo volit krále.

V kapitole 53 se praví, že císař Jindřich IV. (1050–1106) udělil toto právo českým pánům jako odměnu za pomoc Vratislava II. během tažení do Uher. To vše je opět pouhý autorův výmysl. Dalimil píše: „*Tehdy ciesař da zemi českéj svobodenstvie a u volení dobrovolenstvie.*“¹⁵⁰

Jakkoli tato pasáž nemá oporu ve známých pramenech a je výplodem Dalimilovy fantazie, dotyčné privilegium připomíná událost, k níž došlo o století později: autor tu totiž přenáší do starší doby ustanovení takzvané *Zlaté buly sicilské* z 26. září 1212.¹⁵¹ Dalimilovi se hodilo situovat volbu krále do nejstarších dob českého krá-

¹⁴⁸ Václav VANĚČEK, *Česká národní rada, sněm českého lidu*, Praha 1970, s. 70.

¹⁴⁹ Dušan TŘEŠTÍK, *Proměny české společnosti ve 13. století*, FHB 1, 1979, s. 150–153; Zdeněk UHLÍŘ, *Pojem zemské obce v tzv. kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie*, FHB 9, 1985, s. 7–32.

¹⁵⁰ *Staročeská kronika*, kap. 53, v. 16–17, díl II, s. 7.

¹⁵¹ M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 229, 354. K textu *Zlaté buly sicilské* viz CDB II, Gustav Friedrich (ed.), Praha, 1912, č. 3, s. 2, č. 34, s. 31n., č. 96, s. 92nn. K novější historiografii o bule viz Martin WIHODA, *Zlatá bula sicilská*, Praha, 2005; Josef ŽEMLIČKA, recenze knihy Martina Wihody, in: ČČH 104/2, 2006, s. 424–425; Idem, *Mocran et Mocran. Třetí basilejská listina Fridricha II. v kontextu Zlaté buly sicilské*, ČČH 104/4, 2006, s. 733–782; Idem, *Mocren, Mogkran, Muckern. Kde hledat říšský majetek Mocran et Mocran?*, in: ČČH

lovství, do vlády krále Vratislava – získal tak argument na podporu ideje spolupráce pánů s králem jakožto jednoho ze základů nového systému a nově aktualizoval klíčový význam pojmu *smlouva* coby úhelného kamene existence českého státu.

Autor důsledně dbá o konkretizaci tohoto nároku, konstruuje jeho tradici a dějiny jeho uplatňování. V následující kapitole (54) Dalimil vysvětluje, že po smrti Vratislava II. roku 1092 měl sice být jeho následníkem Břetislav, páni však podle něj uplatnili své právo žádat, aby se místo něho stal knížetem Konrád z Moravy:

*Ciesar jim práva toho pochváli,
a pro to sú byli Kunráta z Moravy pozvali.*¹⁵²

Ve skutečnosti odpovídal Konrádův nástup předem dohodnutému záměru a šlechta na něm neměla žádný podíl.¹⁵³

Podobná událost se líčí v kapitole 58, když šlechta údajně zvolila Vladislava. Páni se tu podle autora postavili proti rozhodnutí císaře Jindřicha V. – jenž ovšem ve skutečnosti tehdy císařem dosud nebyl¹⁵⁴ –, který jmenoval Otu Moravského:

*Ciesar učini kněžě českého
Ottu moravského.
Páni proti ciesařově vóli kněžě učinichu
a Vladislava, bratra jeho, kněžě zvolichu.
Ne pro to, aby lepší byl,
ale by ten, (jehož) ciesar da, nebyl.*

105/2, 2007, s. 305–350; Idem, *Die dritte Basler Urkunde Friedrichs II. für die Přemysliden* (26. September 1212). *Zur Interpretation des Begriffs Mocran et Mocran*, AfD 53, 2007, s. 251–290; Idem, *Praha mezi Řeznem a Merseburkem. K politické geografii střední Evropy a jejímu odrazu ve Zlaté bule sicilské*, in: V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2007, s. 21–38; Idem, *Österreich und Böhmen 1156–1212: Versuch eines historischen Vergleichs des Privilegium minus und der Goldenen Bulle von Sizilien*, *Historica. Historical Sciences in the Czech Republic* 13, 2008, s. 47–74.

¹⁵² *Staročeská kronika*, kap. 54, v. 7–8, díl II, s. 20.

¹⁵³ M. BLÁHOVÁ, *Staročeská kronika*, s. 356; Viz M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny* I, s. 465–466.

¹⁵⁴ Jindřich V. (1086–1125) byl totiž ještě římským králem od roku 1106. Císařem se stal teprve v roce 1111.

"Raději chcemy sbožie i životy vzvážit
než zemi volenie ztratiti "
řkúc: "Ač nám nyní dal kněze jazyka našeho,
pak (by) nám dal rodice svého.
Prvé i slušie nám za právo státi,
upustiece za rohy, úsilno jest za ocas chvátati."¹⁵⁵

Ve skutečnosti se opět všechno odehrálo jinak – Vladislav I. byl podpořen císařem Jindřichem V. v době těžkých konfliktů mezi Přemyslovci.¹⁵⁶

V kontextu vymření Přemyslovců, tedy v dobovém rámci souběžném s redakcí kroniky, pak měla tato fiktivní tradice zvláštní význam. Dalimil užíval odkazů na minulost, jejíž obraz ovšem konstruoval v souladu se svým záměrem – ujistit šlechtu o její politické roli. Kdykoli se mu naskytnla příležitost, opakovaně cítil potřebu vracet se k údajným „prazákladním“ principům. V kapitole 65 dokonce tvrdí, že volba zaručuje panovníkovi větší moc! Ten je pak totiž podle kronikáře zosobněním trvalé vůle, již je vůle pánů v radě, a ztělesněním pojetí *dignitas*, mystickým tělem, jak je definoval Ernst Kantorowicz v knize *The King's Two Bodies*. Dalimil dokonce velice krásně píše:

*Kterěz knieže po přirození vschodí,
když jeho zabijí, máte jeho druhé neurodí.
Ale kteréz knieže volenie rodí,
toho kniežecie smrt nemnoho škodí.
Neb někteří jich smrti žádají,
ti najviece, již k témuž čáku jmají.
Vězte, když volením knězem kde může býti,
toho kniežete nikte nemož zbaviti.*¹⁵⁷

Jde spíše o to, že páni už nemají důvod, proč se ho zbavovat: panovník je identifikován s jednomyslnou volbou pánů v radě. Uplatnění takového principu ovšem posiluje postavení šlechty, nikoli panovníka.

¹⁵⁵ *Staročeská kronika*, kap. 58, v. 28–39, díl II, s. 73.

¹⁵⁶ M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 497–499.

¹⁵⁷ *Staročeská kronika*, kap 65 v 31–38, díl II, s. 150–151.

Rada pánů jako úhelný kámen dobré vlády

Rada je podle Dalimila nejlepším nástrojem k uplatnění hlasu českých pánů. Podobně jako v případě fiktivního zákona o volbě panovníka, i zde Dalimil konstruoval domnělou tradici, vztahující se tentokrát k radě pánů. Na příkladu českých dějin pak ukazuje, jak rada zajistila zemi dlouhodobý mír a blahobyt. Podle něho se situace začala horšit za vlády Přemysla Otakara II. Do té doby prý páni mohli ovlivňovat politický vývoj a situaci v zemi, jak se alespoň autor usilovně snaží přesvědčit čtenáře.

V kapitole 51 připomíná volbu pražského biskupa po smrti Šebíře (1030–1067). Kníže Spytihněv II. (1031–1061) připravil před svou smrtí rozdělení vedoucích funkcí mezi své bratry:

*Po sobě osvědčí kněžstvo Břecislavovi,
Moravu Ottě a Kunrátovi.
Jaromíra káza biskupem učiniti,
ač by se událo biskupu sníti.
A pakli by se to nemohlo státi
neb že by jemu bylo úsilno ždáti,
dotud mu Hradečsko držěti,
nebyl-li by biskupem, to mu za diel jmieti.*¹⁵⁸

Když ale přišel čas volby zmíněného Jaromíra za biskupa, jmenoval kníže Vratislav II. (1061–1085–1092) raději Němce Lance, litoměřického probošta. Dalimil líčí bezprostřední reakci pánů vedených starým mluvčím Kojatou, jemuž se podařilo knížete přesvědčit působivým proslovem,¹⁵⁹ v němž připomínal nejen svatost Spytihněvových slibů a z ní vyplývající povinnost splnit je, ale zároveň i nut-

¹⁵⁸ Ibidem, kap. 48, v. 23–30, díl I, s. 553.

¹⁵⁹ Ibidem, kap. 51, v. 11–22, díl I, s. 581: „Králi, rač svých zeman slovo slyšeti, rač na svého bratra pomnieti! Za diel jemu jest biskupstvo jmieti/a jemu slušie na tom stolci seděti. Neslušiet, králi, tak bratra tupitilaniť, chcem biskupstva Němci postúpiti. Bratr tvój s úsilím z země Němcě vypudil, neviem, kto v tě německú žílu vlúdíl. Králi, ot svých Čechóv jmáš vši čest, ot Němcóv nejmás, jedno lest. Nechcem toho dopustiti, by bylo Němci naším biskupem býti.“

nost nedůvěřovat Němcům. Nato se Vratislav okamžitě podřídil¹⁶⁰ a Jaromír se stal biskupem.¹⁶¹

Prostřednictvím této historiky predestinuje autor situaci, která podle něho v jeho době již dávno neexistovala. V onom „zlatém věku“ ještě stačilo málo, aby panovník pochopil, že spáchal křivdu, a vzápětí chybu napravil. Prostřednictvím rady tak mohla česká šlechta plnit svůj úkol, neboli kontrolovat moc knížete. Podle středověkých představ byla rada nejjistějším nástrojem hledání nejvhodnějších řešení: vyjadřovala jednomyslný hlas zemských velmožů a měla tudíž největší hodnotu. Přitom pochopitelně nešlo o jednomyslnost, jak ji chápeme dnes: vzhledem k vysokému stupni kodifikace spojené s vyjadřováním názorů mělo největší váhu slovo toho, kdo zaujímal nejvyšší společenské postavení, v čemž pak nebylo v rámci systému, kde sociálně nejvýše situovaná osoba měla zároveň nepochybně i nejvyšší mysl, spatřováno naprosto nic nespravedlivého.

V *Dalimilově kronice* však měla rada ještě širší pole působnosti. Svým členům také dodávala statečnost v těžkých dobách. O tom mělo čtenáře kroniky přesvědčit líčení obsáhlého cyklu „Dívčí válka“.¹⁶² Dalimil se opět opíral o Kosmovu kroniku, příslušné epizodě ovšem přikládá zcela jiný a nový význam. Popisuje, jak se ženy zmocnily vlády a následně terorizovaly muže. Takovou moc podle něho získaly hlavně proto, že si jejich vůdkyně Vlasta uvědomovala význam rady. Kapitola 10, nazvaná „O Vlastině múdrěj radě“, vypovídá jasně o Dalimilově záměru. Vlasta tu říká: „*Ktožt rád sedí v radě, / ten ostojí v každěj svádě.*“¹⁶³ Kronika pak líčí, jak svědomitě se dívky scházejí k poradě, zvláště mají-li v úmyslu podniknout nějakou důležitou akci. Dalimil píše:

*Dievky, když se dobře sezřechu,
všecky se poradivše
a u vierě se potvrdivše.*¹⁶⁴

¹⁶⁰ *Staročeská kronika*, kap. 51, v. 30, ibid.

¹⁶¹ O těchto událostech M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 419–422.

¹⁶² Dívčí válku shrnuje *Staročeská kronika*, kap. 9–16.

¹⁶³ Ibidem, kap. 10, v. 15–16, díl I, s. 172.

¹⁶⁴ Ibidem, kap. 11, v. 30–32, díl I, s. 178.

Podle Dalimila existovala evidentní spojitost mezi svědomitou pílí žen a jejich vítězstvím nad muži. V daném ohledu byli potom muži zcela bez naděje, dokud zanedbávali zasedání v radě a věnovali se raději zábavě. Teprve v okamžiku, kdy obnoví svá setkávání v radě, může dojít ke změně situace v jejich prospěch:

*Přemysl když tu řeč uzvědě,
tajně na snem zapovědě.
I jechu se raditi,
kako by se mohli obrániti.
Přemyslovi vieru slíbichu
a u vieře se potvrdichu.
Před Děvín jězd jechu se činiti
a na cestách dievky bíti.
Naleze to mužská nevěrná rada:
pozvavše za mírem mocnějších do Vyšehrada,
mnoho dievek pohanichu
a za pravým mírem cti jě zbavichu.
Ty inhed sílu a udatstvie ztratichu
a hanbú se viec do Děvína nevrátichu.¹⁶⁵*

Tyto řádky jasně ukazují, že rada je v Dalimilových očích mnohem více než pouhý administrativní nástroj. Reprezentuje mu skutečnou ideologii, dokonce životní styl, prostředí, jež svým členům vštěpuje ty nejryzejší hodnoty. Institucionální rada je mu totiž neoddělitelně spjata s obsahem tohoto pojmu ve smyslu doporučení, ale i s jeho kolektivní dimenzí cesty k rozhodnutí dosahovanému nějakým poradním sborem. Dalimilovo poselství je zřejmé: dnes – v letech 1309–1310 – mají čeští velmožové tuto instituci plně obnovit. Podobně jako muži v době Dívčí války, i oni dnes za pomoci rady seberou sílu k vypuzení Němců z Čech a konečnému nastolení dobré vlády.

Dalimilovým konečným cílem bylo nastolení konsensu a odstranění nesvárů. Přesto patrně nejsilněji utkví v paměti bojechtivý obsah jeho poselství. Dosažení všeobecného souladu je totiž odloženo na *potom*, až dojde ke splnění požadovaných

¹⁶⁵ Ibidem, kap. 15, celá, díl I, s. 233.

podmínek, to jest až se šlechta prosadí proti samovládné moci panovníka a až budou všichni Němci pryč z Čech. Zatímco se českým pánům během 14. století v zásadě podařilo prosadit se proti králi, pocit křivdy a hrozby ze strany Němců tím neochabl. Důsledkem byla permanentní nespokojenost a setrvalá platnost Dalimilových požadavků, jakkoli čím dál anachroničtějších.

Každopádně vytvořila *Dalimilova kronika* nový veřejný prostor, anebo ho aspoň konkretizovala. Řada historiků, mezi nimi na prvním místě Alain Guerreau, hlasitě proklamují, že politika ve středověku neexistovala, že její dimenze se nalézají vně středověkého mentálního a intelektuálního horizontu, v němž převládalo náboženské pojetí času a společnosti.¹⁶⁶ Habermas pak tvrdí, že veřejný prostor se ustavuje až za osvícenství. Je nesporné, že politika se ve středověku neprojevovala tak, jak jí rozumíme dnes. Nelze však naprosto popřít projevy politiky ve středověké křesťanské společnosti v podobě jednání a verbálních projevů směřujících k tvorbě mocenských vztahů a tendence k vládnutí. Nadto došlo k proměně způsobů vlády a výkonu moci v souvislosti se vznikem moderního státu v celé křesťanské Evropě 14. a 15. století. V té době už církev nebyla tak vlivnou, *globalizující institucí*. Patřila ke společnosti stejnou měrou jako ostatní složky. Církev nevytvořila žádný vlastní vzor společnosti, ani žádnou jedinečnou politickou strukturu, což posléze umožnilo pozvolný vznik autonomní politické sféry.

Dalimilova kronika dosáhla již ve středověku značného rozšíření. Dodnes se dochovalo čtrnáct rukopisů – osm úplných a šest zlomků – a lze se oprávněně domnívat, že jich původně bylo ještě víc. V počátečním období naplňovala Dalimilova očekávání a stala se jakýmsi praporcem šlechty v boji proti panovníkovu absolutismu v rámci probíhajících politických a strukturálních změn. Později se Dalimilovo politické poselství stávalo čím dál zastaralejším, jeho kronika k sobě však přesto poutala trvalý zájem českého publika. Její místní dopad se vytrvale obnovuje v závislosti na politických krizích té které doby. Text se tak například transformoval na autentický inspirační zdroj smýšlení českého národa v době nacistického protektorátu. Zatímco v *Dalimilově kronice* byly původně centrálními tématy politický program a způsob vlády, nakonec jako by právě tyto aspekty zcela

¹⁶⁶ Alain GUERREAU, *L'avenir d'un passé incertain*, Paris 2001, s. 262.

vybledly a nahradila je interpretace kladoucí důraz na agresivně nacionalistickou notu textu a její aplikaci na vytváření obrazu nepřítele.

Rukopisy Cerronský (napsán roku 1447) a Františkánský (sepsán roku 1440) například zdůrazňují nacionalistické pasáže textu: oba rukopisy vznikly v první polovině 15. století a byly tedy silně ovlivněny husitstvím a tehdejším odporem proti německému imperialismu.¹⁶⁷ Dílo tak záhy ztratilo svůj programově politický rozměr, takže nakonec jako by z něho zůstalo toliko cosi jako nenávistné protiněmecké poselství. V důsledku toho pak převládá tendence k interpretaci textu, jež je koneckonců v přímém rozporu s proklamovaným nabádáním k souladu, *concordia*, jež měl na mysli Dalimil.

¹⁶⁷ Tento výraz používám záměrně, byť se může zdát anachronický – navazuji tím na teorie formulované v novějších badatelských pracích, kladoucí vznik národů – a v důsledku toho i nacionalismu – do souvislosti s politickou kulturou středověku, která byla v zásadě imperialistická. Viz Caspar HIRSCHI, *The Origins of Nationalism. An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge 2012; Len SCALES – Oliver ZIMMER, *Power and the Nation in European History*, Cambridge 2005; Joep LEERSEN, *National Thought in Europe, A Cultural History*, Amsterdam 2006.

The election of the king and tyrannicide

Instructions for establishing the political role of the Czech nobility
in the *Chronicle of Dalimil*

The study focuses on the Chronicle of the So-Called Dalimil. In contrast with the traditional perception of this source dominated by ethnic and nationalistic accents, the author here tries to reveal the ideological layers and devotes special attention to the questions of the legitimacy of the power of the king and the contracts that connected the sovereign with the “community”, i.e. with the nobility. The first part of the paper treats Dalimil’s conception of the right to resist (*ius resistendi*) and his justification of the uprising of the nobility against the sovereign who violates his mission and the interest of the “community”. The author analyses all of the cases of rebellion proved in the Chronicle of Dalimil and thoroughly confronts Dalimil’s explanation with the historically proved facts. The second part addresses the issues of tyranny and tyrannicide in the Middle Ages and treatment of this topic by the so-called Dalimil. The author draws mainly from medieval political philosophy, and points out how daring Dalimil’s interpretation is when compared to traditional deductions of medieval thinkers such as John of Salisbury and Thomas Aquinas. Whereas the first practically focused and systematic justification of tyrannicide did not begin to appear until the French wars of religion, Dalimil based on the descriptions of situations from the past – although entirely fictional – conceives of an empirical reasoning which provides the nobility with a guide to action in the event that the king does not act within the prescribed standards. In the final part of the study, the author then presents and comments on Dalimil’s vision of the ideal political organization of the state. The ideal reign in this concept is in the interest of the general good, which ensures unity. Therefore, the nobility must cooperate with the monarch, especially through the council, but also other bodies, which are available to it. The basis of the good operation of the state is the balance between the sovereign and the nobility, which prevents the king from submitting to the temptation to authoritarian behaviour. The author through her paper wanted to highlight the diversity of meaning in the Chronicle of the So-Called Dalimil, which cannot be

Eloïse ADDE-VOMACKA

construed solely as anti-German pamphlet, but also as a political programme, in which examples from the past – exempla in the true sense of the word – illustrate a wide range of political situations or problems, and offer the optimal solution for each of them.

EKONOMIE NEMOCI A MILOSRDENSTVÍ VE STŘEDOVĚKU*

Martin NODL

The economy of illness and mercy in the Middle Ages: The study focuses on the relation of the medieval person to illness and physicians, particularly taking into account the economic accessibility of treatment and the overall social dimension of the issue. It first deal with the costs for medical care and the different treatment methods, which considered the social position of the patient. It further also introduces the possibility of community, care in spittal fields, and last but not least also the influence of magical practices and faith in the miraculous abilities of the saints.

Key words: medieval medicine, physicians, spittal fields, treatment methods, John of Jenštejn, magical practices

„Co budu vypravovati, stalo se mi, když jsem dlel na studiích v Montpellier, kdež jest na celém světě nejslavnější studium lékařské a nacházejí se tam výborní lékaři. Ochuravěl jsem a byl jsem těžce nemocen celý týden. Mezi jinými význačnými lidmi navštívil mne lékař, jménem Johannes Jacobi, kterého potom (ještě za mého pobytu na studiu v Montpellier) král francouzský Karel pro jeho uhlazenost povolal do Paříže za svého osobního lékaře. Ten, když jsem ležel těžce churav a on sám zoufal nad mým životem, nařídil mi dáti jakýsi příkrm, víno však mi zakázal píti, leč jednou nebo dvakrát, a to na polovic rozředěné vodou. Ale má nemoc se stále více zhoršovala. Jednoho dne se stalo, že mi jakýsi student, když nikdo jiný nebyl přítomen, dal jídlo i nápoj, jehož se mi zachtělo; snědl jsem sotva dvě lžíce příkrmu, ale vypil osm číší silného vína. I stalo se, že jsem se dokonale uzdravil. Zanedlouho pak přišel ke mně onen lékař a ohledav můj puls, počal užaslý volat: Jest zdrav, jest zdrav! A ihned se náramně počal vyptávati, jakým způsobem jsem se vyléčil. A když jsme mu vyprávěli,

* Studie vznikla v rámci projektu grantové agentury České republiky P405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“.

*co se stalo, začal říkati: Běda, běda nám! Neboť se často mýlíme, léčíme domácími léky cizince, kteří se od nás zcela liší mravy, způsobem života, polohou a jinak.*¹

Ze svého lékařského prožitku v Montpellier však reformní pražský arcibiskup Jan z Jenštejna nevyvodil žádnou exemplární moralitu.² Naopak. Jeho úvahy byly ryze praktické povahy a směřovaly k přizpůsobení léčebných metod podmínkám, v nichž pacienti žijí, resp. poměrům, z nichž pocházejí: „*Myslím, že by prospělo,*“ říká Jenštejn, „*kdyby staré knihy byly na některých místech opraveny nebo také zcela odstraněny; a po uvážení slabosti povahy lidské i ostatních věcí, jež v poslední době přicházejí na každého člověka, spíše by se měly vymýšlet nové léky.*“³ Staré věci, pokud jsou překonány, mají být nahrazeny novými. A to platí i o lécích, složených z nejrůznějších bylin, jež mají být přizpůsobovány „době a lidské křehkosti“. Pokud tak lékaři nečiní, scházejí na scestí: „*Neboť mnozí vidí, že nemocní od lékařů potupení a zavržení jsou někdy uzdraveni přičiněním laiků nebo ženiček novými a neobvyklými rostlinami. Hle, jak pochybná a nejistá jest tradice léků a nevyzkoušená věda o lécích a lékařích.*“ Moderní farmaceutické firmy by jistě neměly z Jenštejnových úvah radost. Dnešní vztah k nemocem totiž stojí a padá právě na zájmech všemocných farmaceutických lobby, jež určují módní lékařské trendy. Ohromné investice do farmaceutické reklamy činí z civilizačních nemocí v přestávkách mezi hollywoodskými filmy drobné kosmetické neduhy, které je možné léčit stejně zázračně a rychle, jako to uměli středověcí světcí: stačí k tomu jediné, zaplatit či si alespoň pořádně připlatit!

Jenštejnova kritika kvalit lékařů, v níž se blíží soudům negativistů Waldhauserova či Želivského typu,⁴ jde ale ještě dál. Lékaři podle jeho soudu vedou pacienty spíše ke smrti než k uzdravení. Ostatně zažil to sám na sobě při cestě z Říma, kde slavil jubilejní rok. Během ní se nakazil morem, jenž tehdy v pravidelných intervalech sužoval celou západní a střední Evropu. Při líčení své nemoci Jenštejn mluví

¹ *Próza z doby Karla IV.*, Jan Vilikovský (ed.), Praha 1948, s. 108–109.

² K jeho osobě Weltsch Ruben ERNEST, *Archibishop John of Jenstein (1348–1400). Papalism, Humanism and Reform in Pre-Hussite Prague*, Den Hag – Paris 1968; Jaroslav V. POLC, *Svatý Jan Nepomucký*, Praha 1993²; Martin NODL, *Dekret kutnohorský*, Praha 2011, 2. kapitola.

³ *Próza z doby Karla IV.*, s. 109.

⁴ František GRAUS, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949, s. 100.

o prudkých, pro něj dříve nepředstavitelných bolestech, o strachu z fyzického strádání i z nacházející smrti. Stejně tak ale zdůrazňuje i zoufalství lékařů, kteří nevědí, jak mají mor léčit. Když tedy selhalo léčení těla, podvolil se léčení ducha. Přijal svátost oltární, a tu se mu, jako mnoha světcům, zázračně ulevilo. Onen psychosomatický prožitek, který na chvíli utišil bolest, však v jeho případě netrval dlouho. Na vině však byli opět lékaři, kteří nedbali jeho slov o tom, že mu je lépe, a donutili ho přijmout posilující nápoj. Ačkoli byl přesvědčen, že přijetí léků mu uškodí, přesto nakonec podlehl vytrvalému naléhání lékařů. V tu chvíli se mu ale přitížilo natolik, že musel sepsat závěť a přijmout poslední pomazání. Původně si celý svůj prožitek vyložil jako boží pomoc, aby se mohl vyzpovídat a získat rozhřešení, tedy aby nezemřel tím nejhorším způsobem, jaký středověk znal, nenadálou smrtí bez možnosti smířit se s Bohem.⁵ Protože se však nakonec z morového onemocnění vyzdravil, vyvodil z celého příběhu úplně opačný závěr, jenž vyzněl zcela negativně jak vůči lékařům, tak vůči jejich léčebným praktikám: „*Ó, jak mnozí jsou dnes mučedníky lékařů! A z toho vyplývá a s tím souvisí otázka, zda má být nazýván lékařem, kdo chorého neuzdravuje, nýbrž činí ještě více nemocným anebo zavíní jeho smrt, když přece lékař se má nazývati od léčení a nikoli naopak.*“⁶

Jenštejnův odmítavý postoj vůči lékařům jistě nebyl podmíněn skutečností, že někteří středověcí lékaři své nemocné zanedbávali. Pražský arcibiskup totiž nepochybně patřil k pacientům, kteří měli s dostatek prostředků a mohli si vybrat ty nejlepší lékaře a zaplatit i ty nejdražší léky. Z jeho líčení pro nás ale nejsou nejdůležitější stesky na lékaře, neboť ty se ve středověké literatuře objevují stejně hojně jako stesky na právníky, kteří z lidí jen mámí peníze s vědomím, že by jim ve skutečnosti mohli pomoci mnohem snadněji a za tenčí váček grošíků. Pozoruhodná je totiž především Jenštejnova úvaha o nutnosti léčit nemocné přiměřeně jejich původu a sociálnímu postavení. Úvahy podobného typu přitom nebyly vlastní pouze vznešeným pacientům, ale i lékařům urozených osob. V regimínech, určených králům a císařům, lékaři přizpůsobují léčebné procedury i dietetické rady

⁵ *K ars bene morti* například Winfried WEHLE, *Der Tod, das Leben und die Kunst*, in: *Tod im Mittelalter*, Arno Borst (ed.), Konstanz 1993, s. 221–260.

⁶ *Próza z doby Karla IV.*, s. 109.

způsobu života a rodinným predispozicím svých pacientů.⁷ V případě těchto rad a předpisů zdravého jednání, jež mají panovníky zbavit jejich neduhů a prodloužit jim život, se nadále pohybujeme v nejvyšších patrech středověké společnosti, jejíž příslušníci si s ekonomikou nemoci rozhodně nemuseli lámat hlavu. Jak ale podotknul Albín z Uničova, ani ty nejnákladnější léky nezaručovaly jednoznačný úspěch, neboť léky pro bohaté se od léků pro chudé prý často lišily pouze přidáním drahých vonných esencí, tedy v kosmetických úpravách.⁸

Protože medicínské rady pro chudé i bohaté vycházely z týchž premis a protože zákazníci lékařů a lékárníků byly všechny sociální vrstvy, objevují se někdy ve středověkých lékařských spisech i samostatné rady pro ty, kdo mají vskutku hluboko do kapsy – *pro pauperibus*.⁹ Nejčastěji se tak děje v souvislosti s nemocemi, jež bez ohledu na věk, pohlaví či sociální postavení postihují celou společnost, v pozdním středověku tedy v souvislosti s „nemocemi morními“, abychom zůstali věrni dobové mluvě. Vedle univerzitního mistra a královského lékaře Albíka z Uničova byl v Praze na přelomu 14. a 15. století považován za uznávaného odborníka astronom a úspěšný praktický lékař Křišťan z Prachatic. Naši pozornost přitom zaměříme na jeho traktát nazvaný *Zpráva proti šelmovému času točizto proti moru, kterýžto z božieho dopuštění jest a z běhu planét a hvězd, ted' se píše*,¹⁰ jehož staročeský text se nám dochoval ve třech velice odlišných variantách.¹¹ Tento traktát je přitom volným zpracováním latinského Křišťanova traktátu počínajícího incipitem *In ista peste sive pestilencia*.¹² Přesnou dobu sepsání Křišťanova latinského traktátu nezná-

⁷ Srov. regimina pro lucemburské panovníky, které vydala a kriticky interpretovala Milada ŘÍHOVÁ, *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha 2010.

⁸ Eadem, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999, s. 47.

⁹ Obecně k nim, stejně jako k lékařskému pojetí slova *pauper* Eadem, „*Pauper*“ v *lékařské literatuře pražské provenience předhusitské doby*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 27–31.

¹⁰ Křišťanův spis je vydán ve *Výboru z české literatury doby husitské*, díl 2, Praha 1964, s. 574–575.

¹¹ *Výbor z české literatury doby husitské*, díl 2, s. 606: *Zpráva o naučení v těch místech, kdež mor jest tato; Zpráva krátká, ale velmi užitečná pro šelemnému času, kterýž šelemný čas nebo mor z dopuštění božieho stává se a z běhu planét a hvězd, jakož hvězdáři pravie a velmi široce o tom vypisují, jakož se to v těchto knihách potom nazad šíř a plnějie oznámí.*

¹² Text vydal Karl SUDHOFF, *Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des „schwarzen Todes“ 1348*, VI. *Prager Pesttraktate aus dem 14. und dem Anfange des 15. Jahr-*

me, s největší pravděpodobností však vznikl někdy kolem roku 1409.¹³ Z našeho úhlu pohledu nám poskytují vhled do ekonomie nemoci ty pasáže, kdy Křišťan uděluje svým pacientům rady, jak se onemocnění vyvarovat. Křišťan zde doporučuje vykuřovat dům *bielým kadidlem* (pryskyřicí kadidlovníku – olibanum), *červenú lebédkú* (dobromyslí obecnou – *origanum vulgare*), bobkovým listem nebo růží. Spolu s tím mají lidé užívat jakýsi hořký prášek nebo, což je příznačné, tzv. *prach mistra Křišťana – pilulis magistri Nicolai*, tedy jím připravované a v Praze prodávané pilulky (reklama si nacházela místo i na konci středověku – a podle Albíka z Uničova ji bylo vhodné přižívat i lékařem placenými starými ženami, které měly rozhlašovat, že daný lékař je ten nejlepší),¹⁴ a to buď ve vínu, nebo v odvaru plodů konopí setého či v polévce. Nejlépe přitom bylo brát čtyři pilulky denně, nic se však nezkazí, když jich člověk vodou nebo pivem zapije i sedm až devět.

Již tyto kvantifikace nasvědčují tomu, že Křišťan svým terapeutickým radám příliš nevěřil a že důraz kladl především na psychologický moment „polykání“ léků. Preventivní účinek rovněž přisuzoval jalovci, květům pelyňku cicvárového, třemdavě, kořeni černé ředkve, routě vonné, vlašským ořechům, fíkům apod. Pokud by však člověk neměl k dispozici vůbec žádný z těchto léků, pak by mu podle Křišťana mohlo stačit sníst každé ráno topinku omočenou v octu nebo cibulky s vepřovou či drůbeží pečením, a to proto, aby „vždy lačen nechodil na povětríe“. Jeden ze staročeských překladů k tomu oproti latinskému znění dodává: „*Ať vždy žaludek prázden nebude, aby tak brzo nakažen nebyl a zlé šmaky v se nevtáhl neb nepřijal.*“¹⁵ Jak vidno, v Křišťanových očích může proti moru, není-li zbytlí, preventivně působit prakticky cokoli. Na jídlo klade Křišťan důraz hlavně z toho důvodu, že za jednu z možných příčin morového onemocnění považoval podvýživu a nedostatek potravin. Proto lidé měli co nejčastěji jíst a pít, avšak pouze

hunderts, Archiv für Geschichte der Medizin 7, 1914, s. 100–101. Skutečnosti, že se jedná o předlohu *Zprávy o naučení v těch miestech*, si povšiml již Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní naši lékaři do konce doby jagellovské*, Věstník královské české společnosti nauk, Třída filosoficko-historická 1934, č. 3, s. 65.

¹³ K. SUDHOFF, *Pestschriften*, s. 100, pozn. č. 4.

¹⁴ Milada ŘÍHOVÁ, *Lékař*, in: *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 332.

¹⁵ Knihovna Národního muzea II H 4, f. 547.

po malých dávkách. Nejvhodnější krmí byla kyselá jídla a pečinky. Naopak omáček, ovoce, ryb, mléčných a těžkých jídel se měli vyvarovat. Jednou za měsíc měl člověk požit preventivní všelék, tzv. driák, a v noci se vypotit. Stejně jako jiní středověcí lékaři si i Křišťan uvědomoval, že prevence i léčení jsou do značné míry závislé na sociálním statutu nemocného. Fíky se jistě nenalézaly v každé domácnosti,¹⁶ naopak topinku s octem si mohli dovolit i ti nejchudší. Jeden z bohemikálních rukopisů obsahujících dietetické rady proti moru z konce 14. či z 15. století v sobě skrývá i *Medicinam pauperum tempore pestilenciali*. Tato rada se však již zcela odchyluje od lékařských postupů a odkazuje chudé k moralistní nápodobě, jejíž podstatou je namáčení chleba do octa. Podle připojeného výkladu totiž ono namáčení chleba do octa chudým symbolicky zastupuje namáčení houby do octa a její podání Ježíši na kříži, přičemž ona vědomá nápodoba má nemocnému připomínat, že Bůh v nebi společně se zástupem andělů jsou těmi nejvyššími a nemocnějšími pomocníky.¹⁷

Být chudý tedy znamenalo ve světle nemoci být odkázán na lásku a milosrdenství boží. A to jak v duchovním slova smyslu, tak i doslovně. Na tomtéž principu byly v pozdním středověku založeny i městské špitály. Špitály totiž nikdy nebyly primárně určeny chudým, ale vždy především nemocným.¹⁸ Dokonce by se dalo říci, že špitály povětšinou byly sociálně exkluzivním prostředím, neboť místo ve špitále si svými almužnami a dary předpláceli bohatí měšťané a měšťanky, kteří se chtěli na sklonku života či při propuknutí nemoci uchýlit do místa klidu a odpočinku, a tam se vydat do péče ošetřovatelů a lékařů. Onu sociální exkluzivitu zvýrazňoval i požadavek, aby osoby, jež odejdou do špitálu, této instituci odevzdaly veškerý svůj majetek a špitální správci s ním pak nakládali dle vlastní vůle pro zbožné

¹⁶ František ŠMAHEL, *Každodennost na Karlštejně během husitské revoluce*, in: Idem, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 382–387.

¹⁷ K. SUDHOFF, *Pestschriften*, s. 78: „*Tu pauper odorabis ad panniculum aut ad spongiam intinctam in aceto de ymaginacione et lacacione de pestilencia sciatis pro certo, quod sola ymaginacio facit casum et quis erit pestilenticus. Sed loquimini de deo nostro, quoniam qualiter bona vita est in celo, ubi extat consorcium angelorum, ne cogitatis de peste, hoc consulo.*“

¹⁸ Marek SŁOŃ, *Szpitalie średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa 2000, s. 5–26, kde i kritický přehled evropského bádání.

účely.¹⁹ Nadace, směřované špitálními institucím, tak rozhodně nebyly určeny chudým a sociálně potřebným se dostávaly jen ve velmi omezené míře. Výzkumy, založené na výpovědích špitálních účtů, ukazují, že středověké špitály v mnoha ohledech připomínají některé dnešní nepříliš funkční nadace, jejich provozní náklady přesahují více než polovinu všech získaných prostředků.

V každém špitálu byl přesně vymezen počet osob, o něž se měl špitální personál starat. Paradoxem sociální existence mnoha městských špitálů však byla skutečnost, že se s nárůstem počtu milodarů pro špitály v pozdním středověku počet osob, jimž měla být prokazována péče, nezvyšoval. Nové finanční prostředky totiž povětšinou sloužily pouze ke zvýšení počtu zádušních bohoslužeb za duše dárců a nikoli k navýšení rozdělování almužen pro chudé. Z českého prostředí si zaslouží z hlediska ekonomie nemoci a milosrdenství pozornost obdarování litomyšlského špitálu místním měšťanem Vavřincem Toulouvcem. Jediný špitál byl v Litomyšli založen někdy na přelomu 13. a 14. století. Jeho původní nadání ale bylo velmi chudé a tvořilo ho pouze 15 prutů polí. Mimo tento skrovný špitál za městskými hradbami, při cestě směrem na Vysoké Mýto, existoval i zvláštní domek, v němž měli být separováni nakažlivě nemocní lidé. A nebyť Vavřince Toulouvice, situace by se zde patrně nezměnila. Toulouvec však v roce 1406 daroval špitálu bez 9 grošů 17 kop ročního výnosu ze vsi Trusnov. O rok později pak svoji nadaci ještě navýšil o úrok 6 kop grošů ze vsi Mladějov. Z celkové výše nadání, tedy z 23 kop grošů bez 9 grošů, měli litomyšlští konšelé, kteří byli vykonavateli této zbožné nadace, dávat 13 kop ročně 22 obyvatelům špitálu (část z těchto peněz měla být ale

¹⁹ K podobě existence špitálů v českém prostředí srov. Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLA-VÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, kde je ale středověku věnována jen okrajová pozornost. Dále srov. Rostislav NOVÝ, *Pražské předhusitské špitály*, Documenta Pragensia 7, 1987, s. 62–73; Bohdan ZILYNSKYJ, *Špitály Nového Města pražského v pohusitské době /do roku 1518/*, Documenta Pragensia 7, 1987, s. 91–105; Pavel BĚLINA, *Organizace chudinské péče v předhusitském Hradci Králové*, Folia historica Bohemica 3, 1981, s. 78–102. Omezený zájem českého bádání o problematiku středověké péče o chudé a nemocné ve špitálech je do značné míry podmíněn omezenou pramenovou základnou pro pozdní středověk, nesrovnatelné chudší, než jakou mohl v případě Vratislavi studovat Marek Šloň. K pramenům české provenience Bohuslav ROUČKA, *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*, Právněhistorické studie 12, 1966, s. 41–90. I kde je ale kladen důraz na modernější období.

využita pro opravy špitálu, stejně jako veškeré ušetřené prostředky, pokud by se v konkrétním roce ve špitále nacházelo méně než 22 osob). Kaplan, jenž byl ustanoven správcem špitálního kostela, měl dostávat 6 kop grošů ročně; 21 grošů ročně pak bylo vyhrazeno na světlo při bohoslužbách; zbylé peníze, tedy 1,5 kopy grošů ročně, měly být vynaloženy na nakažlivě nemocné osoby v domku za městem. Na potřebné tedy z tohoto na biskupskou Litomyšl velkolepého nadání připadly v roce 1406 pouhé dvě třetiny nadace, na rozdíl od jiných špitálů se však díky novému daru situace pro špitální chudé v roce 1407 přece jen zlepšila, neboť milodar směřoval jim a nikoli zádušní mše sloužícímu klerikovi. V Litomyšli byl ale jinak blíže neznámý měšťan Václav Toulovec, jenž své nadání později drobně rozšířil o příjmy z Desné a opět z Mladočova a Trusnova, absolutní výjimkou. Jeho milodar totiž v následujících letech rozmnožil v roce 1412 pouze litomyšlský děkan Trojan, jenž špitálu daroval roční úrok ve výši 3 kop grošů ze vsi Desné. Oltářník špitálního kostela ale z toho nadání dostával 1 kopu a 15 grošů ročně, kdežto chudí pouze 1 kopu a 30 grošů a separovaní nemocní 15 grošů ročně. V tomto případě šla tedy téměř celá polovina daru špitálu nikoli na chudé potřebné, nýbrž na vyživování oltářníka.²⁰

Na základě zkoumání života špitálů v pozdně středověkých městech víme, že pokud se ve špitálu uvolnilo místo úmrtím, pak při přijímání nových osob byla dávána přednost nemocným před chudými. Příznačně tuto skutečnost vystihuje litomyšlské ustanovení ze začátku 15. století. Chudí se mohou do špitálu uchýlit pouze v případě, že ve městě nejsou vůbec žádní nemocní, nakažení či slepci. V okamžiku, kdyby se ve městě objevili nově nakažení měšťané, pak měli být chudí, vyživovaní z prostředků separačního domu, ze špitálu propuštěni. Místo ve špitálu pro chudé tedy nebylo „navěky“, ale mohlo být, jako v tomto konkrétním případě, vázáno na momentální okolnosti. To samé platilo i pro osoby, jež nebyly s to se podřídit špitálnímu řádu: v Litomyšli se mluví o svárlivých ženách, jež mohly být vyloučeny a nahrazeny tichými a klidnými. Pokud někdo z obyvatel špitálu obdržel ve špitálním kostele almužnu, byl povinen se o ni rozdělit s ostatním osazenstvem špitálu. Vstupem do špitálu se i zde jeho noví obyvatelé zříkali

²⁰ Údaje o nadacích Václava Toulovce v Litomyšli přebírám ze Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny města Litomyšle a okolí*, díl 1: *Dějiny kláštera a biskupství Litomyšlského*, Litomyšl 1903, s. 206–211.

osobního vlastnictví, neboť jim byla dokonce uložena povinnost odkázat vlastní oděv, peníze či jiný majetek všem členům špitálu společně.

Nakažení, tedy především postižení malomocenstvím, však, jak bylo ve středověku obvyklé, byli vystaveni nucené sociální exkluzi a museli se uchýlit do špitálů či leprosárií mimo městské hradby.²¹ Chudoba si v tomto ohledu podávala ruku s bohatstvím, neboť prokázaná nemoc v případě lepry činila bezprávnými i bohaté měšťany, kteří byli násilně a stejně nevybíravě uzavíráni do leprosárií jako poslední chudí. Rozpoznat, zda byl dotyčný skutečně nakažen leprou či jinou nemocí, ale nebylo snadné. Proto se lidé, kteří byli v podezření a kteří se chtěli stůj co stůj vyhnout uvěznění a pomalému umírání ve vyhrazených prostorách leprosarií společně s dalšími nemocnými, obraceli na uznávané lékaře o dobrozdání ohledně zdraví a míry nakažení. Takováto dobrozdání známe z pera již zmiňovaných pražských lékařů Havla ze Strahova a Albíka z Uničovi, na něž se obraceli se svými žádostmi i osoby mimopražské. Výroky lékařů byly v tomto ohledu natolik autoritativní, že měly napříště osoby podezřelé z malomocenství ochránit před těmi, kdo je osočili a kdo se je prostřednictvím těchto nařčení pokusili vykázat z města, obchodu či zasedání městské rady: „Pročež radím všem věrným, aby se naprosto odvrátili a stáhli od jeho nařčení z nakažlivé choroby, neboť by se museli obávat potrestání nejvyššího a nejspravedlivějšího soudce, pána Boha, blahoslaveného na věčné časy.“²² V případě obvinění z malomocenství se tak modelově jedná o stejný princip, s nímž se setkáváme u kacířských²³ a čarodějnických procesů pozdního středověku, jehož účelem bylo vyřídit si jednou provždy letité sousedské spory. Ani při vědomí této skutečnosti bychom ale neměli zapomínat na to, že některé nemoci byly ve středověku obecně velmi nebezpečné a že strach před nimi, spojený s představou o bo-

²¹ K sociálním důsledkům onemocnění leprou Kay Peter JANKRIFT, *Krankheit und Heilkunde im Mittelalter*, Darmstadt 2003, s. 114–125.

²² M. ŘÍHOVÁ, *Lékař*, s. 327–328.

²³ Srov. případy, jež uvádí Kathrin Utz TREMP, *Richard von Maggenberg und die Freiburger Waldenser (1399–1439). Ein Werkstattbericht*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 47, 1991, s. 509–557.

žím trestu oprávněně seslaném na nemocné/hříšníky,²⁴ alespoň částečně stíral sociální hranice a dával přednost všeobecné ochraně nemocí ohrožované komunity.

Ve světě, v němž neexistovalo sociální pojištění a kde pomoc v nemoci zajišťoval vlastní kapitál, bylo mnoho nemocných osob odkázáno právě na pomoc komunity, v jejímž právně vymezeném rámci se měšťan pohyboval (v městském prostředí především cechy a bratrstva). Každopádně stonat bylo ve středověku velmi nákladnou záležitostí – a nutno dodat že od středověku se toho v tomto ohledu příliš nezměnilo, neboť ani moderní doba prozatím nenašla lék na vyvážené a sociálně spravedlivé rozložení sociálního a zdravotního pojištění, jak to ukazuje naše dnešní, skutečné reformy stále jen hledající společnost, v níž se prostředků na léčení stále více nedostává, a to nejen proto, že se při rekonstrukci nemocnic značná část státních prostředků „ztratí“.

Absence rodinných účtů a rodinných archivů nám bohužel detailní vhled do sociálních problémů středověkých nemocných téměř neumožňuje. Náklady na lékaře však někdy dosahovaly velkých částek, jež mohly ojediněle vést až k zruinování rodinných rozpočtů. Tak to alespoň vyplývá ze zmínek v korespondenci hanzovních kupců Veckinghusenů,²⁵ či z unikátně dochovaného archivu pratského kupce Francesca di Marco Datini. Ten se až do svého pozdního věku, do sedmdesáti let, těšil relativně dobrému zdraví a v posledních desetiletích svého života vyhledával lékaře pouze za účelem dietetických rad, jež mu měly prodloužit život. Plně v tomto ohledu důvěřoval univerzitně vzdělanému lékaři, jenž vystupuje pod jménem Maestro Lorenzo, s nímž vedl čilou korespondenci a kterého obšťastňoval i drobnými dárky. To naopak jeho žena Margaretha byla téměř permanentně nemocná a odkázaná na péči italských lékařů. Ve Franceskově rodině proto působil jakýsi rodinný lékař, Domenico di Cambio, o jehož svolení vždy žádali jiní lékaři, které Francesco a Margaretha poprosili o radu či pomoc. Margarethiny nemoci, tělesné i duševní, nepochybně souvisely s tím, že nemohla otěhotnět. Často trpěla nespecifikovanými bolestmi, jež se někdy projevovaly bolením hlavy či zubů, při-

²⁴ Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14.–18. století, díl 1: Obležená obec*, Praha 1997, s. 122–176.

²⁵ Srov. Margot LINDEMANN, *Nachrichtenübermittlung durch Kaufmansbriefe. Brief-„Zeitungen“ in der Korrespondenz Hildebrand Veckinhusens (1398–1428)*, München 1977.

čemž se pravidelně vracely. Domenico di Cambio s nimi bojoval prostřednictvím šalvějových obkladů a šalvějových extraktů, kombinovaných s modlitbami. V případě Margarethy však Domenikům postup, jenž prý uzdravil nejméně dvě stě osob, příliš neúčinkoval, a proto Franceskova žena hledala, nutno říci, že marně, pomoc i u dalších pratských a také florentských lékařů. Na rozdíl od pratských a florentských chudáků však nebyla odkázána na pomoc městem placených obecních lékařů, kteří měli léčit chudé a vězně a mimo to měli i asistovat při soudních úkonech. Jednotlivé náklady na lékaře, které si Francesco di Marco Datini pečlivě evidoval, však nebyly nikdy příliš vysoké a svědčí spíše o tom, že tento pratský kupec s lékaři jednal s obchodnickou obezřetností a se snahou co nejvíce ušetřit a mediky nepřeplácat.²⁶

Ekonomie nemoci však měla v pozdním středověku ještě jednu polohu. Již zmíněný Jan z Jenštejna mluvil o tehdy téměř všeobecném uchylování se nemocných jak do rukou lékařů, tak bylinkářů. Z jiných pramenů víme, že totéž platí o hledání pomoci u venkovských hadačů, věstců a čarodějnic,²⁷ a to jak díky jejich schopnostem připravovat léčivé lektvary, tak i pro jejich vládu nad magií slov, ať již v podobě formulí žehnání, užívaných při podávání léků, nebo v podobě textových amuletů, jež byly finančně přístupné i těm nejchudším.²⁸ Pokud však selhal svět pověřenceho magična, pak lidé upínali své naděje k sakrálnu v osobě kněží a především k přímým zástupcům božím na zemi, tedy ke světcům. Nutno však dodat, že mnohdy, pokud na to měli středověcí nemocní prostředky, utíkali se ke všem zároveň. Světci, od raného středověku mnohdy v laických i učeneckých představách specializovaní na léčení konkrétních nemocí,²⁹ byli prostřednictvím své

²⁶ Iris ORIGO, „Im Namen Gottes und des Geschäfts.“ *Lebensbild eines toskanischen Kaufmanns der Renaissance, Francesco di Marco Datini*, München 1993, s. 269–279.

²⁷ Pro české prostředí František ŠMAHEL, *Silnější než víra, magie, pověry a kouzla husitského věku*, in: Idem, *Mezi středověkem a renesancí*, s. 249–273.

²⁸ S bohatou pramennou základnou Daved TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2009, s. 161–198.

²⁹ K divotvornému léčení světců srov. například Lothar KOLMER, *Heilige als magister Heiler*, *Mediaevistik* 6/1982 s. 153–175; Maria WITTMER-BUTSCH – Constanze RENDTEL, *Miracula. Wunderheilungen im Mittelalter. Eine historisch-psychologische Annäherung*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 93–180; Klaus BERGDOLT, *Leib und Seele. Eine Kulturgeschichte des gesundes Lebens*, München 1999, K tomu srov. katalog světců s jejich léčitelkou specializací:

záračné, bohem posvěcené moci schopni uzdravovat i na dálku. Z hlediska ekonomie nemoci je příznačné, že světcí se za prokázanou službu platí až ve chvíli, kdy se nemocný vskutku uzdraví.³⁰ Známe však i případy, kdy na zázračná místa putují sami nemocní, v jiných případy však posílali své zástupce, manžele či manželky, děti nebo služky. Ani oni ale neplatí předem a pouze slibují odevzdat dar, aby tím světce pohnuli k zázračnému konání. Ony dary mívaly podobu peněžního milodaru, častěji však byly dávány v duchu středověkého *ius talionis*³¹ jako votivní předměty (podle sociálního postavení uzdravených voskové, stříbrné, pozlacené či zlaté), jež zpodobňují uzdravené části těla: ruce, nohy, oči nebo celou hlavu.³² Ve vztahu k uzdravujícím světcům ale bylo v pozdním středověku třeba velké obezřetnosti. Světců, univerzálních i lokálních, bylo totiž ve 14. a 15. století příliš mnoho a mnozí z nich svou divotvornou moc upínali k přemožení obdobných nemocí. Proto se lidé, jak to dokládají knihy zázraků, často obracejí na vícero světců najednou, popřípadě sami navštěvují, jedno po druhém, nová a nová kultovní místa. Jistota je jistota. Prvotním platidlem však povětšinou byla pouze osobní prosba a v duchu či veřejně vyřčený slib. V posloupnosti středověké logiky mělo po slibu následovat zázračné uzdravení a na ně navazující vyplnění slibu. Ve středověkých knihách zázraků, v nichž jsou popisována divotvorná uzdravení, se však setkáváme i s případy, kdy musí světec upomínat uzdraveného na slib, který před uzdravením učinil. Pokud i přes tyto výzvy uzdravený nadále otálý s votivním da-

Jowita JAGLA, *Boska Medycyna i Niebiescy Uzdrawiciele wobec kalectwa i chorób człowieka*, Warszawa 2004, s. 335–339.

³⁰ Srov. například Gabriela SIGNORI, *Gewalt und Frömmigkeit. Die Waadtländer Landschaft im Spiegel der Wunderbücher „Unserer Lieben Frau von Lausanne“ (1232–1242) Conons von Estavayer. Ein Beitrag zur sozialgeschichtlichen Erforschung hoch- und spätmittelalterlicher Mirakelliteratur*, Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 40, 1990, s. 127–152.

³¹ Pro základní orientaci srov. *Lexikon des Mittelalters*, díl 8, col. 446–447; Martin NODL, *Tři studie o době Karla IV.*, Praha 2006, s. 38–39.

³² Barbara SCHUH, „*Wiltu gesund werden, so bring ain waxen pildt in mein capellen...*“. *Votivgaben in Mirakelberichten*, in: *Symbole des Alltags – Alltag der Symbole*. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag, Gertrud Blaschnitz (ed.), Graz 1992, s. 747–763. Aleksandra WITKOWSKA, *Funkcje praktyk wotywnych w religijności ludowej późnego średnio-wieczia*, in: *Sancti, Miracula, Peregrinationes*, Lublin 2009, s. 248–261.

rem, pak ho světec potrestal návratem choroby.³³ Ostatně nemoc jako trest mohla dopadnout i na ty, kdo se rouhali světcům či samotnému Kristu. Podle exempla, zahrnutého do bohemikálního Quadragesimale admontského, byli dva rouhači, kteří upekli a naporcovali kapouna a kteří tvrdili, že by ho ani svatý Petr, ani Syn boží nedokázali již dát dohromady, potrestáni společně se svými dětmi malomocenstvím, na něž záhy zemřeli.³⁴

Na základě svědectví knih zázraků, na základě trestů v podobě navrátivší se nemoci, tak můžeme tvrdit, že středověký člověk uvažoval ve vztahu k nemoci obdobně jako člověk moderní, jenž v případě nemoci rovněž podléhá strachu a slibuje všechno možné, jen aby byl uzdraven. Po uzdravení ale na své sliby rychle zapomíná, neboť zdravá přítomnost tak snadno vytěsňuje strastiplnou a nemocnou minulost.

Pro ekonomii nemoci je rovněž příznačné, že se světcí jako s divotvornými léčiteli bylo nakládáno jinak než s obyčejnými lékaři. Ti totiž chtěli na rozdíl od světců zaplatit za léčení hned, bez ohledu na výsledek. V době epidemií se pak přístup lékařů, kteří patřili společně s kleriky³⁵ k nejohroženějším skupinám, ještě zhoršoval.³⁶ V Pratu Francesca di Marco Datini a v blízké Florencii prý lékaři v době moru vyžadovali zaplacení od příbuzných ještě před vstupem do místnosti s nemocným. A pokud jim zaplacení nebylo, tak si před léčením vzali do úschovy zástavu, jež jim v případě nezaplacení měla propadnout.³⁷ Na rozdíl od světců, kteří se seslanými tresty bránili pouze proti nevděčným uzdraveným, tedy lékaři mezi

³³ Na základě knih zázraků z polského prostředí konce 15. století Aleksandra WITKOWSKA, *Funkcje praktyk wotywnych*, s. 257–258.

³⁴ *Próza z doby Karla IV.*, s. 143–144.

³⁵ K vysoké úmrtnosti kleriků v době morových epidemií Bernd Ingolf ZADDACH, *Die Folgen des Schwarzen Todes (1347–51) für den Klerus Mitteleuropas*, Stuttgart 1971. To samé prokázaly pro české prostředí analytické výzkumy: Eduard MAUR, *Morová epidemie roku 1380 v Čechách*, *Historická demografie* 10, 1986, s. 37–71; Idem, *Příspěvek k demografické problematice předhusitských Čech, 1346–1419*, *AUC – Philosophica et Historica* 34, 1989, s. 7–71; Martin NODL, *Morová epidemie na Rakovnicku v roce 1380. Modelová studie k životu farního kléru*, in: *Facta probant homines*, Praha 1998, s. 301–310.

³⁶ K chování lékařů během morových epidemií Klaus BERGDOLT, *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha 2002, s. 142–148.

³⁷ I. ORIGO, „*Im Namen Gottes und des Geschäfts.*“, s. 271.

uzdravením a neuzdravením nerozlišovali a už vůbec nebrali zřetel na to, že jejich léčebné metody a postupy byly mnohdy ještě méně účinné než psychosomaticky působící vymodlená a dychtivě očekávaná pomoc světců, kteří se ve snách či ve viděních měnili v bylinkáře a bylinkářky a svými radami léčili nejen tělo, ale i hříšnou, k nemocen jako trestům náchylnou duši. Na každém nemocném pak zůstávalo, na čí stranu se raději přikloní. Rozhodně však neplatilo, že by se bohatí upínali spíše k lékařům a chudí jen a pouze k zázračné pomoci světců. Ekonomie nemoci totiž nebyla ve středověku ovlivněna pouze materiálními podmínkami nemocných, ale stejně jako v moderní době byla výrazně podmíněna mentálními naladěním strachem a obavami svázaných lidí, pro něž víra v uzdravení někdy byla nad všechny léky a medikamenty.

The economy of illness and mercy in the Middle Ages

Complaints about physicians appear just as frequently in medieval literature as do complaints about lawyers, who only trick people out of their money with the awareness that they could in fact help them much more easily and for a thinner pouch of groschen coins. In one of the treatises by Archbishop of Prague Jan (John) of Jenštejn, we also encounter a noteworthy consideration in the necessity to cure the ill appropriately to their origin and social status. Considerations of such a type were not actually only for noble patients, but also the physicians of noble people. In the regimens, intended for kings and emperors, physicians adjust the treatment procedures and dietetic advice to the way of life and family predispositions of their patients. Since the medical advice for rich and poor came from the same premises and since customers, doctors and pharmacists were all social classes, there sometimes appears in medieval medical writings also independent advice for those who really do not have deep pockets – *pro pauperibus*. In a world in which there was no social security system and assistance in sickness was ensured by one's capital, many sick people were dependent on help from the community in whose legally defined framework the townsman lived (in the urban milieu especially guilds and brotherhoods). In any case, to be sick in the Middle Ages was a very costly situation – and I must add that not much has changed in this regard since the Middle Ages.

Based on the testimony of the books of miracles, based on the punishments in the form of returning diseases, we can claim that the medieval person in relation to disease thought in a similar way to modern people, which in the case of disease also was subjected to fear and promises everything possible only if s/he can be cured. After becoming healthy, however, s/he quickly forgets the promises, because the healthy present so easily displaces the miserable and sick past. For the economics of disease, it is also characteristic that the saints as miraculous healers were treated differently from ordinary physicians, because they unlike the saints wanted to be paid immediate for the treatment, regardless of the result. At the time of epidemics, then the approach of the physicians who along with clerics were in the most vulnerable groups worsened even more. Unlike the saints, who defended

against the punishments sent down only against the ungrateful healed, physicians did not distinguish between the healed and unhealed and did not take into account at all if their treatment methods were often less effective than the psychosomatically acting prayer and eagerly awaited help of the saints who in a daze or in visions changed into herbalists and healed with their advice not only the body but also the sinful soul, prone to diseases as punishments. It then remained up to each ill person to which side they preferred to lean, but it definitely was not true that the rich were attached rather to physicians and the poor only to the miraculous help of the saints, because the economy of illness in the Middle Ages was not influenced only by the material conditions of the ill, but just like in the modern period it was significantly conditioned by the mental mood of fear and apprehension of the bound people for whom faith in healing ever was above all the drugs and medicaments.

TANDARIÁŠ, FLORIBELLA, A MEDIEVISTA

O mnohých zapomněních jakožto zjemňujícím programu středověké artušovské fikce

Martin ŠORM

Tandariáš, Floribella, and a medievalist. Numerous oblivions as a refining program of the medieval Arthurian fiction: The study presents the Arthurian novel *Tandariáš a Floribella* from the end of the 14th century as an independent historical source, and indicates some possible routes to approach it from the perspective of historical-literary anthropology. It deals with the interpretation of those passages in which the anonymous poet in keeping with the tradition of German and French courtly novels thematised forgetting oneself, reflection and the epistemological importance of passivity or pain of the protagonist – the knight. The author interprets them as a means of the refinement and cultivation of the audience. He shows that the novel did not lead the noble audience to an internalized Christian conversion or moral improvement. Under the guise of entertainment, it rather encouraged them to think and to discuss the basic rules, organization and values of courtly society.

Key words: *Tandariáš a Floribella*, medieval literary fiction, Arthurian romance, courtly culture, daydream

Rytíř krájel chléb, leč zapomenul se a krájel i svou ruku. Tentýž rytíř se zapomenul i během turnajového klání a nechal do sebe protivníky tlouci, dokud na něj jeho druh nezavolal: „Pomni se!“ A když se po cestě lesem zastavil, aby mohl o samotě zavzpomínat na svou milou, nestačil pak pomoci svým společníkům v boji s útočícími loupežníky. Jsou to bizarní a zbytečné věty? Nikoli. Jedná se o informace získané ze staročeského literárního pramene, označovaného jako román či kurtoazní povídka o *Tandariáši a Floribelle*.¹ Nesmyslnými se medievistovi

¹ Vycházím z edice *Tandariáš a Floribella*, in: *Rytířské srdce majíce. Česká rytířská epika 14. století*, Eduard Petrů (ed.), Praha 1984, s. 257–309; ibidem na s. 7–22 i stručný úvod a informace o prameni a jeho vzoru – Pleierově románu *Tandareis und Flordibel* z 2. pol. 13. století. Citace dále uvádím vždy jen jako „*Tandariáš a Floribella*“ – uvedené tři pasáže tedy viz na s. 263 (v. 136–166), s. 303 (v. 1620–1631) a s. 272 (v. 460–495).

zdají, pokud při jejich pročítání klade otázky typu kdy, kde, a jak si kdo objektivně počínal. Co když se ale zkusí zeptat jinak?

Situace, které jsem tu zkratkovitě evokoval, nejsou v rámci evropské artušovské literatury nijak neobvyklé. Na druhou stranu, relativně krátký a značně zhuštěný veršovaný text o Tandariášových příkořích a dobrodružstvích jich na svůj omezený rozsah obsahuje poměrně značné množství.² Intenzivní koncentrace takovýchto scén, dotýkajících se mimo jiné zadumání, bdělosti a nevědomí, svědčí jak o záměru anonymního autora-překladaatele, tak o zájmu českého publika, uvážíme-li skutečnost, že se tento román dochoval hned ve třech rukopisech (z let 1463, 1472 a 1483), což je v rámci (nejen) staročeské veršované kurtoazní fikce počet spíše nadprůměrný.³ V této studii ukáži, v čem se české dvorské publikum přelomu 14. a 15. století nelišilo od publika západoevropského, jestliže mělo zálibu v podobném typu literárních obrazů.⁴ Pokusím se také naznačit, do jakého asociačního okruhu je třeba tyto kurtoazní scény zapomnění a zranění zařadit, co

² Pleierův středohornoněmecký text je přibližně desetkrát delší než staročeský román. Překladatel, tj. anonymní autor staročeské verze, především zredukoval vnitřní monology a ekfráze, zkrátil dialogy a omezil digrese. Co je však pro tuto studii podstatné, v zásadě zachoval, a tím tedy vlastně zvýraznil scény rytířova ztišení, zasnění a sebezapomnění – zdá se, že si byl na rozdíl od nás plně vědom jejich smyslu a významu. Srov. edici *Tandareis und Flordibel: ein höfischer Roman*, Ferdinand Khull (ed.), Graz 1885. První důkladnou komparaci provedl V. E. MOUREK, *Tandarius a Floribella. Skládání staročeské s německým Pleierovým*, Praha 1887. Čerstvou analýzu Pleierova románu v diplomové práci předložila Ursula BÖSEL, *Tandareis und Flordibel' von dem Pleier. Ein postklassischer Artusroman unter dem Aspekt der Gender Studies*, Diplomarbeit, Universität Wien, Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, 2013.

³ Jedná se o tzv. sborník Pinvičkův (Praha, NM, II F 8), sborník hraběte Baworowského (Varšava, BN 12594 II) a rukopis uložený v Moravském zemském archivu v Brně (G 10, 558). Román se v nich nachází ve společnosti jiných děl staročeské literární fikce (jako např. *Apollon, král Tyrský*, *Vévoda Arnošt* či *Jetřich Berúnský*), ale i stavovsky vyhraněných politických satyr a kronik, jakými je např. *Nová rada* Smila Flašky z Pardubic či kronika tzv. Dalimila. I s ohledem na tuto skutečnost budu výrazem „publikum“ na následujících stránkách označovat především českou aristokracii.

⁴ Výraz „publikum“ volím záměrně, neboť klade důraz na pravděpodobně hlasitý, ba teatrální přednes tohoto vernakulárního textu (vedle četby soukromé, tiché). Viz Karel BRUŠÁK, *Some notes on TANDARIÁŠ A FLORIBELLA, A Czech 14th century chivalrous romance*, in: *Publications of the Modern Humanities Research Association*, Vol. 2, Leeds 1999, s. 44–56, k takto interpretovaným repetitívám viz s. 51.

jimi středověcí literáti zamýšleli sdělovat, a co mohly znamenat pro své čtenáře. Ano, jedná se zde zcela přiznaně o sondu do středověké imaginace.

Kurtoazní fikce jako historický pramen

Středověká artušovská literární fikce není okrajovou pozoruhodností. Stojí bezesporu nejen u zrodu evropského románu, ale vůbec i prózy jakožto dodnes dominantní formy literárního projevu.⁵ Ta zcela nepatrná míra pozornosti, kterou medievisté věnují oběma staročeským artušovským románům, je proto přinejmenším povážlivá.⁶ Veršované verze příběhů o Tristramovi, Izaldě, Tandariášovi a Floribelle, dochované celkem v pěti rukopisech převážně z druhé poloviny 15. století, představují v rámci slovanské literatury unikát. Nezmiňuji to proto, že bych snad čtenáře podezíral z nevědomosti, ale spíše abych i sám sobě jakožto autor těchto řádků neustále připomínal, o jak zásadní soubor pramenů k evropským kulturním dějinám se jedná.⁷

Jednou ze základních charakteristik žánru, který se těšil oblibě vpravdě nesouměřitelné, je jeho „fikčnost“. Vlastnost, která vyjadřuje odstup autora, ale do značné míry i publika od zpracovávaného námětu.⁸ Hravost a předstírání skuteč-

⁵ Což stručně a výstižně demonstruje Michel STANESCO, *Chrétien de Troyes et le fondement du roman européen*, in: *Amour et chevalerie dans les romans de Chrétien de Troyes*, Danielle Quérel (ed.), Paris 1995, s. 361–368. K tomu i Michel ZINK, *Le Moyen Age : Littérature française*, Nancy 1990, s. 85–88. K celkové genezi západoevropské středověké artušovské fikce přehledně např. Roger Sherman LOOMIS (ed.), *Arthurian literature in the Middle Ages: a collaborative history*, Oxford 1959.

⁶ Ze vzdychání by se však neměl stát folklor literárních antropologů středověku. Podobně si na obecné opomíjení literárních (a fikčních) pramenů stěžuje i Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, München 1986, s. 20.

⁷ Zasazení české „rytířské epiky“ do kontextu evropské dvorské literatury promýšlel důkladně např. Eduard PETRŮ, *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*, Praha 1996, s. 71–80.

⁸ Pro přehledné seznámení s počátky „dvorského románu“ viz Anne BERTHELOT, *Le roman courtois. Une introduction*, Paris 1998. K fikci ve dvorském románu viz Dennis H. GREEN, *The Rise of Medieval Fiction in the Twelfth Century*, in: *Medieval Narratives between History and Fiction*, A. Agapitos Panagiotis – Lars Boje Mortensen (edd.), Copenhagen 2012, s. 40–61. K definici fikce jako takové viz Ansgar NÜNNING (ed.), *Lexikon teorie literatury a kultury*, Brno 2006, s. 226.

nosti, na niž ovšem nikdo nevěří a jejíž pravdivost nespočívá v objektivním doslovném pojmenování, nýbrž ve znacích a symbolických reprezentacích – jež ovšem zdaleka ne vždy lze považovat za alegorie!⁹ Artuš a rytíři Kruhového stolu nebyli ve vrcholně středověkých Čechách vnímáni primárně jako reálné historické postavy.¹⁰ Co více, oproti často opakované ale v podstatě mylné tezi zdůrazňuji, že nepředstavovali ani rytířský ideál či dokonalé vzory.¹¹ Sloužili spíše jako zrcadlo – pokřivené, matné, ale přesto reprezentující svět středověké aristokracie, která se v něm zkoumavě zhlížela. Artušovský svět byl rozsáhlým referenčním rámcem, v němž na sebe jednotlivá díla vzájemně odkazují, který do sebe čtenáře vtahuje a odráží tak dodnes – a právě to je příležitost pro medievistu – jeho imaginaci. Mám-li tedy dokončit ono metodologické uvedení, otázky, které historik těmto literárním pramenům může klást, znějí spíše „proč“, „vzhledem k čemu“ a „v jakém kontextu“. A nebo jednoduše: „Co zajímalo a bavilo středověkého literáta?“ „K jakému přemýšlení o světě směřoval své publikum?“¹²

⁹ O jemnějším přístupu a hledání spíše možných asociačních okruhů než jednoznačných a pevně korespondujících významů hovoří v reakci na jinak podnětnou práci Reto R. BEZZOLY, *Le sens de l'aventure et de l'amour (Chrétien de Troyes)*, Paris 1947, přesvědčivě již Jean MISRAHI, *Symbolism and Allegory in Arthurian Romance*, Romance Philology XVII, 1964, s. 555–569. Středověké čtenářství si nelze vždy představovat jako biblickou exegezi.

¹⁰ Na rozdíl např. od Británie 12. století, kde se mýtus o Artušovi stal propagandistickým nástrojem jak na straně zastánců velšské svobody, tak nové normanské dynastie, jejíž snaha o uzavření spekulací o možnosti Artušova spasitelského návratu vyvrcholila odhalením jeho hrobu v pohraničním Glastonbury roku 1191 (k tomu např. Martin AURELL, *L'Empire des Plantagenêt (1154–1224)*, Paris 2003, s. 158–175). Zatím jedinému relevantnímu dokladu o využití Artušovy postavy v českém politickém diskursu se dnes věnuje Vojtěch BAŽANT, *Případ stadického krále. Královská idea v kolektivních identitách středověku* (dosud nepublikováno).

¹¹ Ideálem rozumíme představu nedosažitelné dokonalosti. Artuš a jeho rytíři, s výjimkou Lancelotova syna Galaada, který se však nevyskytuje v českých pramenech, byli vždy nedokonalí a nepředstavovali takový obraz světa, jakým by měl být ten „reálný“. Pokud jejich příběhy fungovaly exemplárně, jednalo se o příklady spíše negativní. Na jejich přitažlivost pro publikum a nedozírný moralizační a kultivační potenciál to ovšem nemělo žádný vliv. Totéž platí i v případě tzv. „epiky hrdinské“, jak to zevrubně vysvětluje Micheline de COMBARIÉU DU GRES, *Idéal humain et l'expérience morale chez les héros des chansons de geste des origines jusqu'à 1250*, Paris 1979.

¹² Využití literárních pramenů při studiu středověké imaginace, ale rovněž i námi vědomě použitému klišé „zrcadla“ se věnuje Hervé MARTIN, *Mentalités médiévales. XIe–XVe siècle*, Paris 1996, s. 297–305. V češtině představuje vhodný úvod Martin NEJEDLÝ, *O nových směrech*

Zmíněním explicitního odstupu jsem zavadil o důležitý aspekt středověké fikce, jímž je tematizace svého vlastního fikčního charakteru.¹³ Promítá se do využívání takových literárních prostředků, které průběžně publikum upozorňují právě na fiktivní povahu vyprávění a např. pomocí přenášení perspektiv¹⁴ stavějí celý text na úroveň obrazu (zrcadla) a pojmenovávají jeho nezávaznost v doslovném slova smyslu – a tím naznačují potenciální závaznost (a závažnost) ve smyslech přenesených¹⁵ – záměrně užívám plurál, protože polysémický charakter je kurtoazní fikci vlastní. Mám-li být ještě jednou obzvláště metodologicky korektní a doslovný, jedná se vlastně o projev mimořádné autorské poctivosti, neboť ostatní texty (a to včetně této, či jakékoli jiné vědecké studie), které podobné „varovné“ znaky nevykazují, lze označit za fikci „skrytou“ či „nepřímou“.¹⁶ Jelikož artušovská literatura od svých počátků, které jsou spojeny především s dodnes populární postavou champagneského básníka druhé poloviny 12. století Chrétiena de Troyes,¹⁷ ztě-

medievistického bádání ve Francii, o zdrojích francouzské inspirace a o každoroční proměně výkladních skříní, MHB 13/2, 2010, s. 109–165.

¹³ A nejde jen o jev středověký, a netýká se pouze literatury – nejnověji se jím v souvislosti s výtvarným uměním zabývala Milena BARTLOVÁ, *Skutečná přítomnost. Středověký obraz mezi ikonou a virtuální realitou*, Praha 2012. Nemyslím, že níže uvedený příklad formulovaného narativního „rámce“ je zcela vzdálen pomalovaným rámcům, o nichž hovoří autorka (např. s. 328–329, k „obrazu obrazu“ viz např. s. 203).

¹⁴ Nejčastěji se jedná o popisy pozorovatelů z okna či stromu – viz Jean-Pierre MARTIN, *Vue de la fenêtre ou panorama épique : structures rhétoriques et fonctions narratives*, Senefiance 21, 1987, s. 859–878. O ironii navozené zmnožením perspektiv pojednává Robert W. HANNING, *The Individual in Twelfth-Century Romance*, New Haven and London 1977, s. 171–193; estetický odstup, kterým Chrétien de Troyes u čtenáře podněcuje alespoň minimální intelektuální aktivitu, studoval Pierre HAIDU, *Aesthetic Distance in Chretien de Troyes. Irony and comedy in Cliges and Perceval*, Genève 1968.

¹⁵ Srov. Matouš JALUŠKA, *Kratochvíli, nebo život. Brak a zhoubná četba u raných trubadúrů*, Slovo a smysl 20, X, 2013, s. 98–107.

¹⁶ Přípodobnit to lze ke způsobu, jakým I. A Richards povýšil poetickou funkci literatury nad ostatní kulturní elementy (s ohledem na prokazatelnost jejich pravdivosti): poezie představuje natolik ryzí pseudotvrzení, že přesahuje např. vědecké či dogmatické afirmace, neboť na rozdíl od nich nepředstírá exkluzivitu a nevyžaduje nárok na pravdivost svého vlastního sdělení. Podobně se to má právě s „fikcí přímou“ a „skrytou“. Uvedený přístup vysvětluje Kenneth M. NEWTON, *Jak interpretovat text?*, Praha 2008, s. 25–26.

¹⁷ A slovo „dodnes“ bychom měli upřesnit na „především dnes“, neboť jeho texty nejen rozsahem, ale i strukturou a koncepcí mnohem více vyhovují postmodernímu čtenáři (čehož budiž

lesňuje tuto „přímou“, či „přiznanou fikci“, všimněme si, jakých prostředků k vyjádření hravosti využili autoři obou jazykových verzí *Tandariáše a Floribelly*.

Základní konstrukční principy tohoto vyprávění výstižně pojmenoval Otakar Slanař.¹⁸ Jak básník Pleier v polovině 13. století, tak i později staročeský anonym především vytvářejí napětí střídavým narušováním a obnovováním harmonie, dbají také na posun v informování publika a protagonistů – čtenář toho ví vždy více než postavy. Příznačné je, jak explicitně v příběhu autor vymezuje pravidla a jednotlivé narativní role přisouzené konkrétním postavám, s jakou chutí čtenáře vtahuje do své práce inscenátora. Připomeňme si například samotnou expozici:

Floribella, indický sirotek, přijíždí na Artušův dvůr se zcela zřejmou narativní účelovostí: aby se vladař nemusel již postit kvůli nedostatku novinek,¹⁹ a aby nastavila pravidla hry, která vzápětí sama svou láskou k Tandariášovi poruší. Artuše zaváže k ochraně své cti, načež od něj uteče s přiděleným rytířem-ochráncem-milencem, čímž krále nutí k pronásledování a výkonu trestu. Ve chvíli, kdy již takto nastavená pravidla hrdince evidentně nemohou vyhovovat, navrhuje jejich zrušení. Kurtoazní zápletky, formulovaná zde vždy Floribellou, postavou zcela záměrně vytrženou z jakýchkoli pro čtenáře představitelných souvislostí (na rozdíl třeba od Tandariáše, v jehož případě je naznačeno jak dvorské, tak rodinné zakotvení), je přesně pojmenována, a explicitní je rovněž pokus o její dekonstrukci – opět z Floribellina podnětu. Napětí a dobrodružství může pokračovat jenom díky tomu, že Artuš zůstává věren své královské cti a danému slovu, byť se tím ocitá osamocen a v opozici vůči milencům i celému dvoru.²⁰ Dnes snad může takto

důkazem práce Estelle DOUDET, *Chrétien de Troyes*, Paris 2009), zatímco ve středověku nepochybně populárnější široké prozaické fresky cyklů *Guiron le Courtois*, *Lancelot-Graal* či *Tristan*, jež na jeho tvorbu přímo navazují, jsou dnes svými rozměry, anonymitou či repetitivností mimořádně odrazující.

¹⁸ Otakar SLANAŘ, *Zábavná funkce v rytířské epice českého středověku. Na příkladu eposu Tandariáš a Floribella*, in: *Dvory a rezidence ve středověku. 3. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, s. 533–544, zvl. s. 535 a dále.

¹⁹ Půst představuje očekávání. K obvyklému motivu viz Marie-Luce CHÊNERIE, *Le chevalier errant dans les romans arthuriens en vers des XIIe et XIIIe siècles*, Genève 1986, s. 85–86.

²⁰ *Tandariáš a Floribella*, s. 259–271 (v. 19–446). Ve stejném slova smyslu „vyvazující“ či odlehčující je i samotný závěr románu, v němž se mezi několika vážnými svatebními páry hledá

vystavený rámec příběhu působit naivně, ve skutečnosti se ale jedná o funkční prostředek, jakým autor vědomě a vážně odkazuje za formulovaný text, odkrývá jej jako hru, a upozorňuje, že pravda je jinde než v doslovném čtení.²¹

Použil jsem ale výrazu „kurtoazie“. Jan Hon precizně vystihl obtíže, které se pojí se studiem staročeského dvorského románu (z nichž na prvním místě zmiňme tu, že žádné studium v podstatě neprobíhá) – nedaří se propojit dochované texty se sociální realitou konce 14. století, a badatelé se točí v kruhu právě kolem oné nevyjasněné „dvorskosti“.²² *Jetřicha Berúnského, Tandariáše a Floribellu*, ale často i *Tristrama a Izaldu* označujeme jako „kurtoazní“ jen s ostychem a neobratně, takže nám tento přívlastek nijak neusnadňuje porozumění samotným pramenům.²³ K tomu přidávám ještě obtíž třetí: existence středohornoněmeckých vzorů, na jejichž základě byly staročeské verze vytvořeny-adaptovány-přeloženy, bádání již od 19. století spíše sterilizuje, než aby je podněcovala. Jen těžko se totiž opouští zažitá představa, že namísto překladu je coby pramen relevantnější ona „původní“ verze, ačkoli takový přístup zcela ignoruje esenciálně překladový charakter veškeré

i vhodná nevěsta pro zlého trpaslíka („*Tuž pak dařil všechny jiné, až i třpasleka nemine, že jemu třpaslkyni da. Tuž Tandariáš přebývá s svú zmlitkú Floribellú sě kochaje a maje s ní po vše časy ráje.*“ *Ibidem*, s. 309, v. 1837–1842.) Jedná se mimochodem o inovaci staročeského anonyma, básník Pleier samostatnou postavu nebezpečného trpaslíka, vyzbrojeného dvojicí levhartů, nezmiňuje.

²¹ K pouhé zdánlivosti naivity středověkého textu (se zvláštním důrazem na diskurz zapomínání a vzpomínání) viz např. Anna-Maria BABBI – Claudio GALDERISI, *Chanson pouvez aller pour tout le monde. Recherches sur la mémoire et l'oubli dans le chant médiéval*, Orléans 2001, s. 7–10. Obecně k rozličným důmyslným tvůrčím strategiím a autorským maskám Roger DRAGONETTI, *Le mirage des sources. L'art du faux dans le roman médiéval*, Paris 1987.

²² Jan HON, *Jetřich Berúnský: „Dramatizace“ středohornoněmeckého Laurina*, in: Pokušení Jaroslava Kolára, Barbora Hanzová (ed.), Praha 2009, s. 31–52. O problematice mnohoznačnosti konceptu „kurtoazie“ podle Gastona Parise viz i Jan LEHÁR, *Staročeská milostná lyrika a kurtoazní tradice. Pokus o rekapitulaci problému*, in: Směřování. Pohled do badatelské a literární dílny Amedea Molnára provázený příspěvky domácích i zahraničních historiků a teologů, Noemi Rejchrtová (ed.), Praha 1983, s. 75–88, zde s. 76. K diskuzi nad genezí a smysluplností pojmu „dvorné lásky“ viz např. NEWMAN, Francis X. (ed.), *The meaning of courtly love*, New York 1968.

²³ V současnosti nejvýrazněji eliminuje aplikaci pojmu „kurtoazní“ na staročeské prameny zřejmě Alfred THOMAS, *Czech Arthurian Literature*, in: *The New Arthurian Encyclopedia*, Norris J. Lacy (ed.), New York – London 1991, s. 106–108; stejně tak Idem, *Anne's Bohemia. Czech Literature and Society, 1310–1420*, London 1998, s. 110–124.

středověké literatury.²⁴ Ačkoli již tedy není na staročeské adaptace pohlíženo s depektem jako na „pouhé“ překlady,²⁵ stále platí, že místo abychom je četli, studovali a interpretovali jako takové, pohodlně se spokojujeme s konstatováním existence starších, vyspělejších a motivicky i rozsahem bohatších vzorů – a určující perspektivou tak místo medievistické zůstává ta germanistická.²⁶

I v tomto případě se domnívám, že záleží na pozorné formulaci otázky. Pokud nás zajímají genetické vazby toho kterého textu, je opravdu nepochybně žádoucí zaměřit se především na komparaci s jeho známým středohornoněmeckým modelem.²⁷ Pokud ovšem nezkoumáme, odkud přesně staročeský básník ten který motiv či verš převzal, nýbrž co daný literární obraz znamená a v jakém širším asociačním rámci se nacházel, považuji za nejen oprávněné, ale dokonce za účelné a vzhledem ke stanovenému cíli i prospěšné poněkud poodstoupit. Z toho důvodu jsem se v této studii záměrně rozhodl ke komparaci s materiálem starofrancouzským – samozřejmě nikoli proto, abych snad chtěl naznačovat jakékoli vysoce nepravděpodobné přímé vztahy staročeské a starofrancouzské literatury.²⁸ Srovnávání

²⁴ Středověkého překladatele je třeba primárně vnímat jako vědomě pracujícího autora, který text nepřekládal pouze do jiného jazyka, ale i do jiné kultury. Z rozsáhlé literatury viz např. Paul ZUMTHOR, *Essai de poétique médiévale*, Paris 2000, zvl. s. 83–104; o „překladové kultuře“ výstižně hovoří i Francis GINGRAS, *Le bâtard conquérant. Essor et expansion du genre romanesque au Moyen Âge*, Paris 2011, s. 119–158.

²⁵ *Tandariáše a Floribellu* ve srovnání s Pleierovou verzí podstatně „rehabilituje“ K. BRUŠÁK, *Some notes on TANDARIÁŠ*, s. 47–52.

²⁶ A to s výtečnými výsledky, jak dokazují kromě již citovaného J. Hona i četné práce V. Boka či S. Stanovské. Příznačné jsou i nedocenitelné ediční aktivity Ulricha BAMBORSCHKE, *Das alttchechische Tristan-Epos*, Berlin 1968–1969; Idem, *Der alttchechische Tandariuŝ nach den 3. überlieferten Handschriften mit Einleitung und Wortregister*, Berlin 1982.

²⁷ Tu důkladně vypracoval V. E. MOUREK, *Tandariuŝ a Floribella*, s. 5–69. Kriticky k němu a pozorněji K. BRUŠÁK, *Some notes on TANDARIÁŠ*, zvl. s. 47–52.

²⁸ Zdůrazňuji, že tedy postupuji zcela v souladu s kritikou Jana LEHÁRA, *Česká středověká lyrika*, Praha 1990, s. 81–98, jehož analýza vede sice k odmítnutí nepodložených paralel staročeské milostné lyriky se zpěvy trubadúřskými (jak je vyslovil Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948), naopak ale zdůrazňuje identickou koncepci „dvornosti“ (tj. odlišnou od té trubadúřské) jak ve starofrancouzském románu přelomu 12. a 13. století, tak ve staročeském románu konce 14. století, jakož i v jeho německých předlohách (výslovně s odkazem na *Tandariáše a Floribellu* a *Vévodu Arnošta* – viz J. LEHÁR, *Česká středověká lyrika*, s. 84–85). Srov. i Idem, *Staročeská milostná lyrika a kurtoazní tradice*, s. 76–78; naposledy Idem,

jevů navzájem příliš blízkých však ne vždy umožňuje proniknout k jejich signifikantnímu jádru. Pro pochopení literárních obrazů, které využil autor staročeského *Tandariáše*, je zkrátka třeba odkázat i na širší kontext artušovské literární fikce, v němž tyto motivy koření. A přesně to je cílem následujících řádků.

Co se týče již dotčené kurtoazie, není zde prostor k hlubšímu řešení této otázky. Dovolím si však upozornit na jeden element kurtoazní literatury, který se mi dnes zdá být v českém prostředí poněkud přehlížen. Dvorský román totiž opravdu neplnil pouze zábavnou funkci, ani nesloužil primárně k sociální kritice či naopak k virtuálnímu úniku z tíživé reality. Jednou z mnoha vrstev kurtoazních děl bývá i zřetelná autorova snaha zjemnit poněkud své publikum, nenásilně je kultivovat, tříbit myšlení, znepokojovat nezodpovězenými otázkami. Toto úsilí se neprojevuje příliš nápadně, aby čtenáře neodradilo, a často se skrývá v hávu nezávazné zábavnosti.²⁹ Jedná se však o konstitutivní rys, který např. odlišuje romány Chrétiena de Troyes od některých tzv. *erotických fabliaux*, jež se tematicky i formulačně často artušovským dvorským románem přímo inspirují, vznikají rovněž na přelomu 12. a 13. století, čte je prokazatelně stejné publikum a neliší se ani formálně – jedná se vždy o skladby vázané osmislabičným veršem – nicméně na rozdíl od vzdělávací kurtoazní literatury, balancující na hraně braku a mravně-duchovního poučení, není jejich cílem nic jiného než čirá, rozpustilá a zcela (s)prostá zábava.³⁰ Hned na úvod tedy předestírám, že, vycházející z této premisy, řadím bez nejmenších pochyb zábavný staročeský román o *Tandariášovi a Floribelle* mezi díla kurtoazní.

Vznik české literatury: pokus o rekapitulaci problematiky, LF 116, 1993, č. 1, s. 18–39, zvl. s. 22–23 (opět k problematice počátků vernakulární poezie). O prvořadém vlivu německé dvorské kultury na veškerou staročeskou poezii a epiku zde není v žádném případě sporu.

²⁹ K vytváření nezávazného narativního rámce, třeba právě i v díle Chrétiena de Troyes, viz opět M. JALUŠKA, *Kratochvíli, nebo život*, s. 104.

³⁰ A to přes obvykle deklarovaný mravoličný záměr. Srov. Luciano Rossi v předmluvě k edici *Fabliaux érotiques. Textes des jongleurs des XIIe et XIIIe siècles*, Luciano Rossi – Richard Straub (edd.), Paris 1992, s. 9–58.

Zapomínání, vzpomínání, a proč Tandariáš není „český Lancelot“

Motiv zapomnětlivého rytíře je v dvorském románu přítomen hojně, a, jak uvidíme, Tandariáš v tomto nepředstavuje žádnou výjimku. Dokonce se odvažují tvrdit, že je tomu právě naopak: staročeský básník při svém razantním zkracování Pleierova textu dbal na zachování takových pasáží, v nichž se ke slovu dostává reprezentace lásky jako hlubokého zapomnění sebe sama,³¹ nebo které jsou na popisu zapomínání světa ale i vzpomínání na milovanou osobu přímo založeny.³² Příznačné je, že se většinou pojí i s motivem sebezraňování. Úchvatný je v tomto úvod k vzájemnému vyznání lásky obou protagonistů: „*Až se jeden čas přihodi, když panna za stolem sedí, panic jie kleče slúžieše a chléb před ní sám krájieše; vezřev poče nepomnieti, je sobě ruku krájěti. Zvola Floribella naň: „Sví ruku ohlédaj!“ Ohlédav ruku ven běže, umyv ruku i obvieže. Opět sě před pannu vráti i poče posluhovati. Panna se poče diviti, že sebe nemohl cíti. (...) „Vstaň, pověz mi, co jsi myslil, zdali jsi sebe proč nečil, ješto svú ruku krájel? Co jsi ten čas na mysli měl, kdyžto před stolem stojieše a tu sebe zapomanul bieše?“* Následuje Tandariášovo přiznání k lásce, a Floribellino radostné opěťování.³³

³¹ K takovému motivu srov. Jacques RIBARD, *Amour et oubli dans les romans de Chrétien de Troyes*, in: *Amour et chevalerie dans les romans de Chrétien de Troyes*, Danielle Quérel (ed.), Paris 1995, s. 83–94.

³² To popisuje Michelle SZKILNIK, *Le chevalier «oublieux» dans le roman arthurien en vers*, in: *Figures de l'oubli (IVe–XVe siècle)*, Patrizia Romagnoli – Barbara Wahren (edd.), Lausanne 2007, s. 77–97.

³³ *Tandariáš a Floribella*, s. 263–264 (v. 136–198); k motivu vyznání lásky v kurtoazní literatuře za pomoci slov, gest a předmětů viz Francisca ARAMBURU, *La déclaration amoureuse dans la littérature médiévale*, in: *La déclaration amoureuse, Bien dire et bien apprendre XV*, Aimé Petit (ed.), Lille 1995, s. 71–77; o obtížích rytíře s vyznáním lásky, a o příslibu mužné stálosti, věrnosti a pevnosti vztahu v prvotní mlčenlivosti a zadržávání Danielle JAMES-RAUL, *Le chevalier démuni ou la non-déclaration amoureuse*, ibidem, s. 131–144; to prohlubuje v diachronní perspektivě Philippe MÉNARD, *La déclaration amoureuse dans la littérature arthurienne au XIIIe siècle*, *Cahiers de civilisation médiévale* 49, 1970, s. 33–42. Z tohoto pohledu je staročeský *Tandariáš* bravurní, byť ani ne tak dialogicky, jako především situačně. Ménard také zdůrazňuje kardinální vliv Chrétiena de Troyes na následující zpracování vyznání lásky ve 13. a 14. století.

Myslím si, že porozumění této ryze kurtoazní situaci usnadní přirovnání Tandariáše k Lancelotovi, tak jak vystupuje již v románu *Rytíř na vozíku*. V obou případech se jedná o nejlepšího Artušova rytíře, který svému pánu věrně slouží. Oba jsou také ponořeni do lásky, která není společensky přijatelná – Lancelot je milencem královny Guenièvry, Tandariáš „pouze“ Artušovy schovanky. Od své milé jsou odloučeni a postupně se k ní opět přibližují – Lancelot, aby ji zachránil, Tandariáš, aby se s ní šťastně oženil. Bolest a zranění jsou důležitou součástí cesty k milované. Ne nadarmo patří mezi nejznámější literární obrazy zachycené Chrétienem de Troyes „mečový most“, po kterém Lancelot ručkuje (a do krve si zraňuje ruce), a mříž v okně, kterou musí vylomit (a do krve si zranit ruce), aby se dostal přímo na královnino lůžko.³⁴ Jelikož Tandariáš ke své milé na rozdíl od Lancelota proniká zpočátku bez fyzicky zjevných překážek (v cestě mu stojí bariéry výhradně společenského rázu), jeho zranění působí spíše humorně, jako jakési kondenzované sebepoškození, mající za cíl evokovat u čtenáře intertextuální odkaz na bolesti vytrpěné jinými rytíři, kteří při dobývání k milované ženě podstupovali skutečná nebezpečí. Mimochodem, podobný obraz pořezání rukou při zasněném ranním krájení chleba využil i básník Philippe de Rémi, Pleierův současník, ve svém idylicko-pastišovém románu *Jehan a Blonde*.³⁵ Všimněme si především skutečnosti, že ve všech těchto případech se jedná o jiný druh poranění, než jaká rytíř utrpí v boji s nepřítelem. Jsou to rány utržené při kurtoazní službě dámě nebo po cestě k ní.

Ale i ponížení při turnaji patří k projevům milostné (p)oddanosti a přesně takové poslušnosti, jakou obvykle literární věda označuje za „kurtoazní“.³⁶ Typickým je Chrétienovo líčení turnaje pořádaného ve městě Noauz. Lancelot se jej sice nesmí zúčastnit, neboť je uvězněn, strážcova žena jej však do klání nakonec tajně pouští

³⁴ CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres complètes*, Daniel Poirion – Anne Berthelot – Peter F. Dembowski – Sylvie Lefèvre et al. (edd.), Paris 1994, mečový most na s. 583–584 (v. 3100–3143); okenní mříž na s. 621–622 (v. 4641–4709).

³⁵ PHILIPPE DE RÉMI, *Jehan et Blonde, roman du xiii^e siècle*, Sylvie Lécuyer (ed.), Paris 1984, s. 39–40, v. 425–454.

³⁶ K evoluci konceptu „dvorné lásky“ a jejích charakteristik přehledně Roger BOASE, *The Origin and Meaning of Courtly Love. A Critical Study of European Scholarship*, Manchester 1977; dále také viz Jean FRAPPIER, *Amour courtois et Table ronde*, Genève 1973; Charles MÉLA, *La reine et le Graal*, Paris 1984.

– pod podmínkou, že nevyzradí svou identitu a po skončení her se do žaláře ihned vrátí. Proč rytíř po zápolení v Noauz tolik touží? Je to jediný způsob, jak se přiblížit ke královně sedící na tribuně mezi diváky. A právě ponížení se v této složité hře stane komunikačním prostředkem. Aniž by se kdokoli z Lancelotových protivníků či ostatních dvořanů dozvěděl, kdo je onen záhadný rytíř skrytý v červené zbroji, královna ví přesně, kterého z bojovníků má po celou dobu pozorně a zamilovaně sledovat. Mezi ní a Lancelotem totiž přebíhá dívka, která červenému rytíři uděluje královniny příkazy. Takové, jejichž splněním jednoznačně prokáže, že je skutečně jejím tajným milencem: nejprve si musí počínat nejhůře ze všech (a tedy se na důkaz lásky zcela ponížit, nechat do sebe bít a předstírat slabost a neschopnost obrany), a poté naopak bojovat ze všech nejlépe – což dovede přirozeně opět jedině Lancelot. Je přece nejlepším z rytířů Kruhového stolu – právě proto, že všechny své činy zcela zasvěcuje své lásce, která jej neustále posiluje.³⁷

Z vězení přijíždí na turnaj „inkognito“ i Tandariáš. Nemusí sice v boji plnit žádné dvorně ponižující příkazy, neboť Floribella se po dlouhou dobu ve svém smutku vůbec odmítá jakékoli veřejné zábavy zúčastnit, nakonec ji však královna³⁸ přemluví, a její oči se tedy s těma Tandariášovými vzdáleně shledají: *„A jakž jej vidě, tak v nie srdce pozna jej, že zkvieli prudce. (...) Takž stá celý den, žalost majíc, stála vždy a naň hlédajíc, až se mu uda ozřieti tak, že ji může viděti. Radostí nevědě, co páše. Kdež koli koho potkáše, to vše přes hlavu metáše...“* Ano, milostné vzplanutí se ve dvorském románu projevuje jak zapomněním, tak brutalitou, obé hraničí

³⁷ To se pro tuto postavu pak stává typickým v prozaických zpracováních ze 13. století. Pro konzultaci naznačené pasáže viz CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres*, s. 641–656 (v. 5438–6046); jak motiv věznění, tak obraz rytíře účastníčího se turnaje v převleku, aby nebyl poznán, je velmi častý. Srov. M.-L. CHÊNERIE, *Le chevalier errant*, s. 644; resp. Janine DELCOURT-ANGELIQUE, *Le motif du tournoi de trois jours avec changement des couleurs destiné à préserver l'incognito*, in: *An Arthurian Tapestry. Essays in Memory of Lewis Thorpe*, Kenneth Varty (ed.), Glasgow 1981, s. 160–186; Chrétien de Troyes v románu *Cligès* vůbec poprvé zachycuje později oblíbený motiv boje inkognito na turnaji – i Tandariáš se do boje vydává třikrát, a rovněž po každé mění barvu „*lučičtě*“.

³⁸ Ano, Lancelotova Guenièvre, byť český básník ani ji, ani jejího milence výslovně nejmenuje. Pojmenovává však známého Artušova synovce (jako Gawina, v. 310 a dále) i králova senešala (Kajn, v. 293).

s mnohdy explicitně vyjádřeným šílenstvím.³⁹ Nejčastěji však všim najednou: „...*stá na svú zmilitkú patře, až sám sebe zapomanu. Tuž mu dachu mnohú ránu, an jako jiný peň sedí a vždy tam v okénce hledí. Až pak jeho tovarišie zvolachu naň, řkúc: „Pomni sě!“ Tuž sě teprv k smyslu vráti i poče také rány dávati...*“⁴⁰

Vidíme, že Tandariáš do sebe nechal při klání tlouci, aniž by k tomu potřeboval pokyn od své milé. Stačilo se střetnout s jejím pohledem, aby se zamilovaně zapomněl a došel ponížení – nikoli ovšem bolesti. Byl bez sebe, beze smyslu, tedy nic necítil. Asi jako se „*nečil*“ při zmíněném ranním posluhování. Mimochodem, Floribellina neochota navštívit turnaj se nakonec ukázala být moudrou obezřetností – pohled na Tandariáše ji citově natolik rozrušil, „*že tak žalostivě lkáše, že jie krev z nosa i z úst skákáše. Králevá ji vždycky klidi, až ji na pokoj provodi. Tuž sě tepruv k smyslu vráti...*“⁴¹ Citové rozrušení, jež u ní vyvolalo vzdálené shledání, ji rovněž zbavilo smyslu a přivodilo vnitřní krvavé zranění. Není bez zajímavosti, že je to právě ženské hnutí mysli, které jako jediné v celém románu je doprovázeno explicitním krvácením. V případě pořezaného Tandariáše se o krvi nic nedozvídáme.⁴²

Vraťme se však k Lancelotovi. I on se totiž jednou při souboji s královniným únoscem potýkal s problémem, jak skloubit sledování Guenièvry s aktivním bojem.

³⁹ M. SZKILNIK, *Le chevalier « oublieux »*, s. 83; k reprezentacím šílenství viz např. Jean-Marie FRITZ, *Le discours du fou au Moyen Age, XIIe–XIIIe siècles. Étude comparée des discours littéraire, médical, juridique et théologique de la folie*, Paris 1992; Muriel LAHARIE, *La folie au moyen âge (XIIe–XIIIe siècles)*, Paris 1991; Philippe MÉNARD, *Les fous dans la société médiévale. Le témoignage de la littérature au XIIe et au XIIIe siècle*, Romania 98, 1977, s. 433–459.

⁴⁰ *Tandariáš a Floribella*, s. 303 (v. 1606–1629).

⁴¹ *Tandariáš a Floribella*, s. 304 (v. 1640–1645).

⁴² Z genderového hlediska je to typický obraz kulturně podmíněného vnímání lidského těla: Středověcí literáti představovali ženské krvácení jako projev afektovanosti a citové exaltovanosti. Mohlo doprovázet i mystické extáze, běžněji však krev z nosu (popř. i z úst) v literárních reprezentacích tekla na znamení menstruace, jak se z humorálního hlediska přirozeně vlhčí ženské tělo zbavovalo přebytečné krve. Při nečekaném setkání se svým milým se krev z nosu spouští např. i hrdince románu *Cleriadus a Meliadice* – viz *Cleriadus et Meliadice. Roman en prose du XV^e siècle*, Gaston Zink (ed.), Paris – Genève, 1984, s. 376. Obecněji viz Jean-Marie FRITZ, *La théorie humorale comme moyen de penser le monde. Limites et contradictions du système*, in: *Écriture et modes de pensée au Moyen Age (VIIIe–XVe siècles)*, Dominique Boutet – Laurence Harf-Lancner (edd.), Paris 1993, s. 13–26.

Jedná se o situace zcela analogické. Při tomto klání, na jehož počátku o královnině přítomnosti nevěděl, měl (po zdolání zmíněného „mečového mostu“) poraněné ruce a divákům bylo zřejmé, že svému obřímu protivníku jen stěží stačí. Královnina společnice se jej proto rozhodla posílit upozorněním, že je na blízku i jeho láska a síla. Zavolala tedy na něj: „*Lancelote, otoč se za sebe a podívej se, kdo tě pozoruje!*“ Jakmile rytíř spatří královnu, je ochromen a upřeně ji sleduje, za zády mečem ledabyly odráží výpady útočníka, který se snaží situace využít. Dívka tedy znovu zavolá: „*Ach, Lancelote, cožpak je možné, aby ses choval takto šíleně?*“ Načež rytíř obra donutí k pootočení v půlkruhu, takže má nadále na očích jak jeho před sebou, tak zdroj své síly nahoře na tribuně.⁴³

Naše srovnání by nemělo smysl, pokud by z něj kromě objasnění některých situací ve staročeském románu nevyplýnuly i určité systémové rozdíly. A zde je třeba zmínit především ten základní – jak to detailně ukázal Jacques Ribard, Lancelotova láska ke královně, její pronásledování, její záchrana a vysvobození otevírající cestu i k osvobození všech dalších obrových zajatců v zemi, „odkud není návratu“, to vše je v podání Chrétiena de Troyes také dvojitou spirituální metaforou.⁴⁴ Veškerá ponížení zobrazují pokornou a pokořovanou duši, která se tak postupně přibližuje ke Kristově náruči. Na druhou stranu Lancelotova spasitelská činnost jej ukazuje i v pozici přesně opačné, a duši zachraňovanou z ďáblových spárů představuje Guenièvre. I Lancelotova sebezapomnění, jakým je třeba intenzivní kontemplace hřebenu s několika královninými vlasy,⁴⁵ tak mají nejméně tři roviny – kurtoazní (ve smyslu absolutní koncentrace na zdánlivě nedosažitelnou lásku), duchovní (symbolizující mystickou extázi) a zábavnou – zirájící a netečný rytíř byl i ve středověku navenek prostě směšný.⁴⁶

Polysémický charakter opravdu není kurtoaznímu románu cizí, ba právě naopak, nicméně staročeský Tandariáš onu duchovní rovinu přinejmenším potlačuje. Jeho

⁴³ CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres*, s. 595–603 (v. 3576–3906).

⁴⁴ Jacques RIBARD, *Chrétien de Troyes, Le chevalier de la charrette, Essai d'une interprétation symbolique*, Paris 1972.

⁴⁵ CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres*, s. 542–543 (v. 1355–1500).

⁴⁶ Souhlasím v tom s analýzou humorného aspektu kurtoazních obrazů, kterou předkládá Galen Richard KLINE, *Humor in Chrétien de Troyes*, Western Reserve University 1966, s. 107–134.

hojné popisy dvorného zadumání, odevzdanosti a sebezapomnění představují spíše snahu o obecnou reflexivní kultivaci publika, o jakési citové zjemnění, třibení myšlení a vyjadřování. Neusiluje o posluchačovu vnitřní konverzi, neprojevuje ani základní pastorační ambice. Ukazuje se to třeba na způsobu zpracování scény s nepřátelským pohanem – Tandariáš jej během svého bludného putování porazí a odešle coby zajatce na Artušův dvůr, aby před Floribellou poreferoval o jeho udatnosti. Nepadá však ani zmínka o pohanově následném obrácení. To je přitom např. v podobných situacích v německých literárních dílech obvyklé a počínání Tandariáše se v tomto spíše vymyká.⁴⁷

Ostatně pokud pomineme ztráty smyslů a sebezapomnění při pohledu na tvář jeho milé indické panny, ani Tandariášova láska nevykazuje rysy absolutního zbožňování – ať už jako závažnou metaforu, či jako prostou parodii. Naopak, básník jej v jednu chvíli vykresluje jako překvapivě lehkomyšlného. Sestra jeho věznitele mu totiž skryté vyjížděky na turnaje povoluje z toho důvodu, že se do něj sama zamilovala. A Tandariáš jí dokonce slibuje věrnost – byť jenom proto, aby mohl spatřit Floribellu. Nezdá se však, že by těmito dilematy příliš trpěl – naopak, se svou věznicelkou si užívá kratochvilného paření v lázni a směje se tomu, jak jej škádlivě šlehá stéblem.⁴⁸ To by se postavě Lancelota, nejvěrnějšímu z milenců, nikdy nemohlo přihodit.

Naopak typické je to pro rytíře Gauvaina (zde Gawina, jinak Volivana v *Tristramovi a Izaldě*), jehož obvyklé charakterové rysy staročeský vzdělavatel zachovává. Jedná se také o jistý druh zapomnětlivosti – nikoli však takové, která by svědčila o hlubokém prožívání vztahu. Gauvain totiž zapomíná nikoli sebe sama, nýbrž právě ony vztahy.⁴⁹ Je sice známý svou nepřekonatelnou dvorností, ta je však podmíněna bytostnou nevěrností a přelétavostí.⁵⁰ Co více, jako Artušův synovec tuto

⁴⁷ Viz Catalina GIRBEA, *Le double romanesque et la conversion. Le Sarrasin, le Juif et le Grec dans les romans allemands (XIIe–XIIIe siècles)*, Cahiers de civilisation médiévale 54, 2011, s. 243–286.

⁴⁸ *Tandariáš a Floribella*, s. 295 (v. 1319–1322); s. 299 (v. 1462–1479).

⁴⁹ M. SZKILNIK, *Le chevalier « oublieux »*, s. 91.

⁵⁰ K postavě Gauvaina srov. např. Stoyan ATANASSOV, *L'idole inconnue. Le personnage de Gauvain dans quelques romans du XIIIe siècle*, Orléans 2000; Henri REY-FLAUD, H., *Le chevalier, l'autre et la mort*, Paris 1999; ale pro zajímavost i Philippe WALTER, *Gauvain le chevalier solaire*, Paris 2013; z klasických pohledů naopak William A. NITZE, *The Character*

svou lehkost a nezávaznost projevuje nejen ve vztahu k ženám, ale i k tradicím⁵¹ (na jejichž zachovávání obvykle naopak dbá proto vysmívaný a mnohdy protivný senešal Keu⁵²) – a na Artušovi tedy zůstává rozhodnutí, zda spíše tvrdohlavě, leč čestně zachovávat zvyklosti, a nebo na nové výzvy světa reagovat pružněji. Mimo chodem, přesně takový typ hodnotového konfliktu má na mysli Hervé Martin, když artušovský román označuje za zrcadlo vnitřních společenských tenzí.⁵³ I zde se odhaluje nesmírná hodnota artušovské fikce pro historika. Víme již, že Artuš se rozhodl pokračovat ve Floribellině hře i poté, co jej ona sama prosí o její ukončení, aby se mohla vdát za rytíře přiděleného původně k ochraně svého panství. Král však dříve dané slovo drží navzdory aktuálnímu mínění celého dvora. Mluvčím milenců i ostatních králů, kteří Artuše naopak přemlouvají k odpuštění a přistoupení na změnu Floribelliných podmínek, není ani ve staročeském románu nikdo jiný než právě Gawin.⁵⁴

Kromě podivuhodné scény v parní lázni a celkově slabého duchovního zápalu s ním však Tandariáš opravdu mnoho společného nemá. Zapomíná především sám sebe, své závazky si pamatuje, a často naopak vzpomíná. Zmíněného pohana porazil například jenom díky tomu, že mu volající hlasy opodál stojících panen

of Gauvain in the Romances of Chrétien de Troyes, *Modern Philology*, 50, 4, 1953, s. 219–222; či Charles FOULON, *Le rôle de Gauvain dans „Erec et Enide“*, *Annales de Bretagne* 65, 2, 1958, s. 147–158.

⁵¹ Nejznámějším příkladem je počátek románu *Erec a Énide*, kde Gauvain Artušovi neúspěšně rozmlouvá pořádání tradičního lovu na bílého jelena. I zde má ke snaze zvrátit královo rozhodnutí rozumné důvody – starodávný zvyk se pojí i s vyhlášením nejkrásnější dívky, což vždy vede jen ke dvorským roztržkám a sporům (CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres*, s. 4, v. 36–68). Zajímavou analýzu motivu předkládá R. HARRIS, *The White Stag in Chrétien's Erec et Énide*, *French Studies* X, 1956, s. 53–61; jakož i Erich KÖHLER, *Le rôle de la « coutûme » dans les romans de Chrétien de Troyes*, *Romania* 81, 1960, s. 386–397.

⁵² K němu Martin AURELL, *La légende du roi Arthur 550–1250*, Paris 2007, s. 320–322; ale také Jacques MERCERON, *De la « mauvaise humeur », du sénéchal Keu : Chrétien de Troyes, littérature et physiologie*, *Cahiers de civilisation médiévale* 41, 161, 1998, s. 17–34.

⁵³ Rozuměj: spíše než zrcadlo objektivní sociální reality. A také spíše než vykreslení ideálu. H. MARTIN, *Mentalités médiévales*, s. 297–305.

⁵⁴ *Tandariáš a Floribella*, s. 269 (v. 349–354).

mimoděk připomněly hlas jeho milované.⁵⁵ Percevalovi takto tvář jeho milé připomněly zase kapky krve vpíjející se do sněžné závěje. I on se nad nimi doslova zapomněl, za což ho mimochodem formalit znalý Gauvain pochválil – hluboké zamyšlení je prý vrcholem dvornosti.⁵⁶ Podobně tiše se ve vzpomínkách na milovanou Guenièvru při přechodu říčního brodu sám sobě ztratil i Lancelot, byť bez jakéhokoli vnějšího vizuálního či akustického podnětu.⁵⁷ A Tandariáš se pro takové dvorné zadumání jednou dokonce předem, plánovaně a vědomě rozhodl:

„Takž jede dlúhý časy, až mu sě přihodi kdesi, že jedú skrze veliký les, až sě ztúžil panic běše. Poče jich prositi velmi, aby napřed sami jeli, a rka: ‚Já po vás poostanu a na svú zmlitkú zpomenu, at mi tiem čas bude kratší, pro niž sem u veliké práci.‘ Tuž jede znenadála po nich, až by puol míle ot nich, zpomínaje časy dávnie, což přebýval s milú rozkošně, až napřed na lid jeho udeřilo zběhóv mnoho. Dřiev než jim přijel na pomoc, až nad nimi měli svú moc i počeli jě jímati.“⁵⁸

Vidíme, že vzpomínání a zapomínání má mnoho nuancí, i nečekaných celospolečenských dopadů. Mohlo by se zdát, že tato scéna vyvrací tvrzení Michelle Szkilnik, že středověký román se od toho moderního odlišuje mimo jiné významem zapomnění jakožto dějotvorného elementu a konstrukčního článku takové narativní síly, jakou má dnes spíše vzpomínka.⁵⁹ Právě jsme přece ukázali, že zde Tandariáš vědomě a cíleně vzpomíná. Ve skutečnosti jde ale jen o další druh zapomnění – sebezapomnění ve vzpomínání, odtržení od přítomnosti, pokus o vymanění z časoprostorových vazeb a útěk ze společenské odpovědnosti. Hybným dějovým momentem jsou tu negativní důsledky rytířovy dobrovolné samoty (a nikoli oněch vzpomínek) – zatímco on zůstal pozadu, aby svou mysl mohl rozpustit ve své lásce, jeho lidé byli přepadeni a on je nestačil zachránit. Toto považuji za

⁵⁵ Zvuková podobnost tu tedy hraje stejnou roli, jako zmíněný pohled při turnaji (Ibidem, s. 289, v. 1089–1103).

⁵⁶ CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres*, s. 788–797, v. 4162–4461; z opravdu mimořádně rozsáhlé literatury k tomuto slavnému literárnímu obrazu zmíním pouze studii, která se věnuje vazbě Percevalova vzpomínání a zapomínání na přesné a funkční časové zařazení: Douglas KELLY, *Le lieu du temps, le temps du lieu*, in: *Le nombre du temps en hommage à Paul Zumthor*, Emmanuèle Baumgartner (ed.), Paris 1988, s. 123–126.

⁵⁷ CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres*, s. 524–526 (v. 711–782).

⁵⁸ *Tandariáš a Floribella*, s. 272 (v. 460–478).

⁵⁹ M. SZKILNIK, *Le chevalier «oubliex»*, s. 85.

nesmírně významný obraz, který reprezentuje další z bolavých míst v životě dvorské společnosti.⁶⁰

* * *

Artušovská fikce obvykle zachycuje samotou bludného rytíře, jeho odchody ode dvora, podivuhodná dobrodružství, která ve světě poznává, jakési vnitřní dozrání, a nakonec návrat k lidem, za něž takový poučený hrdina přebírá odpovědnost, chrání je a prospívá jim. Neustále se v něm se společenskými závazky a povinnostmi střetává hledání intimního klidu a touha po zakoušení niterného osobního vztahu.⁶¹ I v postavě samotného Artuše jsou nakonec představovány protiklady, mezi nimiž se zmítá středověký panovník. Na jedné straně od něj země a společnost vyžadují harmonický a naplněný intimní manželský vztah zajišťující mír a dynastickou kontinuitu, na straně druhé je v zajetí nutnosti být neustále vidět a slyšet, neboť performance je tmelem světských hierarchií i základem společenské komunikace. Přesně to vyjádřil Chrétien de Troyes při popisu skandálu, vyvolaného Artušovým odchodem do ložnice, zatímco dvorská společnost se po jídle chtěla bavit: „*Toho dne se ale velmi podivili, neboť král vstal a odešel od nich, za což ho mnozí hned začali pomlouvat. Ještě nikdy totiž nikdo z nich neviděl, že by při tak velkém svátku zašel do komnaty – ať už spát nebo odpočívat. Ale toho dne se opravdu stalo, že se zdržel u královny a zůstal u ní, až se zapomněl a usnul.*“⁶²

Hledání hranic soukromého a veřejného prostoru je v různých variacích obecně častým středověkým literárním námětem. Podobné reprezentace střetu intimity a společenských povinností jsou nedílnou součástí dvorské artušovské fikce, jejímž úkolem nebylo jen uvolňovat a rozptylovat napětí v zábavnosti, ale také je zachycovat, pojmenovávat a zpochybňovat. Reprezentace rytíře zakoušejícího lásku a bolest problematizovaly obecnou představu o potřebě nepřetržité sebevědomé aktivity

⁶⁰ Vzájemné prolnutí napjaté dvorské reality pozdního středověku a artušovské literární fikce nedávno výstižně demonstroval Martin NEJEDLÝ, „*Tak jaký přídomek mu vymyslíme?*“ *Středověcí vládci v osidlech kronikářovy moci*, MHB 16/2, 2013, s. 25–72.

⁶¹ Projevy tohoto antropologům dávno známého konfliktu musíme jako historici teprve objevovat (srov. Michel IZARD, *Transgression, transversalité, errance*, in: *La fonction symbolique. Essais d'anthropologie*, Michel Izard – Pierre Smith (edd.), Paris 1979, s. 289–306, zvl. s. 301).

⁶² CHRÉTIEN DE TROYES, *Oeuvres*, s. 340, v. 42–52.

a ovládní světa i sebe sama v něm.⁶³ Artušovská literární fikce se vyznačuje rovněž odrážením různých nenaplněných tužeb i skleslosti z toho, jak obtížně se uskutečňuje vše, co se jinak konsensuálně považuje za správné a vhodné.⁶⁴ Platí to i o staročeském románu, jímž se zde zabýváme. Máme co do činění s unikátním pramenem k sociálním a kulturním dějinám české aristokracie 14. a 15. století.

V případě staročeského *Tandariáše a Floribelly* se také kromě těchto širších sociálních tenzí a obligátních apelů na potřebu bdělosti a aktivního veřejného působení ukazuje, že jeho autor při masivní redukci Pleierova příběhu pečlivě volil scény tematizující vnímání a cítění, zdůrazňoval význam ztišení, rozjímání a tichého vzpomínání. Tak jako jiné kurtoazní romány i *Tandariáš a Floribella* v četných obrazech zapomnění sebe sama podtrhuje důležitost a noetický význam pasivity i bolesti. Ač se tedy na rozdíl od jiných vrcholně středověkých artušovských románů nezdá být skrytým vodítkem po určité spirituální cestě, přinejmenším je zjevné, že se snaží vést své publikum k zamyšlení, kultivovat je a zjemňovat – a to i reflexí sebe samého jakožto literární fikce.

⁶³ Srov. Roger PENSOM, *Aucassin et Nicolette. The Poetry of Gender and Growing Up in the French Middle Ages*, Berne, 1999, s. 37–39 (zamyšlení nad střetem snění a společenské užitečnosti, pojetí rytířského sebezapomnění jako určité „feminizace“ maskulinního hrdiny).

⁶⁴ Srov. kapitolu o soukromém prostoru ve středověké fikci od Danielle RÉGNIER-BOHLER in: *Histoire de la vie privée*, Tome 2, De l'Europe féodale à la Renaissance, Georges Duby (ed.), Paris 1985, s. 311–391.

Tandariáš, Floribella, and a medievalist

Numerous oblivions as a refining program of the medieval Arthurian fiction

The study presents the Arthurian novel *Tandariáš a Floribella* from the end of the 14th century as an independent historical source, and indicates some possible routes to approach it from the perspective of historical-literary anthropology. It deals with the interpretation of those passages in which the anonymous poet in keeping with the tradition of German and French courtly novels thematised forgetting oneself, reflection and the epistemological importance of passivity or pain of the protagonist – the knight. The author interprets them as a means of the refinement and cultivation of the audience. He shows that the novel did not lead the noble audience to an internalized Christian conversion or moral improvement. Under the guise of entertainment, it rather encouraged them to think and to discuss the basic rules, organization and values of courtly society.

In the introductory part of the study, the author characterizes medieval Arthurian literary fiction and considers which questions the historian should ask. Through a distinction between literary fiction as being “direct” or “indirect”, he shows the openly cautionary fictional frame of *Tandariáš a Floribella*. He also explains in which case it makes and in which it does not make sense to concentrate the study of Old Czech literature exclusively on a comparison with the closest related, i.e. Middle High German, models.

In the subsequent section, the author focuses on the interpretations of these passages, which depict forgetting, self-injury, remembering, or the conflict of the intimate and public spheres. These are the accents common in Arthurian literature, which the author demonstrates by a comparison of the figure of *Tandariáš* with the knight Lancelot, as already described by one of the founders of the medieval novel, Chrétien de Troyes. In the case of *Tandariáš a Floribella*, it leads to consideration of the epistemological significance of the pain of the scene of cutting the bread (which the author of the model, the poet *Der Pleier*, apparently adopted already from some works close to the novel *Jehan et Blonde* by Philippe de Rémi) or forgetting oneself in a tournament. He demonstrates that the celebrated devotion of the loving knight could also lead to the socially undesirable passivity with the

scene of solitary remembrance in the forest. In this way, the knight directly threatened his entourage.

The representation of the conflict of intimacy and social obligations are an inseparable component of courtly Arthurian fiction, the task of which was not only to relax and disperse the tensions in entertainment, but also to capture, name and question them. The literary images of the knight tried by love and pain problematized the general conception of the need for constant self-assured and demonstrative activities and control of the world and of one's self. The author of *Tandariáš a Floribella* in this massive reduction of *Der Pleier's* story has clearly decided to preserve this unsettling message and pass it on also to the audience from the ranks of the Bohemian aristocracy.

BISKUP KRAKOWSKI ZBIGNIEW OLEŚNICKI (1423–1455) WOBEC HUSYTYZMU I POLITYKI POLSKO-CZESKIEJ

Tomasz GRAFF

Bishop of Cracow, Zbigniew Oleśnicki (1423–1455) against the Hussite movement and Polish-Czech policy: The article concerns the attitude of the Bishop of Cracow, Zbigniew Oleśnicki to the Hussite doctrine and to the proposal of assuming the Bohemian throne by the Jagiellonian dynasty in the 20s and 30s of the fifteenth century. The author analyzes the attitudes and activities of the bishop in the light of the sources of the period as well as in the light of the opinions of historiography. A special attention is devoted to the criticism of the account given by a chronicler Jan Długosz, who was particularly interested in making Zbigniew Oleśnicki a principled defender of the faith against the Hussite threat.

Key words: bishop of Cracow Zbigniew Oleśnicki, Czech crown 1419–1438, Jan Długosz, Hussitism, Kingdom of Poland under the Jagiellonian dynasty

Postać Zbigniewa Oleśnickiego, biskupa krakowskiego w latach 1423–1455 wielokrotnie zajmowała historyków. Stosunek pierwszego polskiego kardynała wobec problemów epoki był stosunkowo często omawiany w rozmaitych aspektach – w mniej lub bardziej obszernych rozprawach.¹ Hierarcha nie doczekał się jednak

¹ Niemal pełną bibliografię dotyczącą postaci Zbigniewa Oleśnickiego podają Jarosław NIKODEM, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii polskiej*, Kraków 2001; Maria KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004. W ostatnim czasie ukazał się także zbiór artykułów upamiętniających 550-lecie śmierci krakowskiego biskupa: *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu. Sandomierz 20–21 maja 2005*, Feliks Kiryk – Zdzisław Noga (edd.), Kraków 2006. Zob. też: Szymon FEDOROWICZ, *Kardynał Zbigniew Oleśnicki – organizator życia liturgicznego*, NP 110, 2008, s. 17–33; Tomasz GRAFF, *Sprawa kardynalatu Zbigniewa Oleśnickiego a spór o precedencję w radzie królewskiej z prymasem Władysławem Oporowskim*, NH 7, 2005, s. 105–116; Idem, *Zbigniew Oleśnicki jako kanonik wiślicki. Z dziejów kariery kościelnej w późnym średniowieczu*, in: *Przeszłość jest czasem narodzin. Z dziejów Wiślicy i jej związków z Krakowem. Materiały z sympozjum historycznego zorganizowanego w Wiślicy, 23 października 2005 roku*, Anna Waśko – Janusz Smołucha (edd.), Kraków 2006, s. 105–115; Idem, *Zbigniew Oleśnicki i polski episkopat wobec unii personalnej z Królestwem*

do tej pory monografii, która kompleksowo opisywałaby jego działalność na arenie politycznej.²

Natomiast interesujący nas szczególnie stosunek Oleśnickiego wobec sytuacji politycznej i religijnej w Królestwie Czeskim, a także jego postawa wobec husytyzmu, zajmowały badaczy zazwyczaj tylko na marginesie głównych rozważań dotyczących analizy działania szerszej grupy polskich decydentów, możnych, czy biskupów, lub posunięć samego króla i innych czołowych postaci epoki.³ Niestety, raz ugruntowane w literaturze przedmiotu oceny polityki Oleśnickiego bezkrytycznie były powielane przez kolejne pokolenia badaczy. Do tych utartych stereotypów można zaliczyć m.in. pogląd o rzekomo wszechwładnej pozycji biskupa na polskiej arenie politycznej, zwłaszcza po śmierci Władysława Jagiełły.⁴ Podobnie,

Węgier w l. 1440–1444, in: *Historia vero testis temporum. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, Kraków 2008, Janusz Smołucha – Anna Waśko – Tomasz Graff – Paweł Feliks Nowakowski (edd.), s. 349–364; Idem, *Działalność polityczna Zbigniewa Oleśnickiego i polskiej hierarchii kościelnej w dobie tzw. burzy koronacyjnej*, FHC 14, 2008, s. 75–85.

² Z pewnością nie spełnia podstawowych kryteriów rzetelności naukowej przestarzała i apologetyczna wobec Oleśnickiego praca Maurycego DZIEDUSZYCKIEGO, *Zbigniew Oleśnicki przez autora dzieła „Piotr Skarga i jego wiek“*, I–II, Kraków 1853–1854.

³ Zob. np. Antoni PROCHASKA, *Polska a Czechy w czasach husyckich, aż do odwołania Korybuta z Czech. Studium z historii polsko-czeskiej*, cz. 1–2, in: *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 7, 1877, s. 147–283; *Ibidem*, 8, 1878, s. 11–193; Ewa MALECZYŃSKA, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Warszawa 1959; Roman HECK, *Tabor a kandydatura jagiellońska w Czechach 1438–1444*, Wrocław 1964; Jerzy GRYGIEL, *Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza. Studium z dziejów polsko-czeskich w pierwszej połowie XV w.*, in: *Prace Komisji Historycznej Polskiej Akademii Nauk – Oddział w Krakowie*, 52, Wrocław 1988; Jarosław NIKODEM, *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Władysława Jagiełły i Witolda Kiejstutowicza*, in: *Publikacje Instytutu Historii UAM*, 61, Poznań 2004. O postawie wobec husytyzmu zob. np. Paweł KRAS, *Husyci w piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1998; Jan DRABINA, *Episkopat Polski wobec husytyzmu*, in: *Polskie echa husytyzmu. Materiały konferencji naukowej Kłodzko, 27–28 września 1996*, Stanisław Bylina – Ryszard Gładkiewicz (edd.), Warszawa 1999, s. 62–81; Tomasz GRAFF, *Biskupi monarchii jagiellońskiej wobec herezji husyckiej w I połowie XV wieku*, NP 109, 2008, s. 37–54; Idem, *Hierarchia kościelna państwa jagiellońskiego wobec problematyki czeskiej w pierwszej połowie XV wieku*, in: *Wspólnoty małe i duże w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i w czasach wczesnonowożytnych*, Wojciech Iwańczak – Janusz Smołucha (edd.), Kraków 2010, s. 121–140.

⁴ Np. J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 110.

w dużej mierze dzięki poglądom Ewy Maleczyńskiej, utrwaliło się przekonanie o wręcz fanatycznym antyhusytyzmie Oleśnickiego, który miał stać na czele oligarchii możnowładczej, wrogiej panującej dynastii.⁵ Ugruntował się również pogląd imputujący biskupowi kierowanie rzekomo istniejącym stronnictwem luksemburskim, czy też luksembursko-habsburskim. Według Ewy Maleczyńskiej Zbigniew Oleśnicki stał się czołową postacią stronnictwa proluksemburskiego jeszcze przed objęciem biskupstwa krakowskiego.⁶ Jest to stanowisko, które dopiero w ostatnim czasie napotkało w polskiej historiografii wyrazistego oponenta.⁷ Wymienione wyżej stereotypy dotyczące Oleśnickiego nadal jednak wpływają na ocenę jego działalności jako polityka. Tymczasem źródła nie są tak jednoznaczne, a ich skomplikowana materia determinuje formułowanie bardziej wyważonych sądów na temat działalności i poglądów biskupa krakowskiego, także w odniesieniu do Czechów i husytyzmu.

Założeniem niniejszego artykułu jest ukazanie poglądów i postaw Zbigniewa Oleśnickiego wobec problematyki czeskiej w świetle dostępnych źródeł, ze szczególnym uwzględnieniem husytyzmu i możliwości objęcia tronu czeskiego przez przedstawicieli rodu Giedyminowiczów. Mimo że czas pontyfikatu biskupa 1423–55 będzie główną osią naszych rozważań, nie unikniemy także interpolacji do wcześniejszego okresu jego działalności, kiedy to przyszły biskup nabierał doświadczenia politycznego, a jego poglądy na temat nauki Jana Husa i sytuacji w Królestwie Czeskim zaczęły się krystalizować. W tym wypadku należy jednak pamiętać, że Oleśnicki przed 1423 r. nie posiadał samodzielnego znaczenia politycznego, choć od 1410 r. odgrywał coraz istotniejszą rolę w kancelarii królewskiej, piastując w niej przed biskupią nominacją funkcję sekretarza i protonotariusza.⁸

* * *

⁵ E. MALECZYŃSKA, *Spółeczeństwo polskie pierwszej połowy XV wieku wobec zagadnień zachodnich. Studia nad dynastyczną polityką Jagiellonów*, Wrocław 1947, s. 111, 137–139.

⁶ Ibidem, s. 111; Eadem, *Ruch husycki*, s. 406–408.

⁷ J. NIKODEM, *Zbigniew Oleśnicki wobec unii polsko-litewskiej do śmierci Jagielly*, NP 91, 1999, s. 103–117; Idem, *Polska i Litwa*, s. 222–226. W obu publikacjach autor rozprawia się z istnieniem rzekomych stronnictw w tym okresie.

⁸ T. GRAFF, *Episkopat monarchii jagiellońskiej w dobie soborów powszechnych XV wieku*, Kraków 2008, s. 32–33.

Bezspornie przełomowym momentem w życiu przyszłego biskupa krakowskiego była bitwa pod Grunwaldem. Młody Zbyszko uratował wówczas życie królowi zrzucając z konia szarżującego na Jagiełłę rycerza miśnieńskiego Dypolda. Według Długosza, gdy monarcha w dowód wdzięczności ofiarował mu pas rycerski, Oleśnicki odrzekł, że chce „*być wcielony nie do świeckiego wojska, ale do duchownego*“.⁹ Władca zatem obiecał mu godność biskupią, którą ten rzeczywiście osiągnął w 1423 roku.¹⁰ W najbliższych latach po tych wydarzeniach Zbigniew szybko awansował, nie tylko w hierarchii państwowej i w kancelarii królewskiej (pisarz ziemi sandomierskiej, notariusz dworu, sekretarz i protonotariusz królewski), ale także zdobywał liczne prebendy kościelne, jak np. scholasterię sandomierską, czy też kanonie: gnieźnieńską, poznańską, sandomierską, wiślicką i krakowską, oraz bogato uposażoną prepozyturę św. Floriana w Krakowie.¹¹ Jego wzrastająca pozycja uwidoczniła się szczególnie w dyplomacji królewskiej, w której Oleśnicki odgrywał coraz większą rolę. Jego pierwszą poważną misją dyplomatyczną było uczestnictwo w poselstwie obediencyjnym do (anty)papieża Jana XXIII w 1411 r.¹² Poselstwo to uzyskało m.in. uznanie wojny prowadzonej z Krzyżakami za wojnę sprawiedliwą.¹³ W następnych latach Oleśnicki często działał jako dyplomata właśnie w sprawach dotyczących konfliktu polsko-krzyżackiego i relacji z królem rzymskim i węgierskim Zygmuntem Luksemburskim.¹⁴ Kwestie kontaktów polsko-czeskich zapewne mało go jeszcze zajmowały, choć czytając relację jego prawej ręki Długosza dotyczącą procesu Jana Husa w Konstancji, można ostrożnie założyć, że Zbigniew Oleśnicki, późniejszy doktrynalny przeciwnik husytyzmu, miał już wó-

⁹ *Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. 10–11, Józef Garbacik – Krystyna Pieradzka (edd.), Warszawa 1982, s. 130.

¹⁰ BP IV, Irena Sułkowska-Kuraś – Stanislaus Kuraś – Hubertus Wajs (edd.), Romae–Lublina 1992, č. 1175, 1183; De servitiis, Jan Lisowski (ed.), Romae 1982, č. 64; *Excerpta*, č. 10, s. 77; Liber Ciołek, Jakub Caro (ed.), II, Wien 1874, č. 116; CV, Antoni Prochaska (ed.), Cracoviae 1882, č. 1093–1094.

¹¹ T. GRAFF, *Episkopat*, s. 30–33.

¹² *Jana Długosza Roczniki*, ks. 10–11, s. 208–209; Maria KOWALCZYK, *Mowa obediencyjna do antypapieża Jana XXIII*, BBJ, 46, 1996, s. 18–24.

¹³ T. GRAFF, *Episkopat*, s. 198.

¹⁴ Maria KOCZERSKA, *Oleśnicki Zbigniew*, PSB XXIII, Wrocław 1978, s. 776–784.

wczas podobne, negatywne zdanie o czeskim reformatorze.¹⁵ Należy jednak podkreślić, że w dobie soboru w Konstancji opinia w Polsce o Husie nie musiała być całkowicie negatywna, także wśród członków polskiej elity politycznej. Co więcej, Polacy niejednokrotnie wyrażali wobec Husa swój podziw i okazywali mu wyrazy sympatii.¹⁶ W Krakowie pamiętano dobrze, że Hus po bitwie grunwaldzkiej gratulował polskiemu królowi zwycięstwa nad tymi, którzy „ze stolca ich pychy złożeni są“, wzywał także do wspólnej pracy nad reformą Kościoła.¹⁷ Jan Hus w niektórych kręgach polskiej elity mógł być uważany zatem za jeszcze jednego reformatora,

¹⁵ Szerzej o poglądach Długosza zob.: Urszula BORKOWSKA, *Treści ideowe w dziełach Jana Długosza*, Lublin 1983. O samym Husie polski kronikarz pisał z pogardą, obrzydzeniem, ale i z szacunkiem. Nie odmawiał bowiem czeskiemu reformatorowi wiedzy i przyznawał, że Hus głosił wspaniałe kazania i prowadził przykładne życie. Jednak kiedy pozbawiono go uposażenia profesorskiego, „zaczął szerzyć herezję Wiklifą z samej zawiści i niechęci“. Królestwo Czeskie dzięki Husowi, ale także nadętym magistrów i lubieżnym doktorom pogrążyło się w zamęcie, grabieżach, morderstwach, profanacjach i rozpuście. Tym sposobem „znany kraj i pełen chwały naród słowiański budził głęboki wstręt i stracił sławę“. W innym miejscu Długosz stwierdzał, że Hus był człowiekiem „niskiego pochodzenia i stanu“, który na soborze w Konstancji „uporczywie zaprzeczał zarzucanemu mu występki“. Według niego Husa nie można było zachęcić do tego, aby odwołał swoją zgubną naukę i błędy zasiane „w sercach skłonnych do nowinek Czechów. Dlatego też słusznym wyrokiem soboru, mimo zapewnionych mu środków bezpieczeństwa, które nie powinny chronić heretyków, na zgromadzeniu ogólnym, wyrokiem całego soboru pozbawiono go godności [...], skazano go jako heretyka, a władze świeckie spaliły go na stosie“. Samych zaś „Czechów ogarnęło jednak tak wielkie zamroczenie, że dzień [...] 6 lipca obchodzą bardzo uroczystie, jak dzień świętego i męczennika. Rzecz to zaiste godna podziwu, że mężowie skądinąd roztropni, rozumni i przezorni ulegli tak wyraźnemu błędowi, iż heretyka i człowieka potępionego przez Kościół, który niegodziwą nauką zbezczeszczył ich sławny naród i Królestwo, czczą zupełnie jak świętego, gdy tymczasem odrzucili innych świętych, których przyjął i czci Kościół [...] Aż do dzisiejszego dnia trwają Czesi w swym uporze i szaleństwie [...]“. W relacji Długosza mimo ostrej krytyki Husa, jak i przyjmujących jego nauki Czechów, przebija się więc także nutka pewnej sympatii, a nawet troski o sąsiedni słowiański naród. Zdaniem kronikarza, Czesi, mimo wrodzonej roztropności, pobłądzili, ponieważ byli skłonni do nowinek religijnych. Warto też dodać, że Długosz, mimo odrazy wobec heretyków, Jana Husa i Hieronima, z podziwem zaznaczył, że „Obydwaj znieśli stos spokojnie, bez słowa, bo to mogłoby było wskazywać na słabość charakteru“. Zob. *Jana Długosza Roczniki*, ks. 10–11, s. 49–51; *Ibidem*, ks. 11, Stanisław Gawęda (ed.), Warszawa 2009, s. 59–60.

¹⁶ DJHUS, František Palacký (ed.), Prague 1869, s. 85–116; *Polska w okresie monarchii stanowej 1346–1454. Wybór tekstów*, Roman Heck (ed.), Warszawa 1955, s. 208–209.

¹⁷ *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 158–159; por. Cod.ep. III, Anatol Lewicki (ed.), Cracoviae 1894, dod. č. 3.

który w dobie wielkiej schizmy zachodniej, jak wielu innych, szuka dróg wyjścia z kryzysu. Postawa polskich hierarchów kościelnych wobec Husa i jego nauki zradyzalizowała się dopiero w okresie trwania soboru w Konstancji, kiedy to oficjalnie uznano naukę czeskiego reformatora za heretycką. Tym samym przestała być ciekawostką, nowinką, a stała się niebezpieczna dla Kościoła Katolickiego.¹⁸ Być może, jeszcze w trakcie obrad *concilium* arcybiskup gnieźnieński Mikołaj Trąba polecił dodać 2 poprawki do instrukcji wizytacyjnej swojego poprzednika Mikołaja Kurowskiego, zalecając ściganie zwolenników Husa.¹⁹ Papież Marcin V na początku 1418 roku poinformował arcybiskupów: praskiego, gnieźnieńskiego i salzburskiego o potępieniu Husa i dołączył do listu instrukcję postępowania inkwizycyjnego.²⁰ Dwa lata później ten sam papież ponowił to wezwanie w osobnym piśmie do prymasa Polski Mikołaja Trąby i innych polskich biskupów.²¹ W tym samym czasie polski prymas w statutach wieluńsko-kaliskich wymieniał już konkretne metody zmierzające do wytepienia heretyków husyckich. Zalecał m.in. prewencję w kontaktach z przybyszami z Czech i zakazywał używania ambony nieznanym kapłanom. Sporządzono też wtedy specjalną instrukcję wizytacyjną dla wszystkich diecezji.²² Kto do tego momentu miał wątpliwości, musiał się ich zatem wyrzec, chcąc być wiernym zaleceniom pasterzy Kościoła. Dla Oleśnickiego i jego współpracowników w kancelarii królewskiej było to oczywiste. Tak samo, jak dla profesorów

¹⁸ P. KRAS, *Husyci*, s. 44; Jadwiga KRZYŻANIAKOWA, *Stanowisko polskiej elity intelektualnej wobec Jana Husa i husytyzmu – do roku 1420*, in: *Polskie echa husytyzmu*, s. 32–61.

¹⁹ Stanisław LIBROWSKI, *Wizytacje diecezji włocławskiej, cz. 1: wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. I: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny*, ABMK 8, 1964, s. 198–202.

²⁰ Rękopis 325, Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie.

²¹ KDKK, cz. 2, Franciszek Piekosiński (ed.), Kraków 1883, č. 593.

²² *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*, Jan Fijałek – Adam Vetulani (edd.), Kraków 1915–1920–1951, s. 6, 94–96. Zob. też: *Modus inquirendi super statu ecclesiae generalis z pierwszej połowy XV stulecia*, Bolesław Ulanowski (ed.), in: *Scriptores Rerum Polonicarum*, XIII, Kraków 1889, s. 199–200; S. LIBROWSKI, *Wizytacje*, s. 198; Pavel KRAFL, *Opatření proti šíření husitství v provinciálním zákonodárství hnězdenských arcibiskupů z let 1420–1435*, TR 6, 2000, s. 58–62; Blanka ZILYNSKÁ, *Synodální opatření proti husitům v diecézích širší střední Evropy*, in: *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., Jana Konvičny – Jan Zdichynec* (edd.), Praha 2006, s. 265–288.

Uniwersytetu Krakowskiego i większości polskiego duchowieństwa z biskupami na czele.

Jak już wyżej wspominaliśmy, w drugiej dekadzie XV wieku Oleśnicki nie był jeszcze biskupem zobowiązanym do obrony wiary katolickiej na terenie swojej diecezji i nie odgrywał samodzielnej roli politycznej. Był raczej wykonawcą decyzji podjętych przez czołowych doradców króla i samego władcę. W pewnej mierze mógł na nie nawet wpływać, ale jego głos nie należał jeszcze do decydujących. Tym niemniej w świetle powyższych faktów możemy skonstatować, że już prawdopodobnie w trakcie trwania soboru w Konstancji musiał dostrzec niebezpieczeństwo, jakie niósł ze sobą fakt przenikania do Polski nauk Jana Husa. Był doskonale poinformowany o wydarzeniach jakie miały miejsce w trakcie soboru i wiedział, że na polskiego króla, neofitę, nie może paść nawet cień podejrzenia o sprzyjanie herezji. Taka sytuacja odpowiadałaby bowiem Zakonowi Krzyżackiemu i innym wrogom Polski i Litwy. Było to tym bardziej niebezpieczne, że po soborze w Konstancji Polacy liczyli na korzystny wyrok Zygmunta Luksemburskiego w ich sporze z Krzyżakami. I właśnie przy okazji wydania słynnego wyroku wrocławskiego w 1420 roku Zbigniew Oleśnicki i czołowi doradcy królewscy przekonali się, że kwestia czeska znacznie wpływa na polskie interesy i ma bezpośrednie przełożenie na rozgrywkę monarchii polsko-litewskiej z Krzyżakami. Na Sejmie Rzeszy we Wrocławiu poza wydaniem wyroku w sporze polsko-krzyżackim, najważniejszym problemem była bowiem sprawa zaostrzającej się sytuacji wewnętrznej w Czechach.²³ Według Jerzego Grygiela, niekorzystny dla Polski wyrok ogłoszony w stolicy prowincji graniczącej z Czechami, miał być poważnym ostrzeżeniem dla zwolenników herezji Jana Husa. Zdaniem tego badacza Zygmunt Luksemburski w czekającej go rozgrywce z Czechami, wolał za sojuszników mieć książąt Rzeszy, niż monarchię polsko-litewską. Do tego celu służył mu korzystny dla Zakonu wyrok,

²³ A. PROCHASKA, *Wyrok wrocławski*, PH 8, 1909, s. 49–62, 154–166, 269–283; Zenon Hubert NOWAK, *Międzynarodowe procesy polubowne jako narzędzie polityki Zygmunta Luksemburskiego 1412–1424*, Toruń 1981, s. 81n.; Idem, *Materiały źródłowe do sprawy wyroku wrocławskiego Zygmunta Luksemburskiego w procesie polsko-krzyżackim z 1420 r.*, ZH 41, 1976, z. 3, s. 149–165; Krzysztof OŻÓG, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków 2004, s. 222–226; Jaroslav GOLL, *König Sigismund und Polen 1420–1436*, MIÖG 15, 1894, s. 441–478; 16, 1895, s. 222–275.

który miał pozytywnie nastroić niemieckich książąt wobec perspektywy krucjaty antyhusyckiej. Dla polskiej dyplomacji oznaczało to jedno. Należało przeorientować sojusze polityczne, nawiązać bliższe kontakty z papieżstwem, jak również użyć sprawy czeskiej przeciw królowi rzymskiemu. Dlatego Polacy dążyli do podtrzymywania rozmów polsko-czeskich w sprawie ewentualnego przyjęcia korony czeskiej przez Władysława Jagiełłę, bądź Witolda. Już sama perspektywa sojuszu polsko-czeskiego miała skutecznie szachować poczynania Zygmunta Luksemburskiego.²⁴ Z drugiej strony, nawet w zamian za koronę, ze względu na dbałość o wizerunek międzynarodowy monarchia polsko-litewska nie mogła sobie pozwolić na akceptację przez króla bądź Witolda doktryny husyckiej. O ile w kwestii przyjęcia przez Jagiełłę korony Witold był zapewne zgodny z Polakami, to już w sprawie przyjęcia korony przez samego siebie, miał inne zdanie. Dlatego rozgrywka ta skończyła się ostatecznie wysłaniem do Czech księcia Zygmunta Korybutowicza jako namiestnika Witolda. Ze strony Witolda było to aktem zemsty na Zygmuncie Luksemburskim za wyrok wrocławski. Sam zresztą przyjęcie oferty husytów otwarcie tłumaczył swoim gniewem na Zygmunta.²⁵ Witold, wielokrotnie sprawiając Polakom kłopoty, także i w tej sprawie działał głównie na własną rękę, prowadząc niezależną od Polski, szkodliwą dla niej, samodzielną politykę.²⁶ Wykorzystywali to wielki mistrz krzyżacki i Zygmunt Luksemburski, którzy informowali opinię europejską, w tym papieża, o rzekomym prohusyckim nastawieniu Jagiełły.²⁷ Akcja ta odniosła pewien skutek, a bieg wypadków zaniepokoił Marcina V, który namawiał nawet polskich biskupów, aby odradzili Jagielle sojusz z husytami.²⁸

W toku tych wydarzeń protonotariusz królewski Zbigniew Oleśnicki odgrywał coraz większą rolę jako czołowy polski dyplomata, jednak nie prowadził wtedy

²⁴ J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 12–14.

²⁵ UB I, František Palacký (ed.), Prag 1872, č. 172, 262; CEV, č. 995, 1012; Ibidem, Appendix, č. 42–43; LECU V, Friedrich Georg von Bunge (ed.), Riga 1867, č. 2602.

²⁶ T. GRAFF, *Hierarchia kościelna*, s. 126; J. NIKODEM, *Witold Wielki Książę Litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013, s. 321–355.

²⁷ UB I, č. 66; CDB III, Adolph Friedrich Riedel (ed.), Berlin 1846, s. 393.

²⁸ Cod.ep. I, August Sokołowski – Józef Szujski (edd.), Cracoviae 1876, č. 119; Ibidem, II, Anatol Lewicki (ed.), Cracoviae 1891, č. 109, 117; UB I, č. 184, 187–188; BP IV, č. 1040, 1067–1068; VMP II, Augustino Theiner (ed.), Romae 1861, č. 31.

własnej polityki. Skupiał się bowiem głównie na wykonywaniu zadań, które mu powierzono. W każdym razie, po wyroku wrocławskim król Jagiełło i wielki książę litewski Witold postanowili niezwłocznie wysłać kolejne poselstwo do Wrocławia, aby król rzymski dowiedział się, że Polacy i Litwini są gotowi dochodzić zbrojnie swoich praw. Wśród doradców królewskich miał wyróżniać się właśnie Zbigniew Oleśnicki, który „gorliwie podsuwał przepisy prawne, według których należało podjąć i przeprowadzić poselstwo”.²⁹ Dlatego to właśnie on w imieniu króla, a Mikołaj Cebulka z ramienia Witolda zostali wysłani do Wrocławia. Tam Zbigniew Oleśnicki wygłosił długą przemowę broniąc praw swojego Królestwa.³⁰ Długosz prawdopodobnie upiększył tę przemowę, tym niemniej podstawową relację z przebiegu wydarzenia miał z pierwszej ręki, bo od samego Oleśnickiego. Dlatego możemy założyć, że w głównych zarysach słowa podane przez dziejopisa są zgodne ze stanem faktycznym. Pomijamy w tym miejscu całą listę wymówek przedstawioną Zygmuntowi Luksemburskiemu. Do kwestii czeskiej odnosiła się pośrednio, ale za to wyraźnie, zapowiedź Oleśnickiego, że wobec wielu krzywd, jakie Zygmunt wyrządził, Bóg może pozbawić go ziem, które jemu do tej pory się należały.³¹ Była to czytelna aluzja do sytuacji w Czechach, a także zawoalowane ostrzeżenie przed działalnością na tym polu polskiej dyplomacji. Po przemówieniu Oleśnickiego wystąpił także Mikołaj Cebulka, który oświadczył, że od tego momentu jego pan, wielki książę litewski Witold będzie uważał Zygmunta za swojego wroga.³² Nie wiemy, na ile wytworem wyobraźni był komentarz Długosza, że król rzymski w odwecie za tak bezczelne poselstwo postanowił utopić obu posłów i tylko dzięki swoim doradcom odstąpił od tej zbrodni. Jakkolwiek było, posłowie: Zbigniew Oleśnicki i Mikołaj Cebulka, bez przeszkód wyruszyli w drogę do kraju, a po powrocie zdali relację ze swej misji w Jedlnej i zyskali szereg pochwał za wykonanie zadania.³³ Następnie Zbigniew Oleśnicki jeszcze w kwietniu 1420 roku został wysłany do Torunia wraz z Januszem z Kościelca, aby otrzymać od Krzy-

²⁹ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 122–123.

³⁰ *Ibidem*, s. 123–129.

³¹ *Ibidem*, s. 128.

³² *Ibidem*, s. 129–130.

³³ *Ibidem*, s. 130–131.

żaków sumę orzeczoną wyrokiem wrocławskim. Jagiełło i Witold liczyli bowiem na jakieś uchybienie ze strony Zakonu, aby zyskać pretekst do dalszych działań zbrojnych.³⁴ Jak już nadmieniliśmy, w owym czasie trudno jednak mówić o spójnej polityce Polski i Litwy na arenie międzynarodowej. Widać to było choćby w odniesieniu do wyroku wrocławskiego. Jagiełło sprawiał wrażenie, że częściowo go akceptuje, natomiast Witold całkowicie go odrzucił. Podobne rozbieżności wystąpiły także w odniesieniu do polityki czeskiej.³⁵

Warto zauważyć, że właśnie w tym momencie, kiedy Polacy po wyroku wrocławskim stanęli wobec perspektywy ochłodzenia relacji z Zygmuntem i zaostrzenia konfliktu z Krzyżakami, pojawiła się propozycja objęcia tronu czeskiego przez Jagiełłę. Polacy ostatecznie postanowili odrzucić koronę ze względu na szerzącą się w Czechach herezję husycką i brak stabilizacji wewnętrznej, jak również ze względu na prawa do korony św. Wacława, jakie były w posiadaniu Zygmunta Luksemburskiego.³⁶ Tym niemniej, jak już nadmieniliśmy wyżej, postanowiono tak długo zwlekać, jak to tylko możliwe, aby postawa Polski skutecznie powstrzymywała króla Zygmunta przed wrogimi i szkodliwymi działaniami. O tym, że Czesi chcieli wykorzystać do swoich celów wyrok wrocławski, który niewątpliwie stanowił duży zgrzyt w stosunkach polsko-luksemburskich, świadczy fakt, że ich poselstwo ofiarowując Jagielle koronę sprytnie zwróciło uwagę na niesprawiedliwość tego wyroku i na niegodziwość krzyżacką.³⁷ Słowa te, rysujące obraz wspólnego wroga, miały pozytywnie nastroić Polaków do propozycji objęcia tronu w Pradze. Zachowała się instrukcja dla posłów czeskich udających się do Polski w grudniu 1420 roku. Zaznaczono w niej, że poselstwo to na równi ma traktować Jagiełłę i Witolda. Zalecano także, aby król lub książę przyjęli 4 artykuły praskie w całości, co było warunkiem objęcia przez jednego z nich tronu w Pradze. Co ciekawe, podkreślano też konieczność obrony bliskich sobie języków.³⁸ Warto dodać, że Długosz, myśląc

³⁴ Ibidem, s. 138.

³⁵ Szerzej na ten temat: J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 186–263; Idem, *Witold*, s. 321–355.

³⁶ J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 15–31; J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 205–224.

³⁷ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 144–147.

³⁸ Vaclav NOVOTNÝ, *K otázce polské kandidatury na český trůn*, in: Sborník Žižkův, Rudolf Urbánek (ed.), Praha 1924, s. 131–133.

niekiedy daty i składy czeskich poselstw, skądinąd nie przepadający za Jagiełłą, nawiązując do propozycji czeskiej, niezmiennie przedstawiał jednak władcę polskolitewskiego jako obrońcę wiary katolickiej, dla którego główną przeszkodą w negocjacjach z Czechami była herezja husycka.³⁹ Jagiełło miał nawet dać do zrozumienia na zjeździe lubelskim w 1421 roku, że przyjęcie korony czeskiej jest możliwe nawet wobec oporu Zygmunta Luksemburskiego, jeśli tylko Czesi powrócą na łono Kościoła, a papieństwo wyrazi zgodę na objęcie ich tronu.⁴⁰ Zjazd lubelski wysłał do Zygmunta Luksemburskiego dwóch posłów: Zbigniewa Oleśnickiego i Jana Tarnowskiego. Zadaniem polskich wysłanników było zaproponowanie Zygmuntowi wspólnej akcji przeciw husytom, w zamian za analogiczną akcją przeciw Zakonowi połączoną z rozbiorem ich państwa. Rękojmnią miał być Śląsk oddany w zastaw Polsce. Przy okazji Oleśnicki i Tarnowski podkreślili, że polski król odmówił poparcia czeskiej herezji. Posłowie zaznaczyli jednak, iż oba narody są sobie bliskie, łączy je przecież pokrewieństwo języka.⁴¹ Jeśli wierzyć całkowicie relacji Długosza, działalność tego poselstwa ukazuje swoistą podwójną grę dyplomacji polskiej w owym czasie. Z jednej strony kreślono wszak Czechom wizję obalenia Zygmunta, a z drugiej strony tego samego Zygmunta zapewniano o poszanowaniu jego praw do tronu czeskiego. Niestety, trudno mieć całkowitą pewność, jak te rozmowy wyglądały w rzeczywistości.⁴² Zygmunt, równie biegły w dyplomacji, nie dał się jednak przekonać Polakom i zaproponował Jagielle rękę swojej córki Elżbiety, lub bratowej Ofki. Co zastanawiające, mimo że nie pytano o zdanie książąt śląskich, w każdym wypadku Śląsk miał ostatecznie przypaść Polsce. Oleśnicki i Tarnowski według Długosza byli zadowoleni z takiego rezultatu poselstwa.⁴³ Warto nadmienić, że relację Długosza o tym poselstwie często krytykują historycy czescy, jak np. Jaroslav Goll, uważając ją raczej za wytwór wyobraźni kroni-

³⁹ O tym, że trudno zanegować rzeczywistą pobożność Jagiełły i jego niechętną postawę wobec husytyzmu pisał już J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 186, 214, 224–226.

⁴⁰ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 155; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, Praha 1996, s. 88–90.

⁴¹ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 156–157; CEV, č. 1045; RI, I, Wilhelm Altmann (ed.), Innsbruck 1896, č. 4606.

⁴² J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 256–257; J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 39–42.

⁴³ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 158–159.

karza.⁴⁴ Polscy historycy z kolei zazwyczaj uznają jej wiarygodność, kwestionując tylko poszczególne elementy, jak np. realność projektu małżeńskiego pomiędzy Jagiełłą a Elżbietą, która miała zostać przecież żoną Albrechta Habsburga.⁴⁵ Nie rozstrzygając tego sporu, zauważmy, że już po powrocie do kraju Oleśnicki został znowu wysłany w kolejnej misji. Tym razem na Litwę, aby poinformować księcia Witolda o rezultatach osiągniętych przez poselstwo.⁴⁶ Niedługo później to właśnie Oleśnicki w imieniu panów koronnych miał prosić króla, aby wytrwał w zamiarze poślubiania Ofki, mimo uwięzienia rycerza Zawiszy Czarnego, który w tej sprawie wyjechał do Zygmunta Luksemburskiego. Możemy z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że Oleśnicki, podobnie jak Długosz, uważał, iż małżeństwo Jagiełły z królową czeską Ofką byłoby dla Polski bardziej pożyteczne i korzystne ze względu na zapis umożliwiający odzyskanie należącego niegdyś do Korony Śląska. Tym samym mógł kwestionować sens ślubu starego króla z Sonką Holszańską.⁴⁷ Ze względu na swoją pozycję, nie robił tego zapewne zbyt ostentacyjnie. Związek ten był według Długosza inspirowany przez wrogo nastawionego do Luksemburczyka Witolda. Trudno dowieść, czy jest to informacja prawdziwa. Bożena Czwojdrak ostatnio zauważyła, że trzeba „zwrócić uwagę na udział Witolda w doprowadzeniu do tego mariażu”. Badaczka ta uważała, że „król szukał kogoś, kto da mu następcę”, a sam Witold popierał zamysły króla.⁴⁸ Natomiast wbrew opinii

⁴⁴ J. GOLL, *Čechy a Prusy w středověku*, Praha 1897, s. 158–159; Idem, *König Sigismund und Polen*, s. 229.

⁴⁵ A. PROCHASKA, *Wyrok wrocławski*, s. 273–274; Anatol LEWICKI, *Król Zygmunt Luksemburski a Polska 1420–1436* (rec. pracy J. Golla), KH 10, 1896, s. 72–73; Zenon Hubert NOWAK, *Dyplomacja polska w czasach Jadwigi i Władysława Jagiełły (1382–1434)*, in: *Historia dyplomacji polskiej I*, Marian Biskup (ed.), Warszawa 1982, s. 342; Idem, *Międzynarodowe procesy*, s. 117; J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 40–42; Krzysztof BACZKOWSKI, *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506)*, Kraków 1999, s. 119–120. Dyskusję w polskiej i czeskiej historiografii na ten temat podsumował ostatnio J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 257–258; Idem, *Zbigniew Oleśnicki wobec unii*, s. 105–107. Historyk ten propozycję Zygmunta Luksemburskiego dotyczącą zastawu Śląska uważa za wiarygodną, choć zastanawia się, czy była ona rzeczywiście szczerą.

⁴⁶ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 159.

⁴⁷ Ibidem, s. 159–163.

⁴⁸ Bożena CZWOJDRAK, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 19.

większości historiografii zdaniem Ewy Maleczyńskiej i Jarosława Nikodema, to Jagiełło był jednak inicjatorem tego kroku. Głównym powodem takiego postępowania miała być chęć uzyskania potomka. Według Nikodema być może powodem była niezgodna z intencjami Jagiełły i Polaków, czeska polityka Witolda. Co więcej, decyzja Jagiełły w sprawie małżeństwa z Sonką podjęta została po nieudanej misji Zawiszy Czarnego, a zatem nie szkodziła bardzo stosunkom z Zygmuntem Luksemburskim.⁴⁹ Natomiast, co nas najbardziej interesuje, według Długosza, i zapewne według Oleśnickiego, małżeństwo króla z Sonką było „niemiłe Polakom, a jemu [to jest Jagielle] bliskiemu już zgrzybiałej starości zupełnie niepotrzebne [...]”.⁵⁰ Podobnie uważała Bożena Czwojdrak, która stwierdziła, że „*Słynne zdanie dziejopisarza o tym, iż uroda Zofii była piękniejsza od obyczajów, przytoczone przy opisie zaślubin pary królewskiej, dobitnie ukazuje jego stosunek do niej. Ponieważ jednak w chwili zawarcia tego związku Długosz był dzieckiem, przytaczał tu najpewniej opinie innych, najprawdopodobniej zaś swego mentora, biskupa krakowskiego, Zbigniewa Oleśnickiego*”.⁵¹ Oleśnicki miał także jeszcze jeden powód, aby nie darzyć Sonki Holszańskiej sympatią. Tym powodem było jej prawosławne wyznanie, które musiała zmienić wychodząc za polskiego władcę. Dla Oleśnickiego zarówno husyci, jak i prawosławni schizmatycy byli nie tylko niebezpieczni, ale nie zasługiwali również na szacunek. Sonka została wprawdzie katoliczką, ale jej przeszłość w oczach biskupa rzutowała zapewne na jego ocenę królowej. Biskup widział zresztą wiele podobieństw liturgicznych między obu wyznaniami, o czym niżej. Wychowanie w prawosławnej wierze wytykał Sonce także Długosz.⁵² W każdym razie możemy w tym miejscu naszych rozważań skonstatować, iż sprawa czwartego mał-

⁴⁹ J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 259–261; Idem, *Witold*, s. 358–360; Ewa MALECZYŃSKA, *Rola polityczna królowej Zofii Holszańskiej na tle walki stronnictw w Polsce w latach 1422–34*, Lwów 1936, s. 25–26, 35–36; *Zawisza Czarny herbu Sulima*, Beata Możejko – Sobiesław Szybkowski – Błażej Śliwiński (edd.), Gdańsk 2003, s. 83–84.

⁵⁰ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 166.

⁵¹ B. CZWOJDRAK, *Zofia Holszańska*, s. 19. Tylko Długoszowi negatywną opinię o Sonce przypisywała natomiast Maria KOCZERSKA, *Królowa Zofia Holszańska – jej osobowość i rola polityczna*, in: *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, Wioletta Zawitkowska (ed.), Rzeszów 2010, s. 80.

⁵² *Jana Długosza Roczniki*, ks. 12: 1445–1461, Jerzy Wyrozumski (ed.), Warszawa 2004, s. 413–415.

żeństwa Jagiełły sugeruje nam, że Oleśnicki, który przez cały okres swojej działalności politycznej miał na uwadze konieczność odzyskania przez Polskę Śląska, nie chciał pogodzić się z krokami króla, które prowadziły w innym kierunku. Małżeństwo króla z Sonką, na dodatek była schizmatyczką, nie pociągało za sobą trwałych korzyści. Perspektywa uzyskania potomka, wobec wieku króla, też mogła wydawać się Oleśnickiemu nierealna. Większe szanse na realizację polityki śląskiej widział Zbigniew w mariażach z Luksemburgami.⁵³ Sam zresztą, już jako biskup krakowski zakupił w 1443 roku księstwo siewierskie, które przez kolejne stulecia było pod wyłączną władzą ordynariuszy krakowskich.⁵⁴ Na marginesie tych rozważań dodajmy, że Oleśnicki niejednokrotnie był zaangażowany w sprawy dynastyczne dworu polskiego. Znamienne jest, że przy okazji uroczystości koronacyjnych Sonki Holszańskiej w 1424 roku Zygmunt Luksemburski zaproponował Polakom, aby zerwali sojusz z Fryderykiem Hohenzollernem, a córka królewska Jadwiga poślubiła księcia pomorskiego Bogusława IX. W tej sprawie na Litwę do Witolda został wysłany właśnie biskup Zbigniew Oleśnicki, kanclerz Jan Szafraniec i marszałek Zbigniew z Brzezia. Nie oznaczało to jednak zaangażowania Oleśnickiego po stronie kandydatury słupeckiej. Był on bowiem zwolennikiem kandydatury brandenburskiej.⁵⁵

W trakcie swojej działalności publicznej Oleśnicki z pewnością nie był zwolennikiem sojuszu z Luksemburgiem za wszelką cenę. Jak już wyżej wspominaliśmy, część historyków zbyt jednoznacznie interpretuje źródła, przypisując Oleśnickiemu takie role na ówczesnej scenie politycznej, których bynajmniej nie pełnił. Jerzy Grygiel uważał, że w 1421 roku Oleśnicki należał do przywódców stronnictwa proluksemburskiego. Według niego, Jagiełło wysłał Zbigniewa i Tarnowskiego na Węgry do Tyrnawy, aby z jednej strony wysondować stanowisko Zygmunta w sprawie czeskiej i krzyżackiej, a z drugiej strony uciszyć i skompromitować zwolenników Luksemburgów, czyli samych posłów. Jagiełło miał ich bowiem wysłać

⁵³Karol PIOTROWICZ, *Plany rewindykacyjne Śląska przez Polskę pod koniec średniowiecza*, Katowice 1936, s. 22–44.

⁵⁴Zdzisław NOGA, *Sprzedaż terytorium siewierskiego biskupowi i kapitule krakowskiej w 1443 r.*, RND 12, 1987, z. 109, s. 93–104.

⁵⁵J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 311–312; Idem, *Zbigniew Oleśnicki wobec unii*, s. 115–117; por. J. SPERKA, *Szafrancowie*, s. 163–164.

z instrukcją, która nie mogła być w praktyce zrealizowana. Tym samym dzięki kompromitacji posłów miało ulec wzmocnieniu środowisko przychylnie rozmowom z husytami z Szafrącami na czele.⁵⁶ Poglądy te należy zdecydowanie odrzucić. Przypisywanie bowiem Oleśnickiemu w tym czasie roli lidera wymyślnego przez historiografię rzekomo istniejącego stronnictwa luksemburskiego jest zbyt daleko idące. Wszak, jak już nadmienialiśmy, Oleśnicki przed 1423 rokiem nie odgrywał jeszcze poważnej roli politycznej i dla króla był przede wszystkim sprawnym dyplomatą, który miał za zadanie wykonywać jego polecenia.⁵⁷ Tym niemniej dawniej historiografia polska idąc za wywodami Ewy Maleczyńskiej uważała, że Oleśnicki miał decydujący wpływ także na odnowienie układu lubowelskiego, do którego doszło w Kieżmarku 1423 roku. Według tej badaczki presja Oleśnickiego wręcz zmuszała Jagiełłę do rozmów z Zygmuntem Luksemburskim. Wynik rozmów w Kieżmarku miał być zatem triumfem rzekomo istniejącego wtedy stronnictwa pro luksemburskiego kierowanego przez Oleśnickiego.⁵⁸ Ostatnio z tą tezą rozprawił się jednoznacznie Jarosław Nikodem, słusznie zaznaczając, że zdanie Oleśnickiego nie miało w tym czasie istotnego znaczenia, a sam Jagiełło przystał na układ w Kieżmarku bardzo niechętnie.⁵⁹ Także późniejsze plany Oleśnickiego związane z Luksemburgami i Habsburgami wynikały raczej z jego odmiennej od dworu koncepcji politycznej w sprawach międzynarodowych. Należy również podkreślić, że w ciągu długiego pontyfikatu Oleśnicki udowodnił, iż nadrzędną wartością zawsze był dla niego interes Królestwa Polskiego i Kościoła, a ewentualny sojusz i planowane przez niego mariaże z Luksemburgami i później z Habsburgami były tylko doraźnym środkiem do osiągnięcia celu, jakim było wzmocnienie Polski na arenie międzynarodowej, z perspektywą ściślejszego związku z Litwą, odzyskania Śląska i zneutralizowania poczynań Zakonu Krzyżackiego. W każdym razie, również po uzyskaniu biskupstwa krakowskiego Zbigniew Oleśnicki musiał liczyć się

⁵⁶ J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 41–42.

⁵⁷ Podobnie sądzi J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 226.

⁵⁸ E. MALECZYŃSKA, *Rola polityczna*, s. 45–46; Eadem, *Społeczeństwo polskie*, s. 120.

⁵⁹ J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 291.

z wszystkimi bieżącymi ograniczeniami, często uniemożliwiającymi prowadzenie samodzielnej polityki na arenie polsko-litewskiej i międzynarodowej.⁶⁰

Wracając do wydarzeń z lat 1420–22 odnotujemy jeszcze, że Oleśnicki był zapewne przeciwnikiem wysłania do Czech księcia Zygmunta Korybutowicza, choć osobiście nie miał na to wielkiego wpływu. Samodzielna polityka Witolda, nierzadko kłócąca się z planami Jagiełły i jego doradców, nie mogła podobać się przysłemu biskupowi. Z drugiej strony Oleśnicki wraz z najbliższym otoczeniem monarchy doskonale zdawał sobie sprawę, że wyprawa Korybutowicza jest kolejną akcją skutecznie paraliżującą poczynania Zygmunta Luksemburskiego, co w danej chwili było doraźnie skutecznym sposobem wywierania odpowiedniego nacisku na króla rzymskiego. Tym niemniej zarówno Oleśnicki, jak i namiestnik Witolda nie pałali do siebie w następnych latach sympatią. Źródła poświadczają, że obaj panowie wręcz nie mogli wytrzymać w swojej obecności, o czym niżej.

Na zakończenie tej części naszych rozważań należy jednak podkreślić, że doświadczenia Oleśnickiego w służbie polskiej dyplomacji i w kancelarii królewskiej z lat 1410–23, doskonała orientacja w sytuacji międzynarodowej w tej części Europy, a także wrodzony spryt i umiejętność dobierania sobie współpracowników czyniły z tego dostojnika z chwilą objęcia biskupstwa krakowskiego nie tylko ważnego męża Kościoła, ale i czołowego polityka, z którym musiał liczyć się nie tylko Jagiełło, ale także dwory sąsiednie. Bogate biskupstwo krakowskie osławione męczeńską śmiercią św. Stanisława było bowiem, przynajmniej w Małopolsce, uważane za zaszczytniejsze i wspanialsze od gnieźnieńskiego, a sam Oleśnicki mogąc niejednokrotnie przejść na urząd metropolity, uważał, że byłaby to dla niego swoista degradacja i wolał zostać w stolicy państwa, w Krakowie, gdzie miał bacznie na wszystkie ważne sprawy bieżącej polityki.⁶¹

* * *

W 1423 roku Oleśnicki stanął na straży wiary katolickiej jako pasterz diecezji krakowskiej. Prosząc papieża Marcina V o swoją konfirmację podkreślał, że ma

⁶⁰ T. GRAFF, *Hierarchia kościelna*, s. 131.

⁶¹ Idem, *Episkopat*, s. 93–95, 100–103.

zamiar walczyć wszelkimi środkami z herezją.⁶² Prawdopodobnie to także on usprawiedliwiał się przed papieżem, że nie może przybyć na sobór zwołany do Pawii, ze względu na zagrożenie ze strony czeskich husytów.⁶³ Marcin V podziękował kilka lat później biskupowi krakowskiemu za właściwą postawę wobec husytyzmu i wzywał go, aby zachęcił Jagiełłę i Witolda do walki z husytami.⁶⁴ Co znamienne, już rok po objęciu biskupstwa Oleśnicki miał ponoć okazać się pryncypialnym wobec herezji, nie tylko w teorii, ale i w praktyce. To właśnie za namową biskupa krakowskiego król Jagiełło w czasie pobytu poselstwa czeskiego czuł się zmuszony usunąć z ambony i wtrącić do więzienia heretyckiego kaznodzieję, który w obecności dworu przebywającego w Wiślicy głosił nauki Husa i jego zwolenników.⁶⁵ Według Długosza Oleśnicki „*uporczywie prześladował niegodziwą sektę*“ i polecił, aby w związku z obecnością Czechów przestrzegano interdymu kościelnego.⁶⁶ O prześladowaniu husytów przez biskupa Oleśnickiego, który tępił *hereticos heresi Bohemica* nie tylko w diecezji krakowskiej, ale w całym Królestwie Polskim *non solum ecclesiastico verum etiam materiali gladio* – czytamy także w jego pośmiertnym żywocie pióra Długosza w *Katalogu biskupów krakowskich*.⁶⁷ Natomiast w krótkiej charakterystyce zamieszczonej w *Rocznikach* Długosz podkreślił jego zaangażowanie w obronę wiary katolickiej.⁶⁸ Z pewnością Oleśnicki był dumny ze swojej działalności przeciw objawom zaszczepiania herezji w swojej diecezji. Po latach pisał bowiem w imieniu polskiego episkopatu do szlachty Królestwa Czeskiego o wtrącaniu do więzień heretyków i paleniu ich na stosie: *Nos etenim, universi Regni Polonie pontifices, huiuscemodi homines virga apostolica de hac nostra patria eliminamus et expellimus, et de heresi suspectos aut ignem subire aut in perpetuis statuimus*

⁶² CEV, č. 1095.

⁶³ Cod.ep. I, č. 58.

⁶⁴ Ibidem, č. 70–71.

⁶⁵ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 210.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ *Katalogi biskupów krakowskich*, Józef Szymański (ed.), MPH II, t. 10, cz. 2, Warszawa 1974, s. 216; por.: *Catalogus episcoporum Cracoviensium*, Ignacy Polkowski – Żegota Pauli (edd.), in: Joannis Długossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia, I, Cracoviae 1887, s. 424.

⁶⁸ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 12: 1445–1461, s. 256–258; J. NIKODEM, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii*, s. 25.

mori carceribus.⁶⁹ Jako biskup krakowski Oleśnicki w swoich działaniach przeciwko herezji opierał się nie tylko na zaleceniach papieskich i ogólnych zasadach inkwizycyjnych przyjętych w całym Kościele. Podstawą jego działania były również wspomniane przez nas wyżej statuty wieluńsko-kaliskie prymasa Mikołaja Trąby z 1420 roku, jak również sporządzona wtedy instrukcja wizytacyjna dla wszystkich diecezji metropolii gnieźnieńskiej. Oleśnicki odziedziczył ponadto po swoim poprzedniku Wojciechu Jastrzębcu, późniejszym prymasie, statuty synodalne, które szczególny nacisk kładły na zagrożenie ze strony husyckich kaznodziejów, co pochwalił papież Marcin V.⁷⁰ Również na synodach przez siebie zwoływanych Oleśnicki dbał o podniesienie poziomu służby bożej w swojej diecezji, co automatycznie stwarzało trudności w przenikaniu husytyzmu na tym obszarze. Jego troska o właściwie sprawowaną Eucharystię była swoistą odpowiedzią na husycką teologię.⁷¹ Oleśnicki troszcząc się o poziom wykształcenia podległego sobie duchowieństwa pragnął, aby kler dysponował skutecznymi narzędziami w walce z herezją. Starał się także u papieża Marcina V o 8 altarii dla kapłanów penitencjarzy, którzy doskonale znając Biblię, będą w stanie walczyć z herezją.⁷² To również m.in. Oleśnickiemu historiografia przypisuje przyczynienie się do wydania przez Jagiełłę edyktu wieluńskiego z 9 kwietnia 1424 roku, który był pomyślany jako swoiste antidotum na zagrożenie husytyzmem w Polsce. W świetle edyktu władze świeckie miały obowiązek wspomagać Kościół w ściganiu heretyków. Wszyscy poddani przebywający w Czechach powinni byli powrócić niezwłocznie do kraju. Po powrocie mieli być poddani przez swoich biskupów albo inkwizytorów badaniu na prawomyślność. Gdyby poddani Jagiełły nie powrócili w wyznaczonym terminie z Czech, tj. do święta Wniebowstąpienia Pańskiego, mieli być uważani za heretyków i tak traktowani, łącznie z pozbawieniem szlachectwa, banicją, karą konfiskaty dóbr, wy-

⁶⁹ Cod.ep. III, č. 12.

⁷⁰ *Statuta Alberti Jastrzębiec Epicopi Cracoviensis*, Udalricus Heyzman (ed.), in: *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki IV*, Kraków 1875, s. 63–86; SD, Ignacy Daniłowicz (ed.), I, Wilno 1860, č. 1383.

⁷¹ Krzysztof OŻÓG, *Pastor bonus – duszpasterskie zabiegi biskupa Zbigniewa Oleśnickiego w diecezji krakowskiej*, in: *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu*, s. 157–170.

⁷² BP V, Irena Sułkowska-Kuraś – Stanislaus Kuraś – Maria Kowalczyk – Anna Wajs – Hubertus Wajs (edd.), *Romae – Lublini* 1995, č. 2075.

dziedziczeniem i infamią dla ich potomstwa. Nie wolno było także przewozić do Czech broni i żywności.⁷³ Antyczeski i antyhusycki kurs Polski przy równoczesnym ociepleniu stosunków z Zygmuntem Luksemburskim to wynik realistycznych działań ówczesnej polskiej dyplomacji. Politykę tę Oleśnicki, już jako biskup krakowski, niewątpliwie energicznie wspierał, nie był jednak jej inicjatorem. Jego pozycja polityczna i wpływ na decyzje Jagiełły systematycznie jednak wzrastały. Na początku 1424 roku król Polski wypowiedział oficjalnie Czechom wojnę. Wojnę Czechom wypowiedział także Witold.⁷⁴ Ponadto w maju tego roku posłowie czescy dowiedzieli się, że Jagiełło nie widzi możliwości prowadzenia z nimi dalszych pertraktacji.⁷⁵ W osobnym liście król polski przedstawiając się jako sprzymierzeniec Zygmunta Luksemburskiego, groził Czechom akcją militarną, jeśli nie powrócą do jedności z Kościołem.⁷⁶

Te i podobne im kroki strony polsko-litewskiej nie zmieniły nieufności Stolicy Apostolskiej wobec działań Jagiełły i Witolda. Zaniepokojony papież Marcin V pisał właśnie do biskupa Zbigniewa Oleśnickiego, aby ten nakłonił obu władców do energicznej akcji skierowanej przeciw husytom.⁷⁷ Jednoznacznie antyhusycki zwrot polityki monarchii jagiellońskiej nie przekonywał także Zygmunta Luksemburskiego. Świadczy o tym choćby fakt, że posiłki zbrojne wysłane Zygmuntovi przez Jagiełłę w 1424 roku, zostały odesłane spod Ołomuńca do Polski przez Albrechta Habsburga, zapewne po uzgodnieniu z Luksemburczykiem.⁷⁸ Dzięki takiemu postępowaniu Zygmunt Luksemburski, nie mógł być całkowicie zaskoczony, kiedy poinformowano go o tym, że strona polsko-litewska, choć oficjalnie protestowała, to jednak niezbyt skutecznie powstrzymywała kolejną wyprawę do Czech księcia Korybutowicza, który jednak został ostatecznie wyklęty przez polski

⁷³ VL I, Jozafat Ohryzko (ed.), Petersburg 1859, s. 38.; *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 213–214; P. KRAS, *Edykt wieluński z 1424 roku i udział brachium saeculare w walce z husytywem na ziemiach polskich*, SUMM, 26–27, 1997–1998, s. 63–77.

⁷⁴ UB I, č. 292; CEV, č. 1140.

⁷⁵ CEV, č. 1148–1149.

⁷⁶ Cod.ep. I, č. 64; UB, I, č. 299.

⁷⁷ Cod.ep. II, č. 171.

⁷⁸ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11, s. 216–217.

Kościół, a przez Czechów uwięziony w 1427 roku.⁷⁹ Oficjalnie jednak, jeszcze w 1424 roku, pod patronatem oburzonego na krewniaka polskiego króla zawiązała się w Koronie antyhusycka konfederacja stanowa.⁸⁰

Jak już wspomnieliśmy, Oleśnicki i Korybutowicz odnosili się do siebie wrogo. Było to widoczne zwłaszcza w ostatnich latach życia Jagiełły. W 1431 roku, kiedy Zygmunt Korybutowicz najechał klasztor kartuzów w Lechnicy biskup krakowski osobiście stanął na czele zbrojnej wyprawy skierowanej przeciw niemu.⁸¹ Księcia spotkał na zamku krakowskim w trakcie trwania słynnej dysputy polskich teologów z Czechami. Między Oleśnickim a Korybutowiczem dochodziło do gwałtownych kłótni, co nie podobało się części doradców. Zygmunt miał powiedzieć do Oleśnickiego: „*Czyż nie wiesz pyszałku [...], że ja łatwo umniejszę Twą pychę?*“. Niektórzy członkowie rady uważali jednak, iż Korybutowicz jest ważnym sojusznikiem i dlatego interes państwa należy cenić wyżej, niż osobiste animozje.⁸² Historia przyznała jednak rację Oleśnickiemu, bo Korybutowicz w następnych latach przysparzał Królestwu Polskiemu wiele kłopotów stając się sojusznikiem księcia Świdrygiełły, zbuntowanego brata Jagiełły sprzymierzonego z Krzyżakami.⁸³ Trudno dzisiaj ocenić, na ile prawdopodobna jest wersja Długosza, który twierdził, że Korybutowicz groził nieustępliwemu biskupowi krakowskiemu zabójstwem, ba, według kronikarza złorzeczył także samemu świętemu Stanisławowi: „*Staszku, Staszku, uprzedzam cię o mojej wrogości wobec ciebie!*“.⁸⁴ Zapewne w dużej mierze jest to wyraz fantazji literackiej kronikarza, który wiedząc o faktycznym sporze pomiędzy dostojnikami, swoim zwyczajem ubarwił interesującą nas relację. Przy tej okazji kolejny raz przedstawił Oleśnickiego jako niezłomnego obrońcę wiary i drugiego świętego Stanisława, który stojąc na staży ortodoksji, nie troszczy się o własne,

⁷⁹ František Michálek BARTOŠ, *Kniže Zikmund Korybutovič v Čechách*, SbH 6, 1959, s. 171–218; J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 102–104; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 111 n.

⁸⁰ *Ruch husycki w Polsce. Wybór tekstów źródłowych (do r. 1954)*, Roman Heck – Ewa Maleczyńska (edd.), Wrocław 1953, č. 72–73; UB I, č. 300–302; Cod.ep. I, č. 65; CEV, č. 1160; Antoni PROCHASKA, *Dwa związki antyhusyckie z 1424*, KH 11, 1897, s. 731.

⁸¹ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, Jerzy Wyrozumski (ed.) Warszawa 2009, s. 21–23.

⁸² *Ibidem*, s. 26.

⁸³ J. GRYGIEL, *Życie i działalność*, s. 109–112.

⁸⁴ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 26–27.

zagrożone ponoć realnie życie. Cokolwiek jednak byśmy napisali o zabiegach Długosza, mających na celu przedstawienie swojego pryncypała Oleśnickiego w jak najlepszym świetle, faktem przecież jest, że podczas pobytu delegacji czeskiej w Krakowie, Oleśnicki surowo nakazał przestrzegać w Krakowie interdaktu kościelnego, mimo sprzeciwu wielu doradców. Nawet gdy wyjechał do klasztoru mogińskiego, przypomniał o swoim postanowieniu.⁸⁵ Również z innych źródeł znana jest wrogość Oleśnickiego nie tylko wobec husytów, ale i wobec Korybutowicza.⁸⁶ Dzięki postawie Oleśnickiego w trakcie świąt wielkanocnych na mocy rozkazu Jagiełły Czesi musieli opuścić Kraków i wyjechać do pobliskiego Kazimierza „*nie bez ich ciężkiej hańby i napiętnowania*“.⁸⁷ W tym czasie krakowska straż miejska pilnowała, aby czescy heretycy nie wjechali z powrotem do stolicy. Według Długosza król musiał zdecydować się na ten krok, bowiem nie chciał dopuścić, aby Kraków został pozbawiony możliwości obchodzenia największego święta chrześcijańskiego w roku liturgicznym. Sami Czesi „*ciężko zagniewani i rozwścieczeni o to rzucali wiele złorzeczeń i zniewag na biskupa krakowskiego Zbigniewa, o którym wiedzieli, że jest główną przyczyną i sprawcą ich wydalenia*“.⁸⁸

Według części historiografii Oleśnicki był przeciwny sojuszowi militarnemu zawartemu w Pabianicach z Czechami.⁸⁹ Ostatnio Jarosław Nikodem zauważył jednak, że nie ma żadnych dowodów, aby uprawdopodobnić taki wniosek. Zdaniem tego badacza, biskup potrafił oddzielić swój antyhusytyzm od pragmatyzmu, a ten w danej chwili nakazywał przymierze z Czechami przeciw Krzyżakom. Według Nikodema, nie ma dowodów na to, aby twierdzić, że Oleśnicki sprzeciwiał się porozumieniu pabianickiemu.⁹⁰ Warto jednak zauważyć, że równie dobrze można odwrócić to rozumowanie i w ten sam sposób dowieść, że również nie ma dowodów na to, że biskup poparł sojusz militarny z Czechami. Na pewno takim

⁸⁵ Ibidem, s. 26.

⁸⁶ Cod.ep. II, č. 204; *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 122–125.

⁸⁷ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 26.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Również autor niniejszego artykułu wyraził ostatnio taki, zbyt radykalny jednak pogląd: T. GRAFF, *Hierarchia kościelna*, s. 131.

⁹⁰ J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 390–392.

dowodem nie jest przecież przytaczany przez Nikodema fragment wypowiedzi Długosza. Kronikarz opisując działania wojenne Czechów przeciw Krzyżakom, podkreślając przy tym swoją wzdargę wobec heretyków, nie omieszczał podkreślić przy tej okazji, że Krzyżacy ponoszą z rąk czeskich sprawiedliwą karę.⁹¹ Nawet zakładając, że poglądy Długosza są w tym przypadku kalką opinii Oleśnickiego, jak miało to zresztą miejsce w wielu innych przypadkach, jest to raczej zbyt mało, aby na tak kruchej podstawie wnioskować o faktycznym stosunku samego Oleśnickiego wobec sojuszu pabianickiego. Oczywiście, nie oznacza to, że intuicja Nikodema jest całkowicie mylna, wszak Oleśnicki niejednokrotnie w swoich posunięciach politycznych wykazywał się pragmatyzmem. Być może jednak biskupa krakowskiego nie przekonywał fakt powoływania się posłów czeskich na czele z Janem Čapkiem na bezowocne wówczas przecież rozmowy z soborem bazylijskim, co z kolei mogło przemawiać do pewnej części polskiego episkopatu z Wojciechem Jastrzębcem na czele.⁹² Z drugiej strony Zbigniew wiedział dobrze, że polscy biskupi nie popierają doktrynalnie herezji, a sojusz z Czechami uznają za korzystny tylko ze względu na problemy z Krzyżakami. Poza tym warto zauważyć, że biskupi nie bali się raczej oskarżeń o konszachty z heretykami, skoro oficjalnie mogli przecież brać udział w dysputach z Czechami. Wszak król polski miał na to papieską zgodę.⁹³ Natomiast Jarosław Nikodem słusznie podkreślał, że spotkanie pabianickie nie dotyczyło wiary, ale sojuszu wojskowego i dlatego kwestia religijna nie miała wówczas znaczenia, tak samo jak bulla Eugeniusza IV skierowana w tym czasie do Wojciecha Jastrzębca.⁹⁴ Oczywiście, trudno sobie wyobrazić, aby hierarchowie działali na szkodę wiary katolickiej, zależało im raczej na zawarciu przy-

⁹¹ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 102–113; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 268–269. Ostatnio wyprawą tą zajął się, David PAPAĀIK, *Udział wojsk husyckich pod dowództwem Jana Čapka w wyprawie przeciw zakonowi krzyżackiemu w 1433 roku*, ZNUJ 139, 2012, s. 29–43; Idem, *Polsko-sirotčí vojenská výprava proti řádu německých rytířů k Baltskému moři v roce 1433*, KD 2, 2010, s. 186–205.

⁹² Na temat pabianickich rokowań zob. m.in.: Cod.ep. II, č. 207; UB, II, s. 287, č. 806; Josef MACEK, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, Praha 1952, s. 35; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 254–255.

⁹³ J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 391.

⁹⁴ Ibidem. Bulla papieża zob.: BP, V, č. 155.

mierza wojskowego, które w danej sytuacji leżało w interesie państwa. Z drugiej strony, sam fakt zawarcia politycznego porozumienia z heretykami miał swoją wymowę. Rozumieli to główni gracze ówczesnej sceny politycznej, wiedząc, że fakt ten można wykorzystać przeciw Polsce. Polacy wiedzieli doskonale, że nie omieszkają tego zrobić Krzyżacy i Zygmunt Luksemburski, który o porozumieniu pabianickim dowiedział się z listu palatyna Gary wysłanego do niego 19 sierpnia 1432 roku.⁹⁵ Rozumiał to także Długosz, oburzając się na zbyt liberalne postępowanie polskich biskupów w Pabianicach, którzy według niego byli powodowani nie wiadomo „*jakim miłosierdziem, czy poczuciem religijnym*“.⁹⁶ Według Jarosława Nikodema „*między Oleśnickim a pozostałymi biskupami nie mogło być żadnych w tej sprawie sprzeczności*“.⁹⁷ Być może, nie oznacza to jednak, że Oleśnicki nie wyczuł doskonałej okazji do „wyróżnienia się“ na tle innych królewskich doradców. Biskup krakowski, choć zapewne doskonale rozumiał intencje swoich kolegów z grona episkopatu, to jednak prawdopodobnie szukał w tym wypadku okazji, aby pokazać własną pryncypialność wobec herezji. Tym sposobem mógł liczyć na podkreślenie swojej pozycji politycznej, choć przy okazji ryzykował zaostrenie konfliktu z samym królem Władysławem, który mógł myśleć o podjęciu bardziej zdecydowanych kroków przeciw kłopotliwemu biskupowi. Ostatecznie nic takiego nie miało jednak miejsca.

Warto podkreślić, że również Maria Koczerska, najbardziej zasłużona badaczka biografii krakowskiego kardynała, dotykając kwestii wydarzeń krakowskich i wiślickich w 1432 roku, zauważyła, że postawa Oleśnickiego wobec czeskich husytów była zgoła odmienna od postawy pozostałych polskich hierarchów. Koczerska zarzucała Nikodemowi zbyt jednostronne odrzucenie relacji Długosza: „*Nie lekceważyłabym, jak uczynił ostatnio Jarosław Nikodem, całej szczegółowej relacji Długosza o wydarzeniach krakowskich i wiślickich, z której jasno wynika, że stanowisko Oleśnickiego w kwestii stosunku do husytów czeskich było zasadniczo odmienne od stano-*

⁹⁵ UB II, 1873, č. 818.

⁹⁶ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 70.

⁹⁷ J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 390.

wiska pozostałych członków episkopatu polskiego“.⁹⁸ Ze swojej strony dodajmy, iż nie należy również całkowicie wykluczyć i innej możliwości, a mianowicie takiej, że Oleśnicki chciał oddać spór z Krzyżakami w ręce soboru bazylejskiego i dlatego sojusz militarny z Czechami jako antidotum na działania Zakonu mu nie odpowiadał, a przynajmniej wydawał się znacznie przedwczesny. Przypuszczenie to umacnia pewna poszlaka, a mianowicie pochodząca z przełomu lutego i marca 1433 roku korespondencja biskupa krakowskiego z soborem, właśnie w sprawie husytów.⁹⁹

Kontrowersje budzą także inne szczegóły podane przez Długosza opisującego wizytę czeskiego poselstwa. W dalszej części relacji kronikarz moralizował, że nie powinno się odprawiać w obecności Czechów Mszy św. i dopuszczać ich do Bożej służby.¹⁰⁰ Czy jednak rzeczywiście pozwolono husytom uczestniczyć w liturgii Mszy św.? Wydaje się to mało prawdopodobne, zwłaszcza w świetle restrykcyjnego postępowania w tym względzie na soborze bazylejskim w owym czasie.¹⁰¹ Długosz pominął milczeniem zawarcie przymierza militarnego wymierzonego w Krzyżaków, za to szeroko rozpisywał się o przyjęciu, jakie spotkało posłów czeskich w Krakowie, dzięki działaniom biskupa Oleśnickiego. Według pierwotnych ustaleń wysłannicy czescy mieli ominąć Kraków, ponieważ król Władysław spodziewał się, że Oleśnicki może obłóżyć miasto interdyktem. Nie wiemy dlaczego królewscy wysłannicy Jan Mężyk z Dąbrowy i Piotr Korczbok nie zastosowali się do polecenia władcy i skierowali poselstwo czeskie do Krakowa.¹⁰² Czy wynikało to z lekkomyślności, czy też było to działanie celowe, nie wiadomo zresztą przez kogo inspirowane, dzisiaj trudno rozstrzygać. W każdym razie Oleśnicki, który przebywał wówczas poza Krakowem, nakazał, aby po wejściu czeskiego poselstwa wszędzie w stolicy przestrzegano interdykt. Jego pełnomocnik kanonik krakowski Andrzej Myszka miał zadbać o wykonanie tego polecenia. Ten sam Myszka zwołał także

⁹⁸ Maria KOCZERSKA, *Zbigniew Oleśnicki wśród ludzi i idei swojej epoki*, in: Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu, s. 16.

⁹⁹ BP V, č. 1332–1333.

¹⁰⁰ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 70, 73.

¹⁰¹ Szerzej na ten temat J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 391–392.

¹⁰² *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 70–71.

zebranie krakowskiego kleru i profesorów uniwersyteckich, które poparło wolę biskupa. Zebrani mieli nawet złożyć podpisy pod uroczystą deklaracją i obiecać, że będą bronić tego postanowienia, nawet do rozlewu krwi.¹⁰³ Skądinąd wiemy, że 24 lipca 1432 roku interdykt rzeczywiście został nałożony na Kraków,¹⁰⁴ a sami posłowie czescy musieli opuścić stolicę. Wywołało to oburzenie króla i jego doradców, którzy ponoć sugerowali władcy usunięcie Oleśnickiego z biskupstwa krakowskiego.¹⁰⁵ Wedle relacji Długosza Jagiełło spotkał biskupa w połowie sierpnia w Wiślicy, ostentacyjnie nie podał mu na przywitanie prawicy i następnie wyrzucał mu: szaleństwo, niesubordynację i pychę. Zagroził ponadto usunięciem z biskupstwa. Oleśnicki z kolei miał podkreślić, że król powinien być mu wdzięczny za to, iż wybawił władcę i Królestwo od hańby. On bowiem, jako jedyny stanął na straży ortodoksji, a ponadto uchronił Jagiełłę od zarzutów Krzyżaków i innych wrogów o sprzyjanie heretykom.¹⁰⁶ Jeśli taka, podkoloryzowana zapewne przez Długosza mowa rzeczywiście miała miejsce, to trzeba przyznać, że argumenty ze strony biskupa padły celne. Jagiełło bowiem przez cały okres panowania zmagał się z wizerunkiem wrogiej mu propagandy, która na forum międzynarodowym zarzucała mu nieszczerę przyjęcie wiary katolickiej i sprzyjanie poganom oraz herezykom.¹⁰⁷ Oleśnicki miał również podkreślić, że nie boi się prześladowań, a nawet śmierci. Ponadto jego prześladowcy powinni pamiętać, iż wspiera go Uniwersytet Krakowski i przede wszystkim papież. Ojciec Święty nie będzie się wahał, aby obronić takich jak on, odważnych biskupów. Odnosząc się zaś do postępowania innych hierarchów z grona polskiego episkopatu Zbigniew ponoć dobitnie stwierdził: „Być

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Cod.ep. I, č. 80.

¹⁰⁵ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 71–72.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 72–73.

¹⁰⁷ Najbardziej znanym przykładem wrogiej Jagielle propagandy jest „Satyra“ dominikanina Jana Falkenberga, która pojawiła się na soborze w Konstancji. Król Polski został w niej nazwany m.in. pogańskim bałwanem. Według zakonnika, aby zasłużyć na życie wieczne należało polskiego władcę zabić wraz z jego poddanymi. Zob.: Hartmut BOOCKMANN, *Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik: Untersuchungen zur politischen Theorie des späteren Mittelalters mit einem Anhang: Die Satira des Johannes Falkenberg*, Göttingen 1975; Zofia WŁODEK, *Odnaleziona Satyra Falkenberga*, SH 14, 1971, s. 477–491.

może, wolno im było czynić to, co dla mnie jest bezbożne i sromotne!¹⁰⁸ Po tej deklaracji Oleśnickiego przed majestat królewski wezwano krakowskich uczonych, którzy wyraźnie podkreślili, że Czechów nadal należy traktować jako potępionych heretyków, dopóki nie pojedną się z Kościołem i nie porzucą swoich błędów.¹⁰⁹ Król ufny w mądrość swoich doradców zaproponował jednak zwołanie dysputy. Po jednej stronie stanął Zbigniew Oleśnicki z krakowskimi profesorami, a po drugiej doradcy królewscy: biskup włocławski Jan Szafraniec, biskup chełmski z zakonu kaznodziejskiego Jan Biskupiec oraz podkanclerzy Królestwa, doktor praw Władysław Oporowski. Strona królewska upierała się, że interdyktowi podlegają sami przywódcy herezji, nie zaś ich służba, czyli np. posłowie czescy. Z kolei strona Oleśnickiego dowodziła, że słudzy też mają udział w herezji, a zatem podlegają interdyktowi.¹¹⁰ Niestety, poza Długoszem, inne źródła nie potwierdzają faktu przeprowadzenia tej dysputy, która zdaniem dziejopisa zakończyła się oczywiście zwycięstwem krakowskich uczonych. Nie można jednak wykluczyć, że takie wydarzenie miało miejsce. Powątpiewać z kolei można, czy po tej dyspucie na Oleśnickiego czyhali kaci, gotowi uśmiercić go następnej nocy. Pomijając absurdalność takiego planu w świetle ówczesnych okoliczności i stosunków panujących w elicie władzy, znamy przecież konwencję pisarstwa Długosza dotyczącą osoby Oleśnickiego i dlatego wydaje się, że rzekomo planowany zamach na życie biskupa był jednak tylko efektem bujnej wyobraźni dziejopisa. Jak słusznie zauważał Jarosław Nikodem, motyw gróźb wobec Oleśnickiego, a nawet wizja realnego zamachu zostały wprowadzone przez Długosza w celu wykreowania idealnego wizerunku

¹⁰⁸ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 73.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 74.

¹¹⁰ *Ibidem*. Inaczej przedstawił tę dysputę J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 392, który na podstawie niedokładnie zinterpretowanego przez siebie fragmentu *Annales* Długosza twierdził, że spór dotyczył tego, czy służba na usługach posłów-heretyków podlega interdyktowi. Oryginał łaciński tekstu – *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 11–12 (1431–1444), Georgius Wyrozumski (ed.), *Warsaviae* 2001, s. 61 – wygląda jednak następująco: *Sed dum Ioannes episcopus Chelmensis et Wladislaus de Opporow nitebantur in hoc uno fundamento, et illud velut arcem defenderent, dominis interdictis familiares non esse interdictos ac exinde traherant nuncios Bohemorum velut familiares interdictos non esse facilibus argumentis victi sunt, cum dominis suis participarent in heresi et de iure scripto conclusum esse familiares et dominos interdicto ligari.*

Zbigniewa Oleśnickiego, najgodniejszego następcy św. Stanisława, gotowego ponieść w obronie wiary męczeńską śmierć.¹¹¹ Nie wiadomo także, na ile wiarygodna jest wiadomość Długosza o przybyciu w tym czasie na dwór Jagiellły kapłana czeskiego. Oleśnicki miał mu zabronić głoszenia kazań, a królowi w ogóle nie pozwolił z nim się spotykać.¹¹² Przyjęcie heretyckiego kapłana przez polski dwór wydaje się jednak w tym czasie mało realne, trudno bowiem posądzać Jagiellę i jego doradców o taką nieroztropność, która mogła przecież dostarczyć dodatkowych argumentów wrogiej propagandzie na forum europejskim, m.in. w trakcie obrad soboru bazylijskiego. Jeżeli jednak ten fakt miał miejsce, trudno go wtedy nazwać inaczej, jak tylko głupotą polskiego króla i jego doradców. Co ciekawe, niektórzy historycy sugerują nawet, że Oleśnicki udając się w 1434 roku w podróż do Bazylei ostrzegał króla, że ujawni ojcom soborowym konszachty władcy z heretykami. Treść karcącej wypowiedzi nie zawiera jednak wprost takiej informacji.¹¹³

Jak widać z powyższej analizy, w świetle przekazu Długosza, Oleśnicki był jednoznacznie wrogo nastawiony do husytyzmu, kronikarz przypisywał mu jednak tak nieprawdopodobne czyny i wypowiedzi, że przynajmniej część z nich wydaje się moralizatorską konfabulacją. Tym niemniej, o postawie biskupa wobec husytyzmu

¹¹¹ J. NIKODEM, *Polska i Litwa*, s. 389; Idem, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii*, s. 39–49; Idem, [...] *caput meum carnifici non subducam* [...] *O domniemanym zamachu na Zbigniewa Oleśnickiego w 1432 roku*, in: *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu*, s. 225–239. Wersji Długosza dał jednak ostatnio wiarę Jerzy SPERKA, *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice 2001, s. 217–19. W innej publikacji – Idem, *Biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki a ugrupowania dworskie w okresie panowania Władysława Jagiellły i w pierwszych latach Władysława III*, in: *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu*, s. 116 – ten sam autor ostrożniej zauważył: „Oczywiście należy brać pod uwagę ewentualność – co podkreślali już W. Dworzaczek i M. Koczerska – iż wiadomość o zamachu mogła być jedynie plotką obliczoną na zastraszenie biskupa, ale plotką realnie kolportowaną”. Według Sperki ważną okolicznością podpierającą jego tezę jest fakt, że wiadomość o planowanym zamachu na Zbigniewa podaje także nieznaną autor *Vita Sbignei*. Ze źródła tego dowiadujemy się, że inspiratorem zbrodni miał być sam król, a wykonawcą Piotr Szafraniec. Por. Włodzimierz DWORZACZEK *Leliwici tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971, s. 196; Maria KOCZERSKA, *Piętnastowieczne biografie Zbigniewa Oleśnickiego*, SŻ 24, 1979, s. 21, 61.

¹¹² *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 74.

¹¹³ Ibidem, s. 127–130; J. DRABINA, *Episkopat Polski wobec husytyzmu*, s. 73; por. Jarosław NIKODEM, *Zbigniew Oleśnicki w dziełach Jana Długosza*, NP 87, 1997, s. 104, 130.

wyraźnie mówią nam także inne źródła, które w zasadniczych rysach potwierdzają nam wersję Długosza. Oprócz przytoczonych powyżej świadectw warto nadmienić, że to Oleśnicki wraz z królewskimi doradcami przyczynił się do podjęcia próby zamknięcia dróg ściętymi drzewami przed wojskami czeskimi w 1433 roku, w tym celu, aby nie mogli udać się na Węgry.¹¹⁴ To również Oleśnicki na początku 1432 roku w liście do kardynała Cesariniego zastanawiając się, czy wybrać się w podróż do Włoch, asekurował się używając argumentu zagrożenia husytyzmem i obawą zemsty ze strony Czechów: „*Nadto najczcigodniejszy ojczy, wiecie najlepiej, jakie grożą dziś niebezpieczeństwa podróżującym, a zwłaszcza nam, którzy ściągaliśmy na siebie nienawiść Czechów, dlatego że wielu z ich sekty w naszej diecezji oddaliśmy sądom świeckim, a niekiedy nawet, aby odeprzeć ich zasadzki, zbrojnie przeciw nim występowaliśmy i niekiedy zbrojnie wyrzuciliśmy poza granice naszej diecezji, tak że nam jednym między innymi biskupami Królestwa publicznie wygrażali, a zwłaszcza księżę Zygmunt Korybutowicz*“.¹¹⁵ Słowa te w zasadniczych rysach potwierdzają zatem narrację Długosza o stosunku biskupa wobec husytyzmu, a także o niesnaskach pomiędzy biskupem krakowskim, a księciem Korybutowiczem. Co ciekawe, w tym samym liście Oleśnicki wyraźnie podkreślał podobieństwo prawosławia i doktryny husyckiej. Zwrócił uwagę m.in. na Komunię pod dwiema postaciami, ubóstwo kapłanów i język. Sprawa była o tyle aktualna, że akurat w tym czasie odkryto listy potwierdzające kontakty Zygmunta Korybutowicza z protektorem prawosławnych schizmatyków Świdrygiełłą. O tych listach Oleśnicki poinformował Cesariniego, przesyłając mu ich przekład z języka czeskiego na łacinę.¹¹⁶ Listy te Jagiełło przesłał potem Zygmuntowi Luksemburskiemu.¹¹⁷ W podobny sposób wyrażał się w piśmie do biskupa wrocławskiego Piotra Nowaka jeden z najbliższych współpracowników Oleśnickiego, Jan Elgot.¹¹⁸

Ciekawe informacje dotyczące poglądów Oleśnickiego na temat husytyzmu zawiera także przytoczony tylko przez Długosza, jego list do Jana Kapistrana z 1451

¹¹⁴ Jana Długosza *Roczniki*, ks. 11–12, s. 96–97; Cod.ep. II, č. 215.

¹¹⁵ *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 125; Cod.ep. II, č. 204.

¹¹⁶ *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 125.

¹¹⁷ P. KRAS, *Husyci*, s. 221.

¹¹⁸ Cod.ep. I, č. 117.

roku. Kardynał obok standardowego potępienia herezji husyckiej wyraził równocześnie głęboką troskę o zbawienie spokrewnionego z Polakami ludu czeskiego. Biskup krakowski miał bowiem wielką nadzieję, że „*znakomita część Słowian, naród czeski, który już dawno wskutek niegodziwej nauki przyjął różne przekonania i przesady*“ powróci do prawdziwej wiary. Według Oleśnickiego husytyzm to „*stara herezja i taka, która wystąpiła przeciw katolickiej wierze Chrystusowej nie tylko podstępna i fałszywa nauka, ale nawet zbrojnie*“. W dalszej części listu kardynał podkreślał też jedność języka z sąsiednimi Czechami: „*My ze względu na jedność języka, która nas łączy z Czechami, pragniemy ich zbawienia, tak jak własnego.*“¹¹⁹ Co znamienne, sam Oleśnicki nie poprzestawał na słowach, ale niezwykle skutecznie przeprowadzał działania inkwizycyjne na terenie swojej diecezji. Świadczy o tym choćby sprawa Henryka Czecha z Pragi w 1429 roku, którego sąd inkwizycyjny kierowany przez biskupa i inkwizytora Jana skazał na karę śmierci. Dzięki interwencji dworu królewskiego zamieniona została jednak na dożywocie.¹²⁰ Z kolei profesor uniwersytecki Andrzej Gałka z Dobczyna, u którego znaleziono pisma Husa i Wiklifa, w obawie przed inkwizycją biskupią musiał w 1449 roku uciekać na Śląsk. Warto nadmienić, że początkowo Gałka, gorący zwolennik ubóstwa księży, otrzymał łagodny wyrok – konieczność odbycia krótkiej pokuty w klasztorze cysterskim w Mogile i polecenie rezygnacji z prebendy w kościele św. Floriana w Krakowie. Gdy jednak z inicjatywy Jana Elgota przeszukano mieszkanie akademika, ten obawiając się najgorszego, uciekł z Krakowa. Uczeni wszechnicy krakowskiej, której Oleśnicki był wszak kanclerzem, potępiłi wkrótce swojego byłego kolegę, o czym poinformowali biskupa wrocławskiego Piotra Nowaka.¹²¹ Sam Oleśnicki liczył z kolei na wydanie w swoje ręce zbiega, o czym świadczy m.in. jego

¹¹⁹ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 12:1445–1461, s. 126–128; por. Cod.ep. III, č. 70–71 (Appendix).

¹²⁰ Cod.ep. II, č. 176; Aleksander BIRKENMAJER, *Sprawa magistra Henryka Czecha*, CT 17, 1936, s. 419–420; P. KRAS, *Husyci*, s. 245–246.

¹²¹ Cod.ep. I, č. 63; CDUC, II, Ž. Pauli (ed.), Cracoviae 1873, č. 154, 157, 159; Józef GARBACIK, *Gałka Andrzej*, PSB VII, Wrocław 1948–1958, s. 255–258; Stanisław KOLBUSZEWSKI, *Herezja kanonika Jędrzeja Gałki*, Wrocław 1964; P. KRAS, *Polski Lollard czy husyta? Spór o herezję mistrza Andrzeja Gałki z Dobczyna*, Lublin 1993, (mps pracy magisterskiej w Bibliotece KUL).

korespondencja ze wspomnianym biskupem wrocławskim i książętami śląskimi. Pod naciskiem Oleśnickiego władze uczelni musiały także zadbać o kontrolę obiegu i prawowitości książek w murach uniwersytetu.¹²²

Na zakończenie tej części naszych rozważań zauważmy, że o antyhusyckiej postawie Oleśnickiego był przekonany również anonimowy autor *Dialogu o Zbigniewie Oleśnickim*, który zwalczanie herezji husyckiej przez biskupa poczytywał za jego wielką zasługę.¹²³

* * *

Ostatnią kwestią, którą chcemy poruszyć w tym artykule jest stosunek biskupa Zbigniewa Oleśnickiego do propozycji objęcia tronu czeskiego przez Jagiellonów po śmierci Zygmunta Luksemburskiego w 1437 roku. Już 27 grudnia na sejmie w Pradze proaustriacko nastawieni Czesi obrali władcą Albrechta Habsburga, natomiast Jagiellonom zaproponowano koronę na zjeździe w Chrudimiu 2 marca w 1438 roku.¹²⁴ Do Krakowa wysłano następnie poselstwo, które oficjalnie prosiło na tron czeski brata polskiego króla.¹²⁵ Podwójna elekcja na tron czeski – Albrechta Habsburga i Kazimierza Jagiellończyka postawiła przed decydentami polskimi pilne pytanie: czy warto poprzeć jagiellońską kandydaturę, a jeśli tak, to jakimi środkami? W przypadku zaangażowania się w to przedsięwzięcie pozostawał bowiem dylemat: czy miał to być tylko środek nacisku na Habsburga, aby uzyskać realne korzyści polityczne, czy też głównym celem będzie jednak bezkompromisowe zwycięstwo w tej rywalizacji o koronę? Sytuacja w Królestwie Polskim była wtedy skomplikowana, bowiem młodociany król Władysław nie był jeszcze formalnie pełnoletni, a największy wpływ na podejmowanie realnych decyzji obok królowej

¹²² CDUC II, č. 151–152; *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 222–223.

¹²³ *Dialogus de Sbigneo Oleśnicki*, in: M. KOCZERSKA, Piętnastowieczne biografie, s. 65.

¹²⁴ Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III/1. Věk poděbradský*, Praha 1915, s. 284; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, s. 74–75; August SOKOŁOWSKI, *Elekcja czeska po śmierci Zygmunta Luksemburczyka*, in: *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 5, 1876, s. 1–86; Roman HECK, *Walka ideologiczno-propagandowa o kandydaturę jagiellońską w Czechach w roku 1438*, *ŠKHS* 18, 1963, z. 2, s. 96–105; Idem, *Tabor*, s. 47–48.

¹²⁵ PETR ČORNEJ – Milena BARTLOWÁ, *Velké dějiny země Koruny České VI: 1437–1526*, Praha – Litomyšl 2007, s. 40–43; R. HECK, *Tabor*, s. 57.

matki Zofii Holszańskiej mieli dostojnicy świeccy i kościelni, którzy tworzyli różnorakie koterie i „ugrupowania“. Moźnowładcy małopolscy skupieni wokół biskupa krakowskiego stanowili w tej układance silne ogniwo, ale nie byli w stanie prze-forsować wszystkich swoich pomysłów. Tym bardziej, że rosła w siłę opozycja młodych panów na czele ze Spytkiem z Melsztyna, popieranym w sposób zawołany przez Zofię Holszańską. Z pewnością zbyt daleko w interpretacji układu sił na ówczesnej mapie politycznej Polski posunął się Jerzy Grygiel, który stwierdził, że po 1434 roku w okresie panowania „*Warneńczyka wszechwładne rządy sprawował Oleśnicki*“. O problemach Oleśnickiego w realizacji własnej wizji politycznej świadczy m.in. porażka, jaką poniósł, nie mogąc prze-forsować swojego sprzeciwu wobec propozycji objęcia tronu czeskiego przez Kazimierza Jagiellończyka. Aby dyskutować nad tą kwestią zebrał się zjazd w Nowym Mieście Korczynie wyznaczony na 20 IV 1438 roku.¹²⁶ Ponoć wraz z książętami mazowieckimi wszyscy biskupi, a zatem i Oleśnicki, odradzali przyjęcie korony czeskiej ze względu na herezję husycką i wewnętrzny rozstrój państwa. Przeciwnie zdanie miał wielki książę litewski Zygmunt Kiejstutowicz i młodszy panowie z zarządcami na czele. Zarządcy według złośliwego Długosza liczyli na to, że w razie wojny nie będą musieli wykazać się finansowymi sprawozdaniami. Poważniejszym argumentem była jednak obawa, że niemiecki władca Albrecht Habsburg panując jako król rzymski, węgierski i czeski mógłby bardziej szkodzić Królestwu Polskiemu. Zdanie to przeważało i dlatego postanowiono wraz z poselstwem wiozącym polską zgodę, na usilne prośby Czechów wysłać także zbrojny poczet. Wbrew Długoszowi trudno wyobrazić sobie, aby część biskupów i dostojników świeckich nie popierała tej decyzji. Zresztą kronikarz nie był konsekwentny w opisie rozkładu głosów na omawianym zjeździe. W dalszej części narracji sam sobie bowiem zaprzeczył przeciwstawiając biskupowi Zbigniewowi wszystkich zebranych. Twierdził, że próżna była mowa Oleśnickiego wyrażająca sprzeciw wobec propozycji czeskiej, ponieważ „*wszyscy skłaniali się zgodnie do wszelkich gorszych poczynąń*“. W każdym razie możemy skonstatować, iż jakkolwiek było naprawdę, to jeśli Oleśnicki liczył na odrzucenie propozycji objęcia tronu czeskiego przy pomocy swoich zwolenników, boleśnie

¹²⁶ Cod.ep. III, dod. č. 43.

przekonał się, że nie dominuje nad układem sił politycznych w Polsce.¹²⁷ Kiedy jednak nieodwracalne decyzje już zapadły, Oleśnicki pokazał, że potrafi wznieść się ponad osobiste ambicje. Na sfinansowanie wyprawy czeskiej przeznaczył bowiem 1200 florenów, a jego brat Jan Głowacz z Oleśnicy na czele 120 kopii osobiście wziął udział w wyprawie.¹²⁸ Oleśnicki podobnie postąpił zresztą także na początku wojny 13-letniej. Mimo że sam sprzeciwiał się jej wybuchowi, to jednak po jej rozpoczęciu wspierał finansowo króla.¹²⁹ Nie był zatem człowiekiem, który uparcie i za wszelką cenę stoi do końca przy swoim stanowisku. W świetle powyższych faktów, a także znając całą jego działalność polityczną, z pewnością można go nazwać polskim patriotą, który starał się łączyć umiłowanie Kościoła i Ojczyzny. Nie zawsze to było łatwe i możliwe, zwłaszcza, kiedy interesy Królestwa i Kościoła wydawały się sprzeczne. Tak też było w przypadku propozycji uzyskania korony czeskiej. Doskonale ten stan wahania biskupa oddał sam Długosz, który napisał, że Oleśnickiego „*niepokoilo nie tylko niezbyt słuszne przyjęcie Królestwa Czeskiego, lecz jako biskup katolicki obawiał się, by nie rozszerzyły się herezje czeskie*“.¹³⁰ W każdym razie to z jego przyczyny zwołano w tym czasie konfederację antyhusycką, ale należy zauważyć, że przywódcy tej tzw. konfederacji korczyńskiej nie sprzeciwiali się otwarciu wyprawy po czeską koronę, stawiając tylko warunek, że ma być ona zgodna z wolą monarchy i jego doradców. Kompromis z pozostałą częścią rady mógł być tym bardziej osiągnięty, że przyjmując koronę czeską Polacy starali się

¹²⁷ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 204.

¹²⁸ ZDM VIII, Irena Sułkowska-Kuraś – Stanisław Kuraś (ed.), Kraków – Wrocław 1975, č. 2209; Oskar HALECKI, *Z Jana Zamoyskiego Inwentarza Archiwum Koronnego materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku*, Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności 12, 1917, s. 157; Stanisław GAWĘDA, *Możnowładztwo małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku. Studium z dziejów rozwoju wielkiej własności ziemskiej*, Kraków 1966, s. 97; Zbyszko GÓRCZAK, *Podstawy gospodarcze działalności Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego*, Kraków 1999, s. 198; E. MALECZYŃSKA, *Spółeczeństwo polskie*, s. 147.

¹²⁹ Tomasz GRAFF, *Kościół w Polsce wobec konfliktu z zakonem krzyżackim w XV wieku. Studium z dziejów kultury politycznej polskiego episkopatu*, Kraków 2010, s. 73–76.

¹³⁰ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 204.

odżegnywać od husytyzmu.¹³¹ Niesnaski w radzie jednak pozostały, opinia europejska, w tym państwa niemieckie z uwagą odnotowywały te wewnątrzpolskie kontrowersje. Jedną z owych kontrowersji dotyczyła udzielenia zgody przez polskiego króla na respektowanie kompaktatów bazylejskich, a zatem sprawy, której szczególnie mocno mógł sprzeciwiać się Oleśnicki. Według notatki kanclerza Kaspra Schlicka dla sejmu Rzeszy, król Polski doszedł z Czechami do porozumienia w tej kwestii. Kanclerz donosił m.in. „*Po pierwsze: ponieważ sobór pozwolił im przyjmować komunię pod obu postaciami dla zbawienia, ma się król polski postarać, aby ten artykuł był dotrzymywany*“. Schlick podkreślał również, że według umowy polsko-czeskiej postanowiono, że „*język słowiański nie ma przyjść pod panowanie niemieckiego*“.¹³²

O braku jednomyślności wśród przedstawicieli polskiej elity rządzącej wiedziano również na Węgrzech, gdzie mówiono o stronnikach habsburskich wśród doradców króla polskiego.¹³³ Co istotne, prawdopodobnie to właśnie biskup krakowski próbował kontaktować się z Habsburgami poza oficjalnymi kanałami dyplomatycznymi. Wskazuje na to m.in. fakt, że jego sprzymierzeniec polityczny Teodor Buczański wysłał wówczas do Albrechta swoich ludzi.¹³⁴ Ponadto doszło do rozmowy w Krakowie pomiędzy nieznanym kanonikiem a posłem habsburskim. Zdaniem Romana Hecka Oleśnicki działając w interesie soboru bazylejskiego popierającego kandydaturę habsburską na tron czeski, próbował w ten sposób doprowadzić do powstania koalicji antypolskiej złożonej z Tatarów, Krzyżaków, Habsburgów i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Kiejstutowicza. Taka koalicja, zagrażając bytowi Królestwa Polskiego miała tym samym skutecznie odciągnąć

¹³¹ VL I, s. 63–64; Cod.ep. II, č. 248; R. HECK, *Tabor*, s. 58 n.; J. DRABINA, *Episkopat Polski wobec husytyzmu*, s. 79; Zofia WILK-WOŚ, *Władysław z Oporowa (ok. 1395–1453) podkanclerzy królewski, biskup wrocławski i arcybiskup gnieźnieński*, SC 21, 2003, s. 321–322.

¹³² DR XIII, Gustav Beckmann (ed.), Gotha 1916, č. 316; *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 217–218. O problemie pojmowania tożsamości słowiańskiej przez husytów zob.: František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000, s. 199–212; Idem, *Husyckie pojęcie wzajemności słowiańskiej i czesko-polskiej*, in: *Polskie echa husytyzmu*, s. 9–19; Roman HECK, *Poczucie wspólnoty słowiańskiej w czesko-polskich stosunkach politycznych w średniowieczu*, in: *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 3. Historia*, Warszawa 1968, s. 67–78.

¹³³ Cod.ep. I, č. 99; Ibidem, III, dod., č. 44.

¹³⁴ AGZ XIII, Oktaw Pietruski – Xawery Liske (edd.), Lwów 1888, č. 113.

polских decydentów od sprawy czeskiej.¹³⁵ Są to jednak wnioski zbyt daleko idące. Zarówno Oleśnicki, jak prymas Wincenty Kot, czy inni biskupi szukali bowiem w tym czasie różnych dróg wyjścia z niekorzystnej dla Polski sytuacji, jaką okazała się nieudana „czeska awantura“. Wiadomo nawet, że polscy hierarchowie próbowali użyć pośrednictwa mediacji saskiej, a sam prymas prosił Sasów, by nie zrażali się niechęcią polskiego króla do rozmów, ponieważ taka postawa nie wszystkim Polakom wydaje się właściwa.¹³⁶ Oleśnicki wraz z prymasem byli wtedy bardzo aktywni. To właśnie oni zostali wyznaczeni przez zjazd piotrkowski do wzięcia udziału w polskiej delegacji mającej przeprowadzić negocjacje z Albrechtem Habsburgiem we Wrocławiu. Oficjalnie Oleśnickiemu w wyjeździe przeszkodziła choroba. Czy jednak tak było rzeczywiście? Być może zdając sobie sprawę z faktu, że Polacy mieli wynegocjować jak najkorzystniejsze warunki w zamian za rezygnację z kandydatury królewicza Kazimierza na tron czeski, przypuszczał, że niewiele da się osiągnąć. Może zatem nie chciał być kojarzony ze spektakularną klęską polskiej dyplomacji, tym bardziej, że przecież sam głośno odradzał zaangażowanie Polski w wyprawę po koronę sąsiadów?¹³⁷ Jeśli tak było, to nie myliło go przecucie. Habsburg zażądał bowiem od Polski zwierzchności nad Mazowszem, Spiszem i Rusią Halicką. Przy okazji mamił ponoć polskich posłów wizją mariaży jagiellońsko-habsburskich, których efektem miało być wniesienie Kazimierzowi Jagiellończykowi w posagu Królestwa Czeskiego przez młodszą z córek Albrechta. Ostatecznie jednak wycofał się z tego postulatu, co spowodowało pospieszny wyjazd oburzonych Polaków z Wrocławia. Przynajmniej tak widział te negocjacje Długosz,¹³⁸ co wywołuje wśród historyków konsternację, a nawet dyskusję nad rzetelnością tego przekazu, zwłaszcza w odniesieniu do matrymonialnych propozycji habsburskich. Roman Heck uważał np., że faktycznie takie propozycje miały miejsce, ale były to postulaty polskie, nie habsburskie.¹³⁹ Nie przesądzając tego

¹³⁵ R. HECK, *Tabor*, s. 76–77.

¹³⁶ Cod.ep. III, s. 566–567.

¹³⁷ SRS XII, Franz Wachter (ed.), Breslau 1883, s. 23, 27, 53; CDLS IV, Richard Jecht (ed.), Görlitz 1911–1912, s. 59; Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský* I, Praha 1915, s. 421.

¹³⁸ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 223–226; postulaty polskie zob.: Cod.ep. II, č. 252; IA, Anatol Lewicki (ed.), Kraków 1888, č. 2246.

¹³⁹ R. HECK, *Tabor*, s. 178–183.

sporu, zauważmy, że takie projekty matrymonialne brano pod uwagę już wcześniej. Myślano także o mariażu z Luksemburgami. Co ciekawe, jeszcze z końcem 1437 roku, w instrukcji dla posła papieskiego wysłanego do Austrii, Czech i Węgier znalazło się zalecenie poparcia małżeństwa króla polskiego z córką Zygmunta Luksemburskiego.¹⁴⁰ Wracając do negocjacji polsko-habsburskich na przełomie 1438/39, wypada stwierdzić, że Polacy niewiele osiągnęli, a sekwencja wydarzeń zaprowadziła obie strony do traktatu namysłowskiego z 10 lutego 1439 roku, zakładającego zawieszenie broni. Polską listę gwarantów otwierał tam prymas Wincenty Kot.¹⁴¹ W Namysłowie nie widzimy natomiast Oleśnickiego, który pojawił się dopiero wraz z innymi dostojnikami na kolejnym zjeździe, w Lubowli. Zjazd ten, poza akceptacją poprzednich warunków i postanowieniem o rychłym zjeździe monarchów, do którego ostatecznie jednak nie doszło, potwierdził tylko przegraną kandydatury jagiellońskiej w sporze o czeską koronę.¹⁴² Wydarzenia te miały miejsce już po śmierci osobistego wroga Oleśnickiego, czyli Spytka z Melsztyna, który zginął w bratobójczej walce pod Grotnikami. Co znamienne, Spytka był przez biskupa oskarżany o sprzyjanie husytyzmowi. Był to sprytny zabieg propagandowy, ułatwiający postawienie w złym świetle biskupiego adwersarza. Konflikt ten miał bowiem podłoże polityczne, nie religijne, a zgon Spytka stojącego na czele wrogiej Oleśnickiemu konfederacji,¹⁴³ tylko umocnił pozycję potężnego biskupa.¹⁴⁴

Po zawarciu unii polsko-węgierskiej (1440–44) i wyjeździe z kraju młodego króla Władysława III problematyka czeska zeszła w Polsce na plan dalszy.¹⁴⁵ Niektórzy historycy uważali nawet, że Oleśnicki sprzyjał, a nawet inicjował zawarcie unii polsko-węgierskiej, bo tym samym uwaga polskiej dyplomacji nie skupiała się już

¹⁴⁰ Cod.ep. II, č. 246.

¹⁴¹ DR XIII, s. 768–771; por. Cod.ep. II, č. 254, 256–258.

¹⁴² *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 226, 231–232; ZDM VIII, č. 2566; R. HECK, *Tabor*, s. 174–183.

¹⁴³ Cod.ep. II, č. 255; VL, I, s. 64; *Polska w okresie monarchii stanowej*, s. 218–220.

¹⁴⁴ W. DWORZACZEK, *Leliwici tarnowscy*, s. 155–159; S. GAWĘDA, *Możnowładztwo małopolskie*, s. 131–132; Anna SOCHACKA, *Konfederacja Spytka z Melsztyna z 1439 r. Rozgrywka polityczna czy ruch ideologiczny?*, RL 16, 1973, s. 56–61.

¹⁴⁵ Tomasz GRAFF, *Zbigniew Oleśnicki i polski episkopat wobec unii personalnej z Królestwem Węgier w l. 1440–1444*, in: *Historia vero testis temporum*, s. 349–364.

na husyckich Czechach.¹⁴⁶ Poza tym przejście korony węgierskiej było bezpieczniejsze, bo po pierwsze, był to kraj katolicki, a po drugie, nadal pozostawały aktualne perspektywy na budowanie potęgi jagiellońskiej w środkowo-wschodniej części Europy.¹⁴⁷ Niestety te dywagacje historiografii nie opierają się na źródłowych przesłankach i na zawsze pozostaną w sferze hipotez. Rzeczywiste jednak było osobiste zaangażowanie biskupa krakowskiego w przejście tronu węgierskiego przez Władysława zwanego później Warneńczykiem. Biskup towarzyszył nawet królowi w wyjeździe na Węgry.¹⁴⁸ Po powrocie do kraju musiał zmierzyć się jednak z wieloma trudnościami wynikającymi z faktu nieobecności monarchy w Polsce. W tym czasie doszło bowiem do faktycznego zerwania unii z Litwą, dochodziły do tego problemy z innymi sąsiadami, a także szerząca się w niektórych regionach anarchia i pospolite grabieże.¹⁴⁹ Pilną kwestią była również sprawa zaangażowania się większości hierarchów polskiego Kościoła po stronie soboru i koncyliaryzmu w trakcie schizmy bazylejskiej.¹⁵⁰ Sytuacja pogorszyła się po tragedii warneńskiej w 1444 roku. W następnych latach przeciągało się bowiem coraz bardziej *interregnum*. Biskup Oleśnicki i polscy decydenci skupiali swoją uwagę w tym okresie głównie na sprawach wewnętrznych, a kwestią najpilniejszą była koronacja nowego władcy i przywrócenie unii polsko-litewskiej, do czego doszło dopiero w 1447 roku.¹⁵¹

¹⁴⁶ J. NIKODEM, *Zbigniew Oleśnicki w historiografii polskiej*, s. 138–163; Stanisław SMOLKA, *Unia z Czechami*, in: *Szkice historyczne*, I, Warszawa 1882, s. 135–136; Józef SZUJSKI, *Dzieje Polski* II, Warszawa 1880, s. 99–115; Michał BOBRZYŃSKI, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1879, s. 207–209.

¹⁴⁷ Jan DĄBROWSKI, *Władysław I Jagiellończyk na Węgrzech (1440–1444)*, Warszawa 1922, passim.

¹⁴⁸ *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 250–280.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 280–285, 309–311; *Phillipi Callimachi Historia de rege Vladislao*, Irmina Lichońska – Tadeusz Kowalewski (edd.), Varsoviae 1961, s. 157; Ludwik KOLANKOWSKI, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów 1377–1499*, I, Warszawa 1930, s. 229–235; Oskar HALECKI, *Dzieje unii jagiellońskiej* I, Kraków 1919, s. 338–340; Anna SOCHACKA, *Jan z Czyżowa, namiestnik Władysława Warneńczyka. Kariera rodziny Półkozów w średniowieczu*, Lublin 1993, s. 139–142; T. GRAFF, *Episkopat*, s. 245–246.

¹⁵⁰ Tomasz GRAFF, *Katolicki episkopat metropolii gnieźnieńskiej i lwowskiej wobec wyboru pseudo-papieża Feliksa V przez sobór bazylejski*, NP 99, 2003, s. 55–129; Idem, *Episkopat*, s. 237–309.

¹⁵¹ Jeszcze w lipcu 1444 roku Oleśnicki napisał list do króla Władysława, opisując fatalną sytuację w kraju i wzywając monarchę do powrotu. Władcę wezwał do powrotu także sierpniowy

W tym trudnym dla Królestwa Polskiego okresie Zbigniew Oleśnicki i polscy biskupi nie zapomnieli jednak o husytyzmie i wszelkich przejawach herezji, które były standardowo zwalczane, z mniejszą lub większą gorliwością, na obszarze poszczególnych diecezji. Co ciekawe, kiedy przybyła do Polski delegacja koncyliarystycznego soboru bazylejskiego, polscy duchowni obecni na synodzie łęczyckim w 1441 roku, zapewne pod dużym wpływem Oleśnickiego, zażądali od bazylejczyków odwołania dekretu umożliwiającego Czechom przyjmowanie Komunii pod dwiema postaciami.¹⁵² Natomiast w 1448 roku kardynał Zbigniew Oleśnicki powiadomił papieża Mikołaja V o ataku husytów na posiadłości biskupa płockiego Pawła Giżyckiego. Husyci postępowali według hierarchy niezwykle okrutnie, m.in. palili i grabili, a także poobcinali palce księżom. Zbigniew pisał w słowach jednoznacznie oddających jego stosunek do husytyzmu, nazywając tę doktrynę zarazą.¹⁵³ Biskup krakowski o sytuacji w posiadłościach biskupa płockiego dowiedział się zresztą od niego samego.¹⁵⁴ Oleśnicki zirytowany opieszałością Giżyckiego energicznie nalegał na swojego krewniaka, aby podjął odpowiednie działania w tej sprawie. Bezsprzecznie Oleśnicki prześladował zatem husytów nie tylko w diecezji krakowskiej, ale również poza jej granicami. W akcji przeciw husytom wspierał Oleśnickiego m.in. jego wikariusz generalny Jan Elgot, który złośliwie narzekał na głęboki sen biskupa płockiego. Elgot pisał w tej sprawie również do innych osób.¹⁵⁵ Wikariusz nalegał ponadto na samego Oleśnickiego, aby kardynał podjął działania przeciw utrakwistom w ziemi dobrzyńskiej.¹⁵⁶ Elgot nie był zresztą jedynym przeciwnikiem husytyzmu w najbliższym otoczeniu biskupa. Z podobnych

zjazd piotrkowski: Cod.ep. I, č. 121, 125; *Jana Długosza Roczniki*, ks. 11–12, s. 342–344; Antoni PROCHASKA, *Uchwały walnego zjazdu w Piotrkowie z 1444 r.*, AT 46, 1887, s. 350–357; Bolesław ULANOWSKI, *Trzy zabytki do historii parlamentaryzmu w Polsce w XV wieku*, in: *Archiwum Komisji Prawniczej*, I, Kraków 1895, s. 149–159; J. DĄBROWSKI, *Władysław I Jagiellończyk*, s. 161.

¹⁵² T. GRAFF, *Episkopat*, s. 250; Idem, *Biskupi monarchii jagiellońskiej*, s. 51.

¹⁵³ Cod.ep. I/2, č. 39.

¹⁵⁴ Ibidem, č. 40.

¹⁵⁵ Ibidem, dod. 7, č. 2; P. KRAS, *Husyci*, s. 225.

¹⁵⁶ Cod.ep. I, dod. II, s. 347–348.

poglądów znani byli i inni intelektualiści krakowscy, jak np.: Andrzej z Kokorzyna, Benedykt Hesse, Mikołaj Tempelfeld i Andrzej Myszka.¹⁵⁷

Na zakończenie tych wywodów dodajmy, że Oleśnicki poczuwał się także do obrony honoru polskich księży, którzy często byli w Czechach oskarżani o chęć zrobienia łatwej kariery. W 1447 roku biskup krakowski napisał nawet specjalny list do Czechów, w którym bronił Polaków pomawianych o złodziejstwo i łotrostwo, a także wyłudzenie parafii znajdujących się w Królestwie Czeskim.¹⁵⁸

* * *

Ocena postawy biskupa Oleśnickiego wobec husytyzmu wypada jednoznacznie. Ordynariusz krakowski nie uznawał żadnych kompromisów w walce z herezją. Wynikało to z jego osobistych przekonań, a także z poczucia odpowiedzialności, związanego z funkcją kościelną, którą pełnił. Jego postawa antyhusycka wypływała ze szczerých przekonań i faktycznej troski o jakość wiary katolickiej w Polsce. Z pewnością czuł się odpowiedzialny za powierzonych swojej opiece duszpasterskiej wiernych i dlatego dbał o jakość formacji duchownej podległego sobie kleru. Wyraźną troskę okazywał także w stosunku do zarażonych herezją pobratymczych Czechów, licząc na porzucenie przez nich zgubnych błędów. Kardynał potrafił jednak swoją niezłomną postawę wobec herezji wykorzystywać politycznie, kreując się publicznie na jedyne go, a przynajmniej, najbardziej pryncypialnego obrońcę praw Kościoła w Królestwie Polskim. Taka taktyka pozwoliła mu wyróżnić się w gronie polskiego episkopatu, a także stwarzać instrumenty nacisku na władzę, choćby poprzez przywoływanie go do porządku w sprawach wiary. Szczególnie widoczne było to w relacjach Oleśnickiego z neofitą Władysławem Jagiełłą, m.in. przy okazji zawarcia z Czechami sojuszu militarnego w Pabianicach. Zapewne jednak, podobnie jak inni polscy biskupi, doskonale rozumiał korzyści, jakie Korona odniosła z tego antykrzyżackiego aliansu. Natomiast sprzeciw Oleśnickiego wobec objęcia tronu w Królestwie Czeskim przez przedstawicieli dynastii Giedymi-

¹⁵⁷ P. KRAS, *Husyci*, s. 247–248.

¹⁵⁸ Cod.ep. III, č. 12; Paweł KRAS, *Polscy duchowni w husyckich Czechach*, in: *Polacy w Czechach. Czesi w Polsce (X–XVIII wiek)*, Henryk Gmiterek – Wojciech Iwańczak (edd.), Lublin 2004, s. 173–192.

nowiczów był powodowany nie tylko trudną sytuacją polityczną i religijną w tym państwie, ale również próbą realizacji własnych planów politycznych. O ile jednak jego postawa przed objęciem biskupstwa w 1423 roku nie miała większego znaczenia na przebieg wypadków, to już w 1438 roku jego głos mógł przeważać wśród polskich doradców. Tak się jednak nie stało, co przeczy opiniom niektórych historyków, o wszechwładzy biskupa w tym okresie. Oleśnicki, co prawda, przeciwstawił się oficjalnie przejęciu tronu czeskiego, ale potem, po podjęciu pozytywnej decyzji w tej sprawie, potrafił, mimo urażonej dumy, wspierać wyprawę finansowo, zaś jego brat wspierał te działania militarnie. Oleśnicki był zatem pragmatykiem. Opinie historiografii o fanatycznym antyhusytyzmie i doktrynerstwie Oleśnickiego są zatem wynikiem bezkrytycznej lektury Długosza i powielania poglądów wcześniejszych pokoleń badaczy. Sam Długosz, prawa ręka biskupa, ze zrozumiiałych względów, miał największy wpływ na kształtowanie poglądów historiografii o biskupie. Stąd niektórzy uwierzyli sugestywnej narracji kronikarza, który kreował swojego pryncypała na drugiego św. Stanisława, gotowego ponieść ofiarę życia w obronie prawdziwej wiary.

Kardynał Zbigniew Oleśnicki zmarł 1 kwietnia 1455 roku.¹⁵⁹ Z pewnością był postacią kontrowersyjną. Jego zaangażowanie w relacje polsko-czeskie nie zawsze wypada ocenić pozytywnie, przynajmniej z punktu widzenia interesów Korony. Tym niemniej, nie można mu odmówić miana wybitnego męża stanu, który przez kilkadziesiąt lat miał wielki wpływ na sytuację polityczną w Polsce i w państwach sąsiednich. Na zakończenie naszych rozważań wypada zatem zgodzić się z opinią Krzysztofa Baczkowskiego, który stwierdził ostatnio: „*Żaden poważny badacz zagłębiający się w dzieje polityczne Europy Środkowo-Wschodniej w XV wieku, nie może przejść obojętnie wobec dokonań Zbigniewa Oleśnickiego, biskupa krakowskiego i kardynała*“.¹⁶⁰

¹⁵⁹ M. KOCZERSKA, *Oleśnicki Zbigniew*, s. 776–784.

¹⁶⁰ Krzysztof BACZKOWSKI, *Zbigniew Oleśnicki wobec II unii polsko-węgierskiej 1440–1444*, in: *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu*, s. 53.

Bishop of Cracow, Zbigniew Oleśnicki (1423–1455) against the Hussite movement and Polish-Czech policy

The author analyzes individual stages of Zbigniew Oleśnicki's public activity, trying to find out whether the hierarch had always been an implacable opponent of Hussitism and whether he valued this hostility towards heresy over anything else, even the interests of the Polish state. A particular attention was paid to Oleśnicki's attitude to the proposal of assuming the Czech throne by Władysław Jagiełło and Witold. Czechs' break with the Catholic Church was the main reason for Oleśnicki's objection to this perspective. The author also describes the conflict between Oleśnicki and duke Zygmunt Korybutowicz, who was sent to Bohemia as Witold's viceroy. Later in the article, the author wonders whether Zbigniew Oleśnicki was an opponent of the military alliance with the Bohemia which was formed in Pabianice in 1432. With this aim, he takes a critical approach to the most important sources: the contents of *Annales* by Jan Długosz as well as current, conclusive opinions of historiography. Oleśnicki probably did not consider the Pabianice alliance as a political mistake, but he still wanted to show himself as a principled person in matters of faith which rejects any alliances with heretics. It was supposed to facilitate strengthening his political position in the country. In formulating his ideas the bishop was supported by his closest circle and especially by professors from the University of Kraków. This does not mean that Oleśnicki only seemingly fought against Hussitism in his diocese. Sources attest to his zeal in this regard as well as his pastoral care in the announced statutes of the Synod. He opposed the compromise and negotiations with the Hussites in matters of faith, believing that the only salvation for the Czechs is their unconditional return to the Catholic Church. Additionally, in Oleśnicki's correspondence the bishop reveals that he sees many similarities between the Hussites and the Orthodox Church. In the last part of the article the author shows the attitude of the Bishop of Cracow to the possibility of assuming the Bohemian throne by Kazimierz Jagiellończyk in 1438. Oleśnicki expressed his opposition on account of the Hussitism prevailing in Bohemia, however, when the decision to send Kazimierz to Bohemia was made, he was able to come to terms with this fact and supported

this trip financially, while his brother militarily. Oleśnicki also participated in the negotiations with the Habsburgs after the Polish fruitless expedition for the Bohemian crown. He also tried, supposedly on his own initiative, to probe other possibilities to reach a compromise with Albrecht Habsburg. However, the death of Albrecht (1439) and the real prospect of assuming the Hungarian throne by the Polish king Władysław, turned Oleśnicki's attention away from Bohemia for several years, although never indefinitely. After the death of the King at Varna (1444), the Bishop was engaged mainly in running the affairs of the state, but his interest in Bohemia and the questions of Hussitism did not expire. At that time he ordered to control the religious correctness of the books at the University of Krakow. One of the professors, Jędrzej Gałka, who was found in possession of the books with writings by Jan Hus and John Wycliffe, had to flee from the bishop inquisition to Silesia (1449).

II

LITERATURA

Dvě řady o dějinách největšího moravského města Brna a hlavního města Slovenské republiky Bratislavy

Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku, Rudolf Procházka (ed.), Brno – Archiv města Brna 2011, 734 s., 241 obr. v textu a 156 většinou barevných obr. a map v příloze; ISBN 978-80-86736-25-9.

Po *Dějínách města Brna 1–2*, které byly připravovány před více než půlstoletím za redakce Jaroslava Dřímala a Václava Peši, se do rukou odborníků i zájemců z řad širší veřejnosti dostal první z plánovaných sedmi svazků *Dějin Brna*. Vzhledem k době vydání výše zmiňovaných *Dějin města Brna* a množství nových poznatků o dějinách města i jeho rozvoji během této doby bylo bezesporu potřebné vydat nové moderně a podrobně zpracované dějiny druhého největšího města České republiky a historického i kulturního centra Moravy. Knihu otevírá úvod redakce a sestavovatele svazku Rudolfa Procházky (s. 9–15), který následuje první kapitola (s. 17–39) z pera Antonína Přichystala, jež podává hutný a výstižný přehled *Geologie brněnského prostoru*. Druhou kapitolu s titulem *Krajina města Brna* (s. 41–81) připravili Antonín Buček a Karel Kirchner. Sám název plně nevystihuje její náplň, neboť obsahuje nejen popis geomorfologie brněnské krajiny zasazené do středoevropských i evropských souvislostí, tedy výklad o reliéfu terénu, podnebí, horopisu, vodopisu, pedologii, ale též o živé přírodě, tj. vegetaci a fauně. Její výskyt na teritoriu města Brna zůstává poněkud v pozadí. Závěr kapitoly je věnován přehledu a popisu jednotlivých krajinných celků v celém prostoru. Za příliš nahodilý považuji výčet literatury k přírodnímu prostředí a jeho faktorů působících na osídlení, kde je z archeologických prací citován pouze M. Salaš (Osídlení brněnské kotliny v době popelnicových polí, *Pravěk NŘ* 4, 1994, 165–203) a D. a J. Mertové (Středověká cihelna „Na leči“, *AH* 26, 2001, 221–226; s. 44, 70). Bezesporu přínosná je třetí kapitola od Vladimíra Podborského a Rudolfa Procházky pojmenovaná *Z dějin brněnské archeologie* (s. 83–94).

Hlavní těžiště celého prvního svazku leží bezesporu v dalších kapitolách, kde je věnován prostor počátkům pobytu nejstarších hominidů na teritoriu dnešního města a dalšímu pravěkému, protohistorickému a raně středověkému období až do doby konce 12. a počátku 13. století, kdy se vytvořily předpoklady a podmínky pro vznik plně institucionálního města vrcholného středověku završené oběma pri-

vilegii krále Václava I. z roku 1243. Toto období je zahrnuto v nedávno vyšlém druhém svazku *Dějiny Brna*.¹

V prostoru Brna se objevují již první hominidé, jak to naznačují nejstarší kamenné nástroje připisované *Homo heidelbergensis* neboli člověku heidelberskému, nacházené na katastru města. Snad nejstarší lokalitou starého paleolitu je Stránská skála a právě jí počíná výklad *Petra Škrdly* nazvaný *Lovecké komunity starší doby kamenné* (kap. 4, s. 95–136), jenž čtenáře podrobně seznamuje s lokalitami a nálezy starého a středního paleolitu a přechodu od středního k mladšímu paleolitu v době 40–38 000 let před současností (BP). Právě v tomto období kultura s cizorodou technologií představující spojnici do oblasti Předního východu byla nazvána podle brněnských Bohunic bohunicien a prostor brněnské kotliny představuje pro ni klíčovou oblast. Následovala starší fáze mladšího paleolitu nazývaná aurignacien zastoupená opět na Stránské skále a v Líšni – Čtvrtích, s daty 32–29 000 BP, i na dalších lokalitách. Na území Brna je doložena i střední fáze mladého paleolitu pojmenovaná gravettien a reprezentovaná především unikátním hroblem „šamana“ Brno II v prostoru ulice Francouzské nedaleko od křižovatky s ulicí Přadláckou, objeveným v roce 1891. Popisu a výkladu významu tohoto pohřbu je potom věnována značná pozornost v dalším textu, neboť se jedná skutečně o nález důležitý ve světovém kontextu. Závěr kapitoly patří informacím o epigravettien, magdalénien, epimagdalénien, tišnovien a mezolitu, kterým se nejstarší období vývoje lidské společnosti před přibližně 6 400 lety uzavřelo. Z teritoria města známe doklady epigravettien a magdalénien z Maloměřic. Pozdní paleolit a mezolit nebyly dosud na území Brna doloženy.

Změnu ve způsobu života i obživy přinesla potom další pravěká perioda nazývaná neolit, jenž měl svůj původ na Předním východě a charakterizoval jej nástup zemědělství nahrazující předchozí lovecko-sběračský způsob života. V páté kapitole nazvané *První zemědělci mladší doby kamenné* (s. 137–170) popisuje Martin Kuča děje tohoto období v širokém kontextu i samotné lokality na brněnském území. Vyslovuje se k počátkům neolitické zemědělské civilizace a problémům spojeným s jejím datováním. Popsány jsou tři základní na jižní Moravě zastoupené kultury – s lineární keramikou, s vypíchanou keramikou a s moravskou malovanou kera-

¹ *Dějiny Brna 2, Středověké město*, Libor Jan (ed.), Brno 2013.

mikou lengyelského okruhu. V rámci výkladu o nich je připojen i podrobný soupis jednotlivých brněnských lokalit převážně sídlištního charakteru a pouze výjimečně nálezům pohřbů z doby kultury s lineární keramikou a velmi vzácně snad též lidských kosterních pozůstatků z období existence kultury s moravskou malovanou keramikou. Největší rozsah mělo osídlení kultury s lineární a moravskou malovanou keramikou včetně některých výšinných lokalit jako například dnes zničených poloh v Bystrci, zbytků hrotitého příkopu snad z rondelu v centru města nacházejícím se na rohu Sukovy a Dvořákovy ulice a dále nejasného příkopu z Líšně – Křížovy zmoly. Známe též doklady osídlení výšinných poloh ve Starých Zámcích u Líšně, v Bosonohách a rohovce byly exploatovány na Stránské skále.

Další výklad Martina Kuči a Stanislava Stuchlíka nazvaný *Proměnlivá společnost pozdní doby kamenné* (kap. 6, s. 171–226) je již věnován klasickým jihomoravským eneolitickým kulturám – jordanovské, keramickým památkám typu Retz- Křepice – Bajč a kulturám s nálevkovitými poháry, kanelovanou keramikou a jevišovické kultuře. Popsány jsou jednotlivé lokality na území města Brna a nálezy z nich. Na teritoriu města je jordanovská kultura zastoupena mimo další lokality například na polykulturních nalezištích Líšeň – Křížova zmola a Nový Lískovec – Pod kamenným vrchem, dále Stránská skála, hradisko v Bosonohách a Maloměřice – Občiny. Na závěr jsou popsány nepočtené, převážně hrobové nálezy kultury se šňůrovou keramikou, kdy se teritorium města nacházelo na okraji sídelní oikumeny této eneolitické kultury a nemáme zde doložena sídliště. S kulturou se šňůrovou keramikou je přibližně současná i kultura se zvoncovitými poháry. Známe zde dvě skupiny lokalit reprezentovaných sídlišti i hroby.

Připojen je také soupis ojedinělých nálezů kamenné industrie a blíže nedatovaných nálezů. Vcelku lze konstatovat, že obě kapitoly podávají podrobný a výstižný výklad o neolitickém a eneolitickém osídlení na teritoriu města včetně soupisu lokalit registrovaných zde do současného období.

Stanislav Stuchlík je také spolu s Milanem Salašem autorem další sedmé kapitoly stručně pojmenované *Civilizace doby bronzové* (s. 227–318). Lokality reprezentují velmi bohatě hrobovými i sídlištními nálezy zastoupenou starobronzovou únětickou kulturou, jež se na konci staršího bronzu transformovala ve věteřovskou skupinu a zaujala zhruba stejné území jako únětický lid, ale s nesrovnatelně menší intenzitou. Představitelem dalšího vývoje ve střední době bronzové se potom stal

kulturní komplex mohylových kultur reprezentovaný na jihu Moravy středodunajskou mohylovou kulturou zastoupenou na území města pouze dvanácti registrovanými nalezišti, z nichž pouze tři představují hroby. Následuje zasvěcený výklad o mladší a pozdní době bronzové, kdy se ve velké části Evropy téměř současně někdy na přelomu 14. a 13. století př. n. l. prosadil žárový pohřební ritus a dlouhodobé pohřbívání na stejných místech vedlo k vytvoření rozsáhlých nekropolí se žárovými hroby. Podrobně je nastíněn společenský a hospodářský vývoj celé periody včetně rozvoje bronzové industrie a prvních železných, patrně importovaných artefaktů objevujících se v pozdní době bronzové. Právě v počátečním období se z mohylového podloží paralelně vyvinuly dva kulturní okruhy popelnicových polí – středodunajský na jižní a lužický na severní Moravě. Území města Brna náleželo ještě k oikumeně středodunajských popelnicových polí. Obě jejich vývojové fáze jsou nazvány právě podle lokalit ležících v těsné blízkosti východního okraje Brna, a to starší mladobronzová jako velatická a mladší pozdněbronzová podolská. Samotné Brněnsko náleží k regionům s nejbohatší sídlištní strukturou kultury středodunajských popelnicových polí a oproti středodunajské mohylové kultuře se počet zdejších lokalit zvýšil čtyřnásobně. K roku 2008 bylo z celkem 27 brněnských katastrů evidováno 67 nalezišť, z toho 57 spolehlivě určených. Musíme však též přihlídnout ke zhruba dvakrát delší době trvání kultury středodunajských popelnicových polí. Autor dále podrobně sleduje celou její sídelní strukturu a na území města vymezuje celkem šest mikroregionů charakterizovaných sídlištními nálezy i žárovými nekropolemi. K největším náleží sídliště ve Starém Lískovci a dále z Medláněk, kde byly zachyceny i nadzemní domy. Důležité jsou především lokality v jižní části obřanského katastru na pravém břehu Svitavy, kde máme doloženy dvě fortifikace, dvě otevřená sídliště a tři nekropole, všechny datované do mladší fáze popelnicových polí. K nejvýznamnějším archeologickým lokalitám území města Brna náleží výšinné opevněné sídliště v poloze Hradisko v Obřanech – důležité politické, hospodářské a možná i kultovní centrum celého širšího regionu v pozdní době bronzové, včetně dokladů vlivů a pronikání lužických popelnicových polí na jih, svědčících též o důležitém komunikačním a obchodním postavení Hradiska na pomezí obou kulturních okruhů. Dále je to v Brně-Líšni mimo jiné lokality v době popelnicových polí polykulturní hradisko Staré Zámky, ostrožna Chochola a výšinná poloha Kostelíček. Na závěr je konstatováno, že

Brněnsko náleželo k regionům, kde dochází ke kontaktům a vlivům ze severu přiléhajícího kulturního okruhu lužických popelnicových polí.

Osmá kapitola autorek Jany Čižmářové a Zuzany Holubové je nazvána *Pod nadvládou železa* (s. 319–399) a jejím obsahem je halštatské období, které představovalo přechod k době protohistorické, rámcově datované od počátku 8. do první poloviny 5. století př. n. l., a dobu laténskou představující novou kvalitu mladší doby železné (4.–1. stol. př. n. l.). V rámci starší doby železné, kterou reprezentuje na jižní Moravě horákovská kultura je podrobně popsána sídelní struktura oblasti s ústředím na Obřanském hradisku, její hospodářství a obživa obyvatel, dálkový obchod, duchovní svět, pohřební ritus, samotná hmotná kultura i odraz sociální stratifikace v pohřebním ritu reprezentovaném bohatými pohřby na území města apod. Historické Kelty na území města Brna uvádí obecný výklad o laténské období. Přínosná je analýza maloměřické nekropole (s. 9–14) včetně otázek rekonstrukce nalezené unikátní nádoby s výlevkou, patrně kultovního účelu.

Devátou kapitolu *V odlesku antiky* napsali Soňa Klanicová a Balázs Komoróczy (s. 401–445). V úvodu je zde charakterizována historická etapa těchto period, stručně naznačen středoevropský vývoj a potom již podrobně probrány archeologické prameny z území města Brna, a to v širších souvislostech reálií života Germánů v barbariku, jejich vztahů a kontaktů s římským Impériem i konflikty s ním. Závěr kapitoly je věnován době stěhování národů a připomenuty zde jsou jednotlivá germánská kmenová uskupení, hunská invaze, bohaté hroby ze Smolína, Blučiny a hlavně Žuráně východně od Brna apod. Zvláštní pozornost je potom v závěru věnována langobardskému osídlení na Brněnsku, jejichž odchodem z Pannonie v roce 568 se celá etapa uzavřela. Otázkou zůstává spojení hrobu z Blučiny s Heruly.

Závěrečná nejrozsáhlejší desátá kapitola nazvaná *V raném středověku* je dílem Rudolfa Procházky, Martina Wihody a Dany Zapletalové (s. 447–560). Výklad počíná uvedením do složité etnické situace 5. století n. l. vrcholící v první polovině tohoto století pod vlivem hunského postupu na západ, kdy muselo také dojít k vyvrcholení procesu slovanské etnogeneze a následné expanze do našich zemí, nejspíše od počátku druhé třetiny 6. století. Zmiňován je i příchod Avarů do karpatské kotliny a již výše uváděný odchod Langobardů do severní Itálie na Velikonoce roku 568, Sámův kmenový svaz, hmotná kultura nejstarších Slovanů i Avarů

a další památky nejstaršího slovanského osídlení. Ve staré sídelní oblasti byly osídleny pouze některé regiony, například na Brněnsku a střední Moravě, a hlavně se toto osídlení soustřeďovalo kolem velkých vodních toků a nezasahovalo dále od nich. To se týká zejména Dyjsko-svrateckého úvalu. Na tomto místě jsou také popisovány nejstarší doklady kultury s keramikou pražského typu na území města Brna a v jeho nejbližším okolí, dále charakterizovány památky starší doby hradištní čili předvelkomoravského období a zmiňováno vítězství Karla Velikého nad Avary v letech 791–803, kdy byli Avari definitivně pacifikováni. Připomenuta jsou multi-etnická pohřebiště s litými garniturami a počátky kostrového pohřbívání u moravských Slovanů někdy v závěru 8. až počátku 9. století. Následuje výklad o době velkomoravské či středohradištní uvedený širšími historickými i archeologickými souvislostmi. Velmi cenný je podrobný soupis jednotlivých lokalit tohoto období na území města Brna, jenž je aktualizován a dotažen prakticky do současnosti. Důležitá je potom v kapitole podrobně rozebíraná otázka existence rajhradského hradiště. Doplnuji, že ze zdejšího pohřebiště mají údajně pocházet i nejisté nálezy esovitých záušnic, což by mohlo naznačovat jeho přežívání do 10. století či ještě dále.

Po zhodnocení nálezů a možného historického vývoje 10. století je již pozornost věnována klíčovému období úlohy Brna jako sídla údělného knížete a jednoho z předních center raně středověké Moravy. Poměrně značné pozornosti se zde těší otázka lokalizace hradu brněnských údělných knížat a její řešení hlavně během posledních zhruba sta let. Správně je pak poukázáno na význam Starého Brna s rozsáhlou sídlištní aglomerací včetně objevu nejstaršího brněnského sakrálního objektu – rotundy v areálu Starobrněnského kláštera. Rozhodně však jsou diskutabilní vývody M. Wihody, že Moravu spíše připojil k českému knížectví Oldřich I. prostřednictvím svého syna Břetislava I. až v roce 1029, a ten se stal potom prvním přemyslovským vládcem země nerozdělené ještě na jednotlivé úděly. Nejpravděpodobnějším datem jsou roky 1019–1020, což podrobně zdůvodnila B. Krzemieńska, ač s námitkami přišli G. Labuda, H. Wolfram, M. Matla-Kozłowska a nejnověji J. Steinhübel,² kteří obhajují rok 1029. Mělo by zde také být zdůrazněno notorické porušování stařešinského řádu ze strany pražských Přemyslovců. Nevíme také čím je bezpečně prokázáno, že až po roce 1101 opustil Brno kníže

² Ján STEINHÜBEL, *Kapitoly z najstarších českých dejín 531–1004*, Kraków 2012, s. 147, zvl. pozn. č. 638; tam další lit.

Litold a měl si vytvořit vlastní dvůr ve Znojmě (s. 507–508), když lze odůvodněně předpokládat, že k rozdělení brněnsko-znojemskeho údělu došlo buď již v době krátké epizody vlády Konráda I. v Praze roku 1092 či po jeho smrti. Na druhé straně by se měl výklad v této části zkrátit a soustředit se pouze k událostem spojeným s Moravou a zvláště Brnem.

V závěru kapitoly se pak dostáváme již do období, kdy se pravděpodobně během druhé poloviny 12. století počíná formovat osídlení v místě nynějšího historického jádra města a význam Starého Brna ustupuje do pozadí. Zde bychom měli být velmi opatrní v případě datování vzniku nejstarší románské svatyně na Petrově již k roku 1150, vycházející z nepřiliš přesvědčivé argumentace L. J. Konečného a Z. Kudělky. Za velmi odvážnou pak považuji zejména hypotézu o souvislostech založení a vybudování jednolodního románskeho kostela s pravoúhlým chórem ukončeným půlkruhovou apsidou údělným knížetem Vratislavem či jeho ruskou manželkou, která zde mohla být v trojlodní kryptě i pohřbena (s. 509–512; protiřečí si se strážlivějším výkladem na s. 525–534). Zvláštní pozornost je pak věnována knížecímu hradu a jeho zázemí. Při výkladu měl být zmíněn údajný vznik moravského markrabství řezenským výrokem Friedricha I. Barbarossy v roce 1182. Upozorňujeme ještě, že nejnověji se pochybuje o datování rotundy na Starém Plzenci již do 10. století.

Zcela na závěr je připojeno *Ohlédnutí za tisíciletími „před Brnem“* z pera sestavovatele prvního svazku Dějin Brna *Rudolfa Procházky* (s. 561–563). Následují anglické a německé resumé (s. 565–571), pro čtenáře, kteří nemají archeologické vzdělání velmi potřebná *Periodizace jihomoravského pravěku s ohledem na území Brna* (s. 573) a velmi důležitý *Soupis archeologických lokalit z období pravěku až raného středověku na území Brna* (s. 575–627). Závěr díla tvoří *Soupis použitých pramenů a literatury*, jehož kladem je rozsáhlý soupis nálezových zpráv většinou uložených v archivu ARÚ AV ČR v Brně (s. 629–691), dále *Soupis barevných a černobílých příloh* včetně kreseb (s. 693–717), *Seznam zkratek* (s. 717–718) a *Seznam autorů* (s. 719–720). Velmi potřebný je *Rejstřík* (s. 721–734) a již na počátku recenze byla zmíněna *Barevná příloha* se 156 fotografiemi terénních situací, nálezů, kreseb a map.³

³ Z drobných nepřesností upozorňuji, že Staré Zámky v Brně Líšni píšeme obvykle s velkým Z (s. 165, 175, 177, 181–187, 190–191; dále kap. 7, s. 307; kap. 9, s. 429, 431–433; kap. 10,

Celkově lze konstatovat, že Dějiny Brna 1 představují prozatím nejobsáhlejší ucelený a podrobný přehled o vývoji brněnské krajiny a osídlení na území dnešního města do okamžiku formování plně institucionálního středověkého města v první polovině 13. století. Obzvláště to vynikne při srovnání s předchozími pokusy, zejména v úvodu zmiňovanými *Dějiny Brna 1* z roku 1969, kde první kapitola z pera Viléma Hrubého, *I. Brno v nejdávnější minulosti (do 10. století)*, a druhá od Jaroslava Dřímala, *Od zeměpanského hradu, vesnického osídlení a slovanského tržiště k městu Brnu*, zabíraly dohromady pouhých 22 stran.

Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkoch do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr, Juraj Šedivý – Tatiana Štefanovičová (edd.), Slovart, Bratislava 2012, 607 s., 925 barevných a černobílých obr., modelů map a plánů v textu; ISBN 978–80–556–0330–8.

První z pěti připravovaných svazků velkých dějin hlavního města Slovenska redakčně připravili a sestavili Juraj Šedivý a Tatiana Štefanovičová za přispění celkem 35 spoluautorů jednotlivých dílčích kapitol a částí.⁴ Text předjímá předmluva primátora Bratislavy doc. RNDr. M. Ftáčnika, CSc. (s. 13) a pak následuje informace o celém projektu (s. 17–25). Ač dějinám Bratislavy byla pozornost věnována již v minulosti, zejména od šedesátých let minulého století z iniciativy D. Lehotské (vyd. 1966, 1978, 1982), nakonec ale k realizaci v osmdesátých letech připravovaných velkých pěti až desetidílných dějin města nedošlo. K 700. výročí udělení městských výsad Bratislavě v roce 1291 je suplovala *Zlatá kniha Brati-*

s. 453, 457–459, 461, 463, 466, 468–480, 496–499, 503–504, 506, 514). Naopak Karpatská kotlina (kap. 4, s. 128; kap. 6, s. 195, 205, 207; kap. 7, s. 229, 232, 249, 252, 254, 258, 269, 272; kap. 8, s. 337, 360, 362, 368, 375, 379, 381; kap. 9, s. 430, 432; kap. 10, s. 449, 450, 466) a podobně Brněnská kotlina (s. 721) píšeme s malými písmeny, neboť se jedná o geologické a nikoliv zeměpisné názvy. Dále je správně Dolní Rakousy, a nikoliv Rakousko (kap. 5, s. 151; kap. 6, s. 194; kap. 7, s. 232, 254, 232, 271; kap. 8, s. 323; kap. 9, s. 404, 405, 424, 430; kap. 10, s. 452, 463, 533).

⁴ J. Bártík, I. Bazovský, R. Čambal, Z. Farkaš, M. Hajnalová, M. Hanuš, K. Harmadyová, P. Holec, D. Hulínek, J. Hunka, P. Jelínek, T. Kolník, E. Kolníková, B. Kovár, E. Krekovič, I. Kuzma, B. Lesák, E. Mannová, M. Musilová, L. Petr, M. Pichlerová, B. Resutík, M. Ruttkay, J. Schmidtová, J. Steinhübel, E. Studeníková, P. Šalkovský, J. Šedivý, A. Šefčáková, T. Štefanovičová, V. Turčan, V. Varsik, L. Veszprémy, A. Vrtel, H. Wolfram.

slavy od Pavla Dvořáka, jenž se k dějinám města vrátil i dosud čtyřmi knihami o Bratislavě, v nichž poutavě vypráví populární formou příběhy z dějin města. A tak první díl vědecky zpracovávající nejstarší historický vývoj od pravěku až po konec raného středověku na přelomu 12.–13. věku vychází až nyní. Jedná se o velký ediční počín – velmi výpravnou publikaci s vysokým standardem, obvyklým u nakladatelství Slovart, přičemž již roku 2008 vzniklo občanské sdružení *Historia Posoniensis*, sdružující sestavovatele jednotlivých plánovaných svazků. Již výše jsme uvedli, že na zpracování díla se podílelo 35 badatelů, a to nejen ze Slovenska, ale také z Rakouska, České republiky a Maďarska.

V úvodní části je představen celý projekt *Dejiny Bratislavy 1–5* (s. 17–25). Uveden je velmi netradičně a symbolicky příběhem z pera Jorgeho Luisa Borgese (1989) inspirovaným událostmi z pozdní antiky, kdy germánský bojovník Droctulf opustil Langobardy, s kterými přišel do Itálie, a bránil Ravennu, na kterou jeho soukmenovci útočili. Vděční obyvatelé města ho pochovali v místním kostele a na epitafu mu napsali, že „opovrhl drahými, protože nás miloval, dospějíc k názoru, že tu, v Ravenně, má svojí vlast“. Tento příběh vyjadřuje vztah člověka a „Města“ – barbara, kterého „Město“ uchvátilo a pochopil, že bez něj nedokáže žít. Vyjadřuje, že člověk svojí podstatou směřoval během historického vývoje k urbánnosti a životu ve větším kolektivu. Větší komunity mu poskytovaly víc podnětů a lepší možnosti seberealizace. Dále je v úvodu naznačena koncepce a forma nových *Dejín Bratislavy* a metodické problémy.

Celkem se první svazek dějin dělí na čtyři základní části. První oddíl obsahující výklad o přírodních poměrech nese název „*Královstvo přírody a osady člověka*“ (s. 29–57). Tento významný geografický prostor tzv. Devínske či Bratislavské nebo z druhé pravobřežní strany Dunaje Uherské brány určoval právě soutok dvou řek – Dunaje a Moravy i poslední výběžky Malých Karpat v poloze Devínske Kobyly a Devína na severní straně a Leitha Gebirge na jižním břehu Dunaje. V textu sledujeme geologii okolí Bratislavy, speciálně severozápadní část Podunajské nížiny, paleontologické nálezy a zvláštní pozornost je věnována kvartéru, včetně jeho flóry a fauny. Připojeny jsou palynologické diagramy i archeobotanické nálezy z prostoru Bratislavy.

Těžiště díla představuje bezesporu druhá část nazvaná *Dejiny Bratislavy a jej okolia v toku času* (s. 61–439). Skládá se z osmi oddílů chronologicky postup-

jících od paleolitu ke středověku. Úvodní nese název *První lidé na území dnešního mesta* (paleolit a mezolit – starší a střední doba kamenná, 500 000? až 5600 př. n. l., Z. Farkaš), dále *Člověk přetvárá přírodu* (neolit a eneolit – mladší a pozdní doba kamenná, 5600 až 2300/2000 př. n. l., Z. Farkaš a I. Kuzma), *Čas kovových zbraní a šperků* (doba bronzová – 2300/2000 až 800 př. n. l. a starší doba železná – 800 až 500 př. n. l., J. Bartík, K. Harmadyová, E. Studeníková a D. Hulínek), *Od keltských osád k oppidu* (mladší doba železná – druhá polovina 5. stol. př. n. l. až přelom letopočtu, I. Bazovský, R. Čambal, A. Vrtel, K. Harmadyová, M. Musilová, B. Lesák, B. Resutík a E. Kolníková), *Na hranici Římského impéria* (1. až 4. stol. n. l., V. Varsík, H. Wolfram, T. Kolník, J. Schmidtová, K. Harmadyová, E. Kolníková), *Jazdci a rolníci* (období stěhování národů a slovansko-avarské – 5. až 8. stol. n. l., H. Wolfram, V. Turčan, K. Harmadyová, J. Schmidtová, M. Ruttkay a T. Štefanovičová), *Brezalauspurc a Dowina – hradiská nad Dunajom a Moravou* (9. až 10. stol., J. Steinhübel, L. Veszprémy, T. Štefanovičová, J. Hunka, B. Lesák, M. Musilová, V. Turčan, I. Kuzma, K. Harmadyová, J. Šedivý), konečně poslední část je *Od županovho podhradia ku kráľovskému mestu* (Vývoj Prešporku/Bratislavy po 12. storočí, J. Šedivý) je věnován dějinám a archeologii předlokačního období a cestě k plně institucionálnímu městu vrcholného středověku završeném o něco později udělením městských výsad Bratislavě v roce 1291.

Třetí oddíl nese název *Vybrané kapitoly z najstarších dejín Bratislavy* (s. 445–519). V rámci celé koncepce prvního svazku jsou zaměřeny na různé kulturně historické, sociální i hospodářské jevy v širším historickém kontextu. Pododdíly se nazývají *Názvy osídlení na území mesta Bratislavy do konca 12. storočia* (J. Šedivý), *Komunikácie, cesty a dialkove kontakty v oblasti Bratislavy* (Z. Farkaš), *Oblasť Bratislavy ako strategické územie fortifikácií* (Z. Farkaš), *Od chatrče ku kamennému domu* (P. Šalkovský), *Náboženské predstavy a pohrebný ritus* (P. Jelínek), *Stopy dávnych ľudských osudov. Antropologické nálezy z oblasti Bratislavy do 12. storočia* (A. Šefčáková) a nakonec zajímavá retrospektiva *Ako sa spomínalo na najstaršie dejiny Bratislavy. Spoločenská recepcia udalostí do 12. storočia v novoveku* (E. Mannová). Konečně je připojena kratší, ale potřebná čtvrtá kapitola *Od zbierania starožitností k profesionálnym výskumom* (s. 523–531, M. Pichlerová, I. Kuzma), je zaměřena na dějiny bádání a leteckou prospekci. Připojeny jsou *Zoznamy a registre* (s. 534–608, Použité skratky, Použité pramene, Použitá literatura, Zoznam vyobrazení

s úctyhodnými 925 barevnými i černobílými obrázky zařazenými plynule do textu, Menný register, Miestny register, Poďakovanie, O zostavovateľoch a autoroch).

Jak jsme již konstatovali, na vzniku prvního svazku *Dejin Bratislavy* se kromě dvou sestavovatelů podílelo celkem 35 badatelů z různých oborů společenských i přírodovědných – historie, archeologie, uměnovědy, geologie, paleontologie, antropologie, paleobotaniky apod., navíc zastupujících více badatelských generací i s mezinárodním zastoupením. Redakce musela řešit řadu problémů týkajících se terminologie obecně, ale také místních názvů pro určité časové vrstvy (Brezalauspurc, Posonium, Pressburg, Pozsony, Prešporok, od roku 1919 Bratislava), které je nutno synchronizovat se zlomovými etapami vývoje městského organismu a které nekopírují obecnou historickou periodizaci. Musíme také zdůraznit, že úkolem editorů bylo vydat moderně strukturované dílo oproštěné od popisných klišé vžitých pro práce podobného charakteru, tzn. soustředit se na širší souvislosti s přírodním prostředím a jeho vztahu ke vznikajícím sídlištním útvarům, vybraným jevům v životě urbánního celku v jeho širších chronologických souvislostech (výroba, obchod, sociální struktura, umění, osobnosti, role „genia loci“ a hlavně bohatý dokumentační obrazový materiál umožňující tzv. vícevrstevné čtení (mapy, plány, barevné a černobílé fotografie, písemné a hmotné prameny v nejširším, ale velmi citlivém a instruktivním výběru).

Nemůžeme zde podrobně popisovat výklad jednotlivých kapitol a podkapitol. Prvých pět je založeno na archeologických výzkumech a od doby římského panství na středním Dunaji (před koncem přelomu starého a nového letopočtu) lze již využít pramenů písemných i numismatických (1. stol. př. n. – laténské mince). Zde se ukazuje důležitost strategického bodu na pozdějším návrší s Bratislavským hradem, Devínem a Rusovcích – antické Gerulatě. Další vývoj se vyvíjel v symbióze Germánů severně od Dunaje na hranicích Impéria a následující době stěhování národů reprezentované zde zejména Ostrogóty, Heruly a Langobardy, kteří se nakonec po společném vítězství s Avary nad Gepidy rozhodli odejít na Velikonoce roku 568 do severní Itálie a uvolnili prakticky celý pannonský prostor pro Slovy a Avary. Avaři jsou však na přelomu 8. a 9. století poraženi Karlem Velikým (791–803) a Bratislavská brána, která se nacházela v kontaktní zóně s kaganátem, se plně otvírá slovanskému osídlení. Jsou zde budována hradíště jako střediska vznikajících slovanských elit i centra hospodářství, obchodu

a ochrany dálkových komunikací. Právě tyto počátky nejlépe dokumentují archeologické výzkumy Bratislavského hradu a Devína, ač existence zde uváděných sakrálních objektů zcela dořešena není. Obě lokality mají zázemí v podobě otevřených sídlišť v podhradích i širším okolí s kontinuitou mnohdy až do 13. století a od 10. století zde máme zachycenu také koexistenci s nově příchozími kočovnými Maďary. Připomínána je i známá bitva u Bratislavy mezi Maďary a Bavorsy v roce 907 a po vzniku Uherského království sehrával Bratislavský hrad důležitou roli jako centrum komitátu a vzniklo tu sídlo kastelána. Zvláštní pozornost je věnována sociální struktuře a etnickému složení 11.–12. století. Zmiňována jsou jednotlivé zjištěné sakrální objekty tohoto období, celní stanice při brodu přes Dunaj pod Bratislavským hradem, numismatické nálezy atd. Celá zdejší sídlištní aglomerace směřuje ke vzniku plně institucionálního města vrcholného středověku, k čemuž na základě současných vědomostí nedochází dříve než ve druhé třetině 13. století, patrně již ve čtyřicátých letech, podobně jako k přerodu určitých skupin obyvatel v měšťany. To bylo završeno udělením městských výsad roku 1291, čili s určitým zpožděním oproti vývoji na Moravě a v Dolních Rakousích. Termín *civis* je doložen již roku 1243, čili ve stejné době, jako brněnské privilegium. To podporuje předpoklad J. Kejře, že v první fázi uděloval panovník městská privilegia ústně.

Na závěr můžeme konstatovat, že se jedná o precizně zpracované nejstarší dějiny slovenské Bratislavy do konce 12. století s jistým přesahem do dalších století. Kniha nastavila vysokou laťku pro podobné publikace, jak svým vybavením, tak i zpracováním. Ve srovnání s výše hodnoceným prvním svazkem *Dějiny Brna*, které se vyznačují mírně sborníkovým charakterem příspěvků jednotlivých autorů, se tato publikace vyznačuje kompaktním zpracováním textu, na němž je znát pečlivá redakční práce obou sestavovatelů.

Zdeněk Měřinský

Gotické kamnové kachle na Písecku. Výběrový katalog výstavy Obrazový svět pozdního středověku, Jaroslav Jiřík – Jan Kypta (edd.), Písek, Prácheňské muzeum 2013, 149 s. ISBN 978-80-86193-44-1.

Publikací ad hoc vydávaných jako doprovodné výstavní materiály průběžně vzniká nepřehledné množství a s výjimkou katalogů velkých výstav celozemského záběru

zpravidla bývají recenzovány maximálně na úrovni regionální. Důvodů, proč přesto tuto knihu připomenout na tomto místě je více, a jejich společným jmenovatelem je interpretace v dobovém sociálním kontextu.

Kachle, navíc více či méně fragmentárně dochované, představují jediný hmotný (a na výstavách i ve stálých v muzejních expozicích prezentovatelný) pozůstatek středověkých kamen, a ve chvíli, kdy se spokojíme právě a pouze touto skupinou pramenů, redukuje to náš pohled na poněkud mechanické kategorizování jednotlivých artefaktů (byť z různých hledisek: typologie kachlů a ikonografie jejich výzdoby tu patří ke klíčovým). Výstava – i doprovodná publikace – měla naproti tomu koncepci celistvou, ke kamnovým kachlům se přistupovalo jakožto k památkám na jeden ze závažných segmentů (v daném případě středověké, okrajově raně novověké) hmotné kultury. Vychází se tu z prosté a nesporné (ale v literatuře zdaleka ne vždy samozřejmé) logiky, že každé sídlo (pod tímto obecným pojmem tu můžeme chápat skutečně cokoli, kde se bydlelo nebo dlouhodobě pobývalo – od výstavných hradů přes věžovité tvrze a městské domy až po venkovské chalupy) muselo být vybaveno otopným zařízením. Mechanismy vytápění v různých typech objektů, představené na vybraných – vzácně dokumentovaných – příkladech z Písecka (Myšenec, Staré Kestřany) a částečně i mimo ně z jihočeské oblasti (Sudkův Důl, Pfaffenschlag), jsou zde východiskem pojednání o podobě kamen, jejich praktické a neméně i reprezentativní funkci a návazně i kamnových kachlích.

Typologie kachlů i klasifikace jejich výzdoby nutně vychází od sociálního kontextu, v němž byly pořízeny a následně „fungovaly“ – takový rámec je plně oprávněný, neboť namnoze pouhé mechanické srovnávání týchž nebo velmi blízkých motivů (z prostředí odlišných sociálně a často i geograficky vzdálených) sotva může obohatit naše znalosti o „sociální funkci“ kamen, stejně jako o ryze technické stránce vytápění (pece, kamna). A třeba také přispět k odpovědi na otázku, co bylo či nebylo standardem nebo naopak luxusem, neboť tyto kategorie jsou jedním z umělých kritérií, jež do interpretace minulé reality vnáší (až) dnešní historik a měl by tak činit na základě znalosti příslušné problematiky co možná komplexní. Písecko ve smyslu dnešního okresu Písek, resp. historicky ve smyslu královského města, drobných šlechtických statků v okolí města, panství Zvíkov a klášterství Milevsko je v daném ohledu regionem takřka ideálním právě širokou škálou sociál-

ních prostředí (od zeměpanských hradů až po venkovské usedlosti) a minimálně dvojí již zmiňovanou mimořádně příznivě dochovanou lokalitou.

Regionálně koncipované výzkumy kachlů mohou výrazně přispět k zodpovězení spektra otázek týkajících se také výroby kachlů – lokální dílny vs. import z jiných oblastí, kachle jakožto „konfekční“ zboží vs. kachle a kamna zhotovená na objednávku apod. Obezřetně, ale přitom důvtipně a zdůvodněným způsobem si autoři na cestě k plastickému postizení tématu vypomáhají analogiemi zahraničními. Z hlediska inspiračních zdrojů právem naznačují ideovou provázanost s malířskou výzdobou reprezentativních prostor, v některých případech označovaných jako zelených světnic (vedle Písku se tu z okolí nabízel především Zvíkov a Blatná), a – jak to ostatně naznačuje název výstavy – chápou dekorativní rozměr kamen (kamnových kachlů) v těsné souvislosti s dalšími grafickými médii interiéru reprezentativních prostor (zvláště nástěnné malby, event. podlahové dlaždice, tapiserie apod.). Což plně odpovídá jejich někdejšímu „komplexnímu“ působení. Podnětná, a tuším současně i trefná, je úvaha o kaleidoskopickém spektru námětů malířské výzdoby reprezentativních prostor (profánní i sakrální motivy, erby), stejně jako kamnových kachlů (s. 38).¹

Soubor dochovaných kamnových kachlů je pojednán v pěti základních skupinách (motivy 1. náboženské, 2. žánrové/světské, 3. fantaskní, 4. heraldické, 5. ornamentální), do značné míry standardních, což umožňuje sledovat jednotlivé náměty i vývojové momenty v komparativním rámci. Tak například ve skupině náboženských motivů postrádáme analogie „husitské ikonografie“, známé z Tábora, jen ojedinělé a interpretačně ne zcela jisté případy ukazují na utrakvistickou symboliku, naopak drtivá většina kachlů byla svými náměty nadkonfesní; cílenou deklaraci katolicismu lze tušit maximálně za kachli se svatopetrskými klíči. V rámci kategorie fantaskních bytostí nás zaujme scéna souboj divého muže s rytířem (s. 94, 96), v souladu s nedávnou Šmahelovou knihou naznačující, že diví lidé pronikli doslova všude. Na kachli s rytířem a lvem, kteří bojují proti drakovi (s. 93–94),

¹ A dodat můžeme ještě tolik, že v průběhu 16. století se spektrum inspiračních zdrojů dále rozšiřuje – jak pěkně ukázali Milan SÝKORA – Martin VOLF, *Kachlová kamna jako prostředek reprezentace? Výpověď nálezů z Chomutova a Egerberka*, in: Comotovia 2011, Petr Rak (ed.), Chomutov 2012, s. 7–36, tvůrci/objednatelé kachlů tehdy vycházeli i ze soudobých grafických listů či pamětních medailí.

se mi zdá, že rytíř má na hlavě korunu téhož provedení, jakou vidíme na kachli se sv. Václavem: pokud by tomu tak skutečně bylo, interpretační pole by bylo zúženo. K žánrovým motivům jsou řazeny i kachle zobrazující lov medvěda, nebo tak bývají minimálně vykládány – což při pohledu na kachel zní logicky, a strnulost postav stojících proti sobě a držících oštěp pronikající medvědovým tělem připisujeme omezeným znázorňovacím možnostem na kachli; co však počít s renesanční deskou s tímž motivem a nápadně identickým provedením, kde mezi oběma figurami je rozměrná podkova, evidentně tedy „s významem“ (obr. č. 1)? Jde na kachlích skutečně o loveckou scénu a nikoli o symboliku?



Obr. č. 1. Dolní Lánov, deska osazená v průčelí kostela sv. Jakuba Většího, kolem 1600.
– Foto Robert Šimůnek (2014).

A nebyla to jen cimbuří a střílny, ale i další prvky inspirované architekturou, jež najdeme v rejstříku dekorativních motivů na kamnových kachlích – v prvé

řadě okenní kružby, v případě celých kamen pak i fiály s kraby a vrcholové kytky; velmi pozoruhodné jsou kachle s motivem nárožní bosáže, stejně jako stáčených sloupků (dodávám, že leccos z toho najdeme i na dalších předmětech z oblasti hmotné kultury – např. na velmi sporadicky dochovaných kusech nábytku). A konečně v případě heraldických kachlů, resp. kachlů s heraldickými motivy stojíme před podobným interpretačním dilematem jako u erbovních galerií, u nichž dílem je zcela jisté, že sestava erbů není náhodná a odráží konkrétní kontext, u další části to s větší či menší měrou pravděpodobnosti předpokládáme a rekonstruujeme, a v části případů jen bezradně krčíme rameny, nechceme-li jít cestou násilných konstrukcí za každou cenu vydávaných za řešení. Dokladem posunu směrem k heraldickému dekoru jsou znaky měst, jež zpravidla identifikujeme jednoznačně a je známo, že např. se znaky pražských měst se setkáváme po celých Čechách. Aniž by měly „konkrétní význam“.

A konečně bych si dovolil připojit i některé „nápisy“ – de facto skupiny písmen, jež bez problému přečteme, ale nedávají smysl: ukázkově řada „s“ na kachli z dolní kestřanské tvrze (s. 119); text „PAN A PAN“ na kachli umístěný pod erbovním štítkem s figurou těžko identifikovatelného ptáka můžeme vnímat jako enigmatickou šifru anebo zcela prozaicky jako pouhý dekor, odpovídající době, kdy bylo v kurzu v titulatuře *připánkati* a kdy také vznikl příslušný kachel (s. 131).

Publikace je určena širšímu okruhu zájemců, neobsahuje tedy poznámkový aparát, je však doprovázena závěrečnou bibliografií. Přínos práce spatřuji primárně ve způsobu, jímž autoři ke kachlům přistupují – nikoli formální kategorizování dle jednotlivých ikonografických motivů, ale snaha o pochopení místa kachlů, resp. kamen v životě jednotlivých složek středověké společnosti, a souvislost jejich ikonografické výzdoby s dalšími dobovými vizuálními médii zde stojí v popředí. Průřez sociálním spektrem, z něhož kachle pocházejí, naznačuje, nakolik (ne)byly jednotlivé typy kachlů (kamen) i jejich výzdobné motivy specifickým určitých prostředí, event. nakolik kachlová kamna byla luxusem anebo spíše standardem. Publikace je velmi kvalitně graficky vyvedena, texty jsou doprovázeny řadou fotografií kachlů i věcně souvisejícího ikonografického materiálu (ve větším počtu jsou zastoupeny nástěnné malby ze známé „zelené světnice“ v patře vstupní věže blatenského hradu).

Robert Šimůnek

III

KRONIKA

Kolokvium Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy v České republice na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny

V pražském Akademickém konferenčním centru se 16. října 2013 konalo odborné kolokvium s názvem *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy v České republice na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*. Iniciátorem a organizátorem tohoto společného setkání editorů a zainteresované odborné veřejnosti byla Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy při HÚ AV ČR (dále jen Komise), jež sdružuje zejména editory diplomatických edicí *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM), *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. –1419 aug. 16.)* (dále RBMV) a také edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (dále MVB). Program kolokvia byl rozdělen do tří bloků, jež svými příspěvky naplnili zejména editoři uvedených edičních řad. Témata prvního bloku se zaměřila vedle přehledů vývoje nejen domácích diplomatářových a registových edicí především na obecné i konkrétní problémy vyplývající z ediční práce a nebyly opomíjeny ani otázky dalšího vývoje v konfrontaci s novými digitálními technologiemi zpřístupňování pramenů diplomatické povahy. Příspěvky druhé části kolokvia se věnovaly problematice internetu v práci editora a otázkám vzájemného vztahu sfragistiky a diplomatiky. Časovým rozsahem nevelký, ale velmi podnětný třetí blok přinesl pohled na specifika edičního zpřístupňování novověkého diplomatického materiálu.

Po úvodním slovu ředitelky Historického ústavu AV ČR prof. Evy Semotanové, zahájil první blok příspěvků předseda Komise doc. Pavel Krafl. Svůj referát *Regestové edice v kontextu proměn vědy* rozdělil na dvě části. V první se věnoval obecně významu registových edicí a nastínil jejich vztah k edicím zprostředkovávajícím diplomatické prameny *in extenso*. Upozornil na skutečnost, že v případě registových edicí ovlivňuje jejich vnější i vnitřní podobu na jedné straně subjektivita vydavatele a na straně druhé subjektivní potřeby uživatele. V kontextu současných technicko-digitalizačních možností pak připomenul, jak důležitou roli sehrává představa o významu a využití tradičních registových edicí, které mohou být nastupující generací uživatelů odsunuty do pozadí právě díky stále rychleji pokračující digitalizaci. V druhé části svého příspěvku, ve které se představil jako jeden

z editorů ediční řady RBMV a připomenul některé technicko-metodické problémy spojené s přípravami jejich jednotlivých dílů, seznámil auditorium s návrhem, který měl do budoucna řešit otázku dalšího pokračování RBMV vzhledem k předpokládané marginalizaci registových edic obecně. Navrhl změnit povahu edice z registového katalogu na diplomatář, jehož název by zněl *Diplomatarium Bohemiae et Moraviae aetatis Vencelaslai quarti*, zkráceně DBMV. Zároveň však podotkl, že tento návrh členové Komise nepodpořili a další díly RBMV se budou i nadále v základní linii řídit inovovanou směrnicí z roku 2006.

Následně se ujala slova Dr. Jana Zachová, dlouholetá editorka edičních řad RBM a RBMV. Ve svém příspěvku *Regesty a problémy s nimi spojené*, který v mnohém navazoval na referát doc. Krafla, seznámila přítomné s problematikou jazykové formy náhradních latinských registů. Současný úzus jejich zpracování v uvedených edicích, jenž má respektovat gramatická pravidla klasické latiny, charakterizovala v případě středověkých diplomatických textů za „nahrazování komplikovaného komplikovaným“. Vyslovila se pro větší srozumitelnost, byť by často byla na úkor klasicko-latinských větných vazeb.

První část prvního bloku kolokvia završil Dr. Vojtěch Vaněk velmi podnětným příspěvkem *Novověké opisy středověkých listin a jejich zachycení v edici Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.* Osu jeho referátu tvořila problematika integrace raně novověkých pramenů do zpracovávané diplomatické materie edice RBMV. Jako editor svazku, jenž má obsáhnout listiny z archivů v středočeském kraji, poukázal na problém marginálního dochování originálních listin z doby vlády Václava IV. zejména ve fondech bývalých okresních archivů. Naopak v mnohem větší míře jsou dochovány různé typy novověkých pramenů, které obsahují opisy středověkých listin a listů. Jejich pozice v řadě registů je rovnocenná – po patřičném kritickém zhodnocení – v případě, že se nedochoval originál či jinak relevantní středověký opis. Současně zdůraznil, že evidence raně novověkých opisů v případě originálního dochování listiny přináší důležité údaje k dějinám archivů a především k otázkám funkce listiny a jejího následného „života“.

Druhou část prvního bloku příspěvků zahájila Dr. Lenka Blechová. V referátu, který nazvala *Karlovske edice: postupy, výhledy*, představila své zkušenosti s ediční prací na VIII. dílu řady RBM. Po stručné rekapitulaci vývojových etap a problémů spojených s ediční řadou RBM se věnovala úskalím vydávání „karlovských listin“

z let 1364–1378. Celá patnáctiletá etapa bude dle pracovního plánu vydána ve dvou svazcích (I. 1364–1370, II. 1371–1378), v rámci nichž postupně vzniknou jednotlivé sešity, které mohou být vydávány v relativně krátkém časovém horizontu. Přednášející připomenula také problém rejstříků, které budou v případě VIII. dílu následovat vždy po dvou chronologicky navazujících sešitech.

Následoval společný referát nepřítomného Dr. Petra Elbela a Mgr. Stanislava Bárty *Regesta imperii XI Neuarbeitung: nová regestová edice listin Zikmunda Lucemburského a její ediční zásady*. Mgr. Bárta úvodem stručně nastínil dlouhou historii dnes již klasického německého edičního projektu *Regesta Imperii* (dále RI), zejména však upozornil na práci Wilhelma Altmanna, který na přelomu 19. a 20. století zpracoval diplomatickou materii císařské vlády Zikmunda Lucemburského. Připomenul, že Altmannova edice, ač počtem zpracovaných listin monumentální, již v mnoha směrech neodpovídá současným nárokům na regestové edice, což vedlo k vzniku nového projektu, jehož úkolem je vydávat listiny Zikmunda Lucemburského v rámci ediční řady RI na základě teritoriálního a archivně provenienčního principu. Jelikož úkol zpracovat Zikmundovy listiny z českých, moravských a slezských (České Slezsko) archivů byl svěřen Dr. Elbelovi, představil Mgr. Bárta velmi podrobně ediční zásady a zkušenosti z práce na této edici, jež byla zúročena v roce 2012 vydáním prvního svazku XI. dílu RI, který specifickou formou zpřístupňuje listiny a listy Zikmunda Lucemburského z archivů a knihoven na Moravě a v Českém Slezsku.

V dalším referátu *Vývoj ediční techniky českého diplomatáře* se doc. Dalibor Havel zaměřil především na textovou tradici listin a připomenul, že tato otázka byla uspokojivě vyřešena až Jindřichem Šebánkem, za jehož vedení českého diplomatáře se začaly systematicky evidovat i pozdně středověké a novověké ověřené i neověřené opisy listin. V tomto kontextu připomenul a kvitoval příspěvek svého předřečníka Dr. Vaňka a zdůraznil, že studium „životnosti“ listiny, které bylo při zpracování nejstarších svazků CDB přinejmenším nedůsledné, je – vedle tradičního rozboru písma a stylu – jedním z velmi důležitých předpokladů diplomatické analýzy středověkých listin obecně. A aby nezůstalo jen u obecných konstatování, prezentoval vynikajícím způsobem tuto analýzu na konkrétním příkladu.

První skupinu příspěvků uzavřel Jan Hanousek referátem *Pozůstatky desk zemských. Několik poznámek k dějinám edice a možností jejího pokračování*. V něm

představil téma své diplomové práce, jež si v první řadě klade za cíl provést rozbor ediční práce Josefa Emlera, editora dvou publikovaných svazků „Pozůstatků“, a následně zpřístupnit z jeho pozůstalosti nevydaný materiál shromážděný k dalším svazkům této edice.

Druhý blok kolokvia se věnoval sfragistice a otázkám digitalizace diplomatických pramenů. Referát *Pečeti v edicích středověkého diplomatického materiálu* renomovaného odborníka v oboru prof. Tomáše Krejčíka nabídl přítomným posluchačům zasvěcené zamyšlení nad vzájemným vztahem sfragistiky a diplomatiky. Připomenul, že sfragistika bude vždy závislá na diplomatice, zároveň však zdůraznil, že tento vztah sebou nese řadu mezioborově metodických a terminologických problémů, jež se střetávají zejména při zpracování diplomatických edicí.

S problematikou digitalizace pak vystoupil Dr. Tomáš Černušák. Nevěnoval se ničemu menšímu, než projektu „Monasterium“, a svůj příspěvek nazval *Projekt „Monasterium“ a jeho využití v ediční praxi*. Nastínil genezi projektu, v jehož rámci se podařilo do současné doby nashromáždit cca 350 000 digitalizovaných listin, a poukázal také na problémy, které provázejí takový monumentální mezinárodní podnik. Ve svém výkladu zdůraznil možnosti i limity digitalizace, přičemž poměr mezi digitálním zpřístupňováním pramenů a ediční praxí nechápe konfrontačně, ale v zásadě jako vzájemně pozitivní vztah. Nad rámec svého vystoupení pohovořil také o svém významném edičním počínu, který představuje vydání čtvrtého svazku čtvrtého dílu nunciatury Antonia Caetaniho, jež edičně zpřístupňuje depeše a zprávy ze září 1608 do července roku 1609.

Závěrečná část tohoto pracovního setkání editorů byla věnována problematice raně novověkých diplomatických edicí. Nejprve vystoupil Dr. Sterneck s referátem *K problémům edičního zpřístupňování raně novověkého diplomatického materiálu* a hned na úvod zdůraznil principiální rozdíly mezi edicemi středověkého a raně novověkého diplomatického materiálu. Ty pak postupně rozebral a zdůvodnil. V další části svého referátu se zabýval také obecnými aspekty ediční praxe a upozornil na některé její nešvary, jako je přílišná roztržitost jednotlivých svazků a odsouvání rejstříků, čímž obecně ztrácí zejména diplomatické edice na účelnosti.

Zcela na závěr a nad rámec původního programu vystoupila Dr. Vojtíšková, která shrnula své zkušenosti spolueditorky na edici *Práv městských Království českého* Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579. Ve svém výkladu zdůraznila zejména

nutnost filologického rozboru textu, bez něhož je kvalitní kritická edice jazykově českého raně novověkého právního pramene (potažmo jakéhokoliv jiného textu) prakticky vyloučena.

Celým kolokviem se prolínaly dva základní okruhy problémů. V první řadě to byly otázky jazyka registů, struktury a podoby edičních záznamů, rejstříků a zejména implementace podoby místních názvů do registů, dodržování pravidel a norem jednotlivých edičních řad a jejich úprav v závislosti na povaze zpracovávaného materiálu. Druhá skupina diskutovaných otázek se týkala vztahu digitálních technologií a tradiční ediční práce, otázek, zda právě tyto technologie do budoucna neodsunou některé typy edicí a obecně ediční činnost na okraj zájmu uživatelů a jejich místo zaujme přímý přístup k prameni prostřednictvím internetu.

Odpovědi na tyto otázky mohly být v rámci kolokvia jen nastíněny. Proto se lze jen těšit na slibovaný sborník, který dovolí autorům prezentovat svá témata v mnohem větší míře, než to umožňoval omezený čas vyhrazený pro toto podnětné setkání.

Pavel Hruboň

SOUPIS POUŽITÝCH ZKRATEK

ABMK	Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne
AfD	Archiv für Diplomatik
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
AGZ	Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej. Z archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie
AT	Ateneum
BBJ	Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej
BP	Bullarium Poloniae
CDBr	Codex Diplomaticus Brandenburgensis
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDLS	Codex diplomaticus Lusatiae superioris
CDUC	Codex diplomaticus Universitatis studii generalis Cracoviensis
Cod.ep.	Codex epistolaris saeculi decimi quinti
CT	Colectanea Theologica
CV	Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376-1430
ČMM	Časopis Matice moravské
De servitiis	De servitiis communi et minuti episcoporum Poloniae
DJHUS	Documenta magistri Johannis Hus vitam, doctrinam, causant ... illustrantia
DR	Deutsche Reichstagsakten
Excerpta	Excerpta ex libris manu scriptis Archivi Consistorialis Romani
FHC	Folia Historica Cracoviensia
FRA	Fontes rerum Austriacarum
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
IA	Index actorum saeculi XV
KD	Kultúrne dejiny
KDKK	Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława
KH	Kwartalnik Historyczny
LECU	Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch

Liber Ciołek	Liber cancellariae Stanislai Ciołek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der hussitischen Bewegung
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum
MPH	Monumenta Poloniae Historica
MVGDB	Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen
NH	Nasze Historie
NP	Nasza Przeszłość
PA	Památky archeologické
PH	Przegląd Historyczny
PHS	Právně historické studie
PSB	Polski Słownik Biograficzny
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RI	Regesta imperii
RL	Rocznik Lubelski
RND	Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne
SbH	Sborník Historický
SC	Studia Claromontana
SD	Skarbiec Dyplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów
SH	Studia Historyczne
SRS	Scriptores Rerum Silesiacarum
SUMM	Summarium
SŻ	Studia Źródłoznawcze
ŚKHS	Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka
TR	Teologická reflexe
UB	Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419-1436

VL	Volumina Legum
VMP	Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia
ZDM	Zbiór dokumentów małopolskich
ZH	Zapiski Historyczne
ZNUJ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne

AUTOŘI ČLÁNKŮ A STUDIÍ

Dr. Tomasz Graff
Instytut Historii Sztuki i Kultury
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
graftomasz@gmail.com

Prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.
Katedra dějin a didaktiky dějepisu
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy
k.charvatova@centrum.cz

Mgr. Martin Nodl, Ph.D.
Centrum medievistických studií
Filozofický ústav AV ČR
nodl@centrum.cz

Mgr. Martin Šorm
Centrum medievistických studií
Filozofický ústav AV ČR
Martin.Sorm.Martin@seznam.cz

Mgr. Eloïse Adde-Vomacka, Ph.D.
Faculté des Lettres, des Sciences Humaines, des Arts
et des Sciences de l'Éducation
Université du Luxembourg
loiseadde@yahoo.fr

REDAKČNÍ POKYNY AUTORŮM

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál [recensio.net](http://www.recensio.net)
<http://www.recensio.net/front-page>

Žádáme autory, kteří v rámci svých studií počítají s obrazovými přílohami, aby redakci zaslali rovněž prohlášení o vlastnictví reprodukčních práv k jejich tištěné i elektronické publikaci.

Při přípravě studií pro MHB respektujte následující citační pravidla:

ZKRATKY

Všechna čísla MHB obsahují seznam použitých zkratek. Názvy časopisů, edičních řad či případně knihoven/archivů tedy uvádějte v jejich zkrácené formě. Prosíme zároveň autory, aby ke své studii vždy připojili soupis užitých zkratek s rozepsanými názvy. Odkaz na vydavatele pramene či sborníku se redakce rozhodla sjednotit pod zkratkou *ed./edd.* uvedenou vždy v závorce za jménem.

MONOGRAFIE

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (*kurzivou*), místo a datum vydání:

Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197)*, Praha 1913.

Marie BLÁHOVÁ – Jan FROLÍK – Naďa PROFANTOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české I*, Praha 1999.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

V. NOVOTNÝ, *České dějiny I.2*, s. 1068.

M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ, *Velké dějiny I*, s. 120.

STUDIE VE SBORNÍKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (*kurzivou*), in: název sborníku, (pokud se uvádí, pak řada, v jejímž rámci sborník vyšel), jméno a příjmení vydavatele, místo a datum vydání:

Ivan HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách. Několik úvah a podnětů*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, Korunní země v dějinách Českého státu 3*, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2007, s. 91–111.

Otto Gerhard OEXLE, *Welfische Memoria. Zugleich ein Beitrag über adelige Hausüberlieferung und die Kriterien ihrer Erforschung*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter, Wolfenbütteler Mittelalter-Studien 7*, Bernd Schneidmüller (ed.), Wiesbaden 1995, s. 62–95.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

I. HLAVÁČEK, *Dvůr na cestách*, s. 99–100.

O. G. OEXLE, *Welfische Memoria*, s. 65.

V případě odkazu na další článek z již citovaného sborníku užitě zkrácenou citaci: Lenka BOBKOVÁ, *Rezidenční a správní centra v zemích Koruny české za vlády Lucemburků*, in: *Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století*, s. 23–48.

Joachim EHLERS, *Der Hof Heinrichs des Löwen*, in: *Die Welfen und ihr Braunschweiger Hof im hohen Mittelalter*, s. 43–59.

STUDIE V PERIODIKU

První citace rozepsaná – jméno a příjmení (velkými písmeny) autora, název (*kurzivou*), zkratka periodika a ročník, rok vydání:

Barbara KRZEMIENSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.–11. století)*, ČČH 27, 1979, s. 113–130.

Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191–199.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

B. KRZEMIENSKA – D. TŘEŠTÍK, *Hospodářské základy*, s. 115.

R. NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí*, s. 192.

NARATIVNÍ A ÚŘEDNÍ PRAMENY NEDIPLOMATICKÉ POVAHY

První citace rozepsaná – název citovaného pramene (*kurzivou*), zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

Petra Žitavského Kronika zbraslavská, FRB IV, Josef Emler (ed.), Praha 1884.

Kronika starého kollegiata Pražského, FRB VII, Josef Emler (ed.), Praha b. d.

Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442, 1–2, AČ XL/1–2, František Hoffmann (ed.), Jihlava – Praha 2004.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 38.

Kronika starého kollegiata, s. 27.

Rejstříky městské sbírky jihlavské, zde 1, s. 87.

DIPLOMATICKÉ PRAMENY

První citace rozepsaná – zkratka ediční řady, editor, místo a datum vydání:

CDB I, Gustav Friedrich (ed.), Praha 1907, č. 246, s. 216–218.

CDB V/1, Jindřich Šebánek – Sáša Dušková (edd.), Praha 1974, č. 168, s. 269.

Další odkazy ve zkrácené podobě:

CDB I, č. 276, s. 244–246.

CDB V/1, č. 167, s. 266–268.

V případě opakovaných odkazů na jména autorů či publikace užívejte zájmenné tvary Eadem, Idem, Ibidem.

Své studie, dotazy či komentáře zasílejte na adresu mhb@hiu.cas.cz, součástí dodaného článku musí být resumé, krátký abstrakt a klíčová slova v anglickém jazyce. Rozsah článků by neměl překročit 40 stran (dle úzu: písmo Times New Roman – velikost 14, řádkování 1,5; v poznámkách pod čarou Times New Roman – velikost 12, řádkování jednoduché). Větší rozsah studie je třeba předem dojednat s redakcí

OBSAH

I. Studie

- Kateřina Charvátová Počátky působení cisterciáckých opatů Dětricha, Heidenreicha a Konráda na dvoře Václava II. 7
The beginnings of the activity of the Cistercian abbots Dietrich, Heidenreich and Konrad at the court of Wenceslas II
- Eloise Adde-Vomacka Volba krále a tyranovražda. Návod k ustavení politické role české šlechty v *Dalimilově kronice* 41
The election of the king and tyrannicide. Instructions for establishing the political role of the Czech nobility in the Chronicle of Dalimil
- Martin Nodl Ekonomie nemoci a milosrdenství ve středověku 89
The economy of illness and mercy in the Middle Ages
- Martin Šorm Tandariáš, Floribella, a medievista. O mnohých zapomněných jakožto zjemňujícím programu středověké artušovské fikce 105
Tandariáš, Floribella, and a medievalist. Numerous oblivions as a refining program of the medieval Arthurian fiction
- Tomasz Graff Biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki (1423-1455) wobec husytyzmu i polityki polsko-czeskiej 127
Bishop of Cracow, Zbigniew Oleśnicki (1423-1455) against the Hussite movement and Polish-Czech policy

II. Literatura

Dvě řady o dějinách největšího moravského města Brna a hlavního města Slovenské republiky Bratislavy

Dějiny Brna 1. Od pravěku k ranému středověku, Rudolf Procházka (ed.), Brno 2011 171

Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkoch do prelomu 12. a 13. storočia.

Brezalauspurc na križovatke kultúr, Juraj Šedivý – Tatiana Štefanovičová

(edd.), Bratislava 2012

(*Zdeněk Měřínský*) 178

Gotické kamnové kachle na Písecku. Výběrový katalog výstavy Obrazový svět pozdního středověku, Jaroslav Jiřík – Jan Kypta (edd.), Písek 2013

(*Robert Šimůnek*) 182

III. Kronika

Kolokvium Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy v České republice na úsvitu 21. století. Směry – tendence –

proměny (*Pavel Hruboň*) 189

Soupis použitých zkratek 195

Autoři článků a studií 199

Redakční pokyny autorům 201

Součástí časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* je řada *Supplementum*, v jejímž rámci již vyšla zvláštní tematická čísla periodika:

Dvory a rezidence ve středověku, MHB 10, Supplementum 1, Dana Dvořáčková-Malá (ed.), Praha 2006, ISSN 0862-979X, ISBN 80-7286-095-X.

Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti, MHB 11, Supplementum 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, ISSN 0862-979X, ISBN 978-80-7286-134-7.

Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech, MHB 12, Supplementum 3, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2009, ISSN 0862-979X, ISBN 978-80-7286-153-8.

Mediaevalia Historica Bohemica (MHB). Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. Vedoucí redaktor Jan Zelenka, výkonní redaktori Eva Doležalová, Jaroslav Boubín, odpovědný redaktor řady *Supplementum* Dana Dvořáčková-Malá (tel: +420 286 882 121, linka 246, e-mail: mhb@hiu.cas.cz, kde je možné objednat předplatné). Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).

Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Toto číslo vyšlo v říjnu 2014, 1. vyd., Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. – 206 s. – *Mediaevalia Historica Bohemica*, 17/1, ISSN 0862-979X.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.